

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Personalhistorisk Tidsskrift 1995:1

Indhold

Artikler:

Birgit Kaiser: »Døbt i Vonsild«

Om skik og brug ved dåben i 1600-tallets Vonsild 1

Ejnar C. Larsen: Nogle familier med rod i 1500-tallets Ribe.

III. del: Slægten Vandel 31

Orientering:

Resultatopgørelse og balance 1994 86

SSF's Weekendkursus 1995 88

Nordisk konference i København 1996 89

Tage Kaarsted 1928-94. Af Knud Prange 90

Hvem Forsker Hvad 94

Småstykker:

Finn Grandt-Nielsen: De ældste led af familien Geltzer 95

Niels Qvist: Forbindelsen mellem slægterne Beenfeldt og Meyland ved
år 1700. Inger Margrethe Pedersdatter Hammel og Johan Meyland . 103

Anmeldelser ved Lisa Elsbøll:

Lars N. Henningsen: Personarkiver i Arkivet ved Dansk

Centralbibliotek for Sydslesvig. (*Hans H Worsøe*) 109

Lars N. Henningsen: Danske Kirkebøger i Sydslesvig. (*Finn Andersen*) .. 109

Johanne Maria Jensen: Gennem lys og skygger – familiefotografier

fra forrige århundrede til idag. (*Ning de Coninck-Smith*) 111

Dansk Historisk Bibliografi 1970-1973. Bind 1-2. (*Tommy P. Christensen*) ... 112

Bengt Hjord (red.): Skurkar och vanligt folk. Brott och straff i släkt-
forskningen. Släktsforskarförbundets Årsbok 1993.

Bengt Hjord (red.): Arkivskatter. Riksarkivet och släktsforskaren.

Släktsforskarförbundets Årsbok 1994. (*Birgit Flemming Larsen*) 113

ZISE. Told- og Skattehistorisk Tidsskrift. 16. årg. Nr.2 og 3, 1993.

16. årgang. (*Jesper Godvin Hansen*) 115

Billedet på omslaget:

»PETRVS WANDALINVS« – eller Peder Jensen Vandel (9/11 1602-9/10 1659) var en velstående præst i Magstrup-Jægerup, der også ejede flere købstadsejendomme i Sønderjylland. Han og mange andre omtales i tredje del af Ejnar C. Larsens serie »Nogle familier med rod i 1500-tallets Ribe«, som bringes i dette nummer. Den omløbende tekst lyder i oversættelse: »I det tætte mørke er Gud mit sande lys!«

Døbt i Vonsild

– om skik og brug ved dåben i 1600-tallets Vonsild

Af Birgit Kaiser

*»Ao. 1662 d. 16. aprilis [onsdag] post miseric. dni. døbte
probsten av Hadersleff m. Bonaventura Rehefeld min daater
Christina Rüdinn. Anna m. Anckers av Colding bar. Margarete m.
Drejers av Hadersleff holte hende. H. Ancker Buck av Seested, h.
Ancher Mogensen av Colding, h. Peder Jürgensen av Jarup, h. Claus
i Stepping oc herritzfogden Johann Horstmann vaare faddere æffter
den tijds skick oc tilstand«,*

noterede Johannes Råde i Vonsild kirkebog, da hans og Walborg Jørgensdatter Schrøders første barn, datteren Christina, blev døbt. Og hvordan »den tijds skick og tilstand« var i Vonsild med hensyn til dåben og ikke mindst dens sideinstitutioner, giver Johannes Rådes kirkebogsføring, således som det følgende viser, et meget fint billede af. Kirkebogen omfatter perioden 1659-1708 og blev, som det vil være mange bekendt, udgivet i 1982 ved landsarkivar Hans H. Worsøe.

Men allerførst et ganske kort rids af Vonsild sogn og af dåbens lovgivningsmæssige rammer den gang.

Vonsild på Johannes Rådes tid

I Traps statistisk-topografiske beskrivelse af hertugdømmet Slesvig fra 1864, og den beskrivelse passer også på 1600-tallet, hedder det bl.a.: »Vonsild Sogn er omgivet af Annexet Dalby, Vejstrup, Taps og Ødis Sogne samt Nørre=Jylland. Kirken nordøstligt i Sognet, 1/2 M. s. for Kolding og 3 M. n. for Haderslev. Arealet, c. 4.167 Tdr. Land er fladt med endeel Skov (Sønderskov og Kobbelskov), og Jordsmonnet af god leermuldet Beskaffenhed. Mod Vest ligger den store Svanemose, hvoraf omtrent Halvdelen hører til Sognet og Resten til Ødis Sogn. Rebækken udspringer her, løber i nordøstlig Retning gennem Sognet, og danner paa en Strækning Østgrænsen; en Arm af Koldingaa udspringer i Svane-mosen«. Kolding-Haderslev hovedlandevej passerede sognet og forene-

de sig lidt syd for Vonsild by med Kolding-Haderslev gamle landevej. Byens huse og gårde lå samlet; det var før udskiftningen.

Beboernes hovederhverv var jordbrug, men der boede også flere håndværkere. En jordebog fra 1708 viser, at der det år var ialt 67 husstande i Vonsild, fordelt således: 1 præst, 1 degn, 22 gårde beboet af 25 familier, 18 landbolsteder beboet af 28 familier, 7 huse beboet af 8 familier, 1 aftægtsbolig samt 3 lejeinderster.

Da Johannes Råde som 26-årig blev indsat i 1659 var sognet plyndret og på det nærmeste lagt øde under Tredivårskrigen.¹ Efter krigsafslutningen fulgte ikke kun tyngende skatter, men også nye lidelser. Den to år lange krig mod Sverige omtrent 10 år senere bragte sognet tæt på begivenhedernes centrum, da den svenske konge Karl X Gustav i januar 1658 opslog sit hovedkvarter i Hejls. Krig, pest og død, vold og plyndringer – også begået af de danskes forbundsfæller brandenburgerne og polakkerne – gjorde, at beboerne forlod hus og hjem og flygtede til Kolding sammen med deres sognepræst Mads Antonsen. Tiden i Kolding forløb ikke uden sygdom og sult og flere døde under opholdet, i 1658 bl.a. Mads Antonsen og allerede året efter – i peståret 1659 – hans efterfølger i embedet, sønnen Anton Madsen Raff. Det var i sandhed et hårdt ramt sogn, Johannes Råde skulle administrere, og også et splittet sogn; selv i 1660 døbte han Vonsild-børn i Kolding, skønt krigens afslutning betød fredeligere tider med tilbageflytning til sognet og genopbygning af gårde og huse.

Det var dog langt fra slut med trængslerne. Først fulgte Den Skånske Krig 1675-79, hvor Chr. V lod sine tropper besætte den hertugelige del af Slesvig. I den periode gav flere af sognets gårde sig frivilligt hen under det nærliggende Koldinghus rytterdistrikt, ligesom indkvartering hyppigt fandt sted. Og de urolige tider fortsatte efter krigens afslutning; i 1680 og 1684 blev to beboere overfaldet og udplyndret, og rytterne vedblev at have kvarter i byen.

Mest bemærkelsesværdigt er det måske, at Vonsild ikke var beboet af lutter hjemmefødninger. En befolkningsanalyse, der er udført på grundlag af især kirkebogens nekrologer og viser tilstanden i 1685, lægger for dagen, at af sognets i alt 129 beboere, som var født før peståret 1659, var 48 ikke forsynet med fødestedsangivelse, mens kun 10 var angivet som født i Vonsild sogn. 24 stammede fra den nærmeste omegn, 18 fra det øvrige Sønderjylland, og 27 fra Nørrejylland; en enkelt var kommet fra Bågå i Lillebælt og en anden fra Bogense. Derudover var der et tysk element i sognet, en mand fra Hannover.²

Dåbens lovgivningsmæssige rammer

Det var meget vigtigt at være døbt dengang. Set fra den verdslige side, og det er den synsvinkel, jeg anlægger, skyldtes dette, at kun den der var døbt kunne tage arv. Bestemmelsen kendes fra landskabslovene og var gældende indtil 1857. Men det var ikke tilstrækkeligt at være døbt; der var tillige knyttet den betingelse til arveretten, at barnet skulle være født i ægteskab.

Uægteskabelige børn kunne ikke arve, uanset faderen havde erkendt faderskabet; kun hvad en fader i levende live overdrog sit uægte barn, havde det ret til at beholde. Den bestemmelse var gældende indtil Børneloven af 1937. Barnet kunne naturligvis arve moderen, men mødre med formue og erklærede uægteskabelige børn, var ret sjældne den gang.

For en så vigtig handling måtte der naturligvis være bestemte regler, som skulle overholdes. Børn skulle døbes snarest muligt og senest otte dage efter fødselen.³ Den der ikke fulgte loven skulle erlægge 20 lod sølv i bøde til nærmeste hospital.⁴ Døde et barn uden at være døbt, skulle forældrene foruden bøden stå åbenbart skrifte.⁵

Dåb kunne finde sted en hvilken som helst ugedag og skulle naturligvis forrettes i kirken og af præsten.⁶ Var et barn for svagt til at kunne tåle at komme i kirke, kunne det døbes af præsten i hjemmet eller, hvis der ikke var tid til at tilkalde præsten, med den såkaldte kvindelige nøddåb, som jordmoderen eller en anden tilstedeværende kvinde havde pligt og ret til at forrette.⁷ Efter såvel nøddåb som hjemmedåb skulle barnet snarest muligt føres til kirke for at få dåben stadfæstet under fadderens tilstedeværelse.⁸

I kirken skulle de ægte børn døbes, når tjenesten var ude, hvilket vil sige straks efter prædikenen, de uægte efter klokken 12 i købstæderne og i landsbyerne, når der var ofret med de ægte. Der måtte ikke ofres med de uægte børn; dåbsofferet var et æresoffer, og der var ingen ære forbundet med at være uægte. I Kirkeordinansen 1539 skelnedes ganske vist ikke mellem ægte- og uægteskabelige børn, heller ikke i den ordinans der i 1607 blev udgivet med særligt henblik på Norge. Regelen havde imidlertid været praksis siden i hvert fald midten af 1500-tallet, men blev først præciseret i Danske Lov 1683.⁹

Men der var endnu en årsag til at det var vigtigt at være døbt, nemlig fadderne. Deres antal måtte ikke overstige fem, mands- og kvindfaddere tilsammen. En fadder skulle være døbt, have været til sin første altergang, hvilket dengang ville sige være firmet, være ærlig og uberygtet og have råd til at være fadder.¹⁰ – Den oprindelige betegnelse for fadder var sponsor, egentlig en mere dækkende betegnelse end fadder; en fadder

har altid helst skullet kunne »lægge en sølvske i munden« på barnet. Det er ikke noget, menigheden har fundet på, for i Visitatsbogen understreger Palladius – efter formaningen til fadderne om at de skal påtage sig opsynet med, at barnet lærer sin børnelærdom og bliver firmet, når tiden er inde – at »Dette est Du forpligtig at holde; Du køber Dig det ikke fra, Bundelille, med Fadderpenge: de gives ud for en anden Sag Skyld...«, nemlig for at hjælpe barnet, »ligesom man giver ogsaa Brud og Brudgom Penge og Boskab at behjælpe dennem frem med udi deres Ægteskab«. ¹¹ Allerede dengang var det skik at sikre sit barn faddere, der havde penge og indflydelse; gode sponsorer var vigtige, når barnet skulle træde ud i livet.

Dåb i Vonsild – tabellarisk set

I perioden 1659-1701 overlevede knap 500 børn i Vonsild fødselen. Heraf blev ca. to tredjedele døbt i kirken uden forudgående hjemmedåb og på det tidspunkt i forhold til gudstjenesten, som loven foreskrev for henholdsvis ægte og uægte børn. Kendskabet til det sidstnævnte skyldes, at Råde som regel skrev »efter tjenesten døbte jeg« eller lignende, når han døbte uægte børn.

Jeg har ikke bemærket et eneste tilfælde, hvor et levende født barn døde uden at være blevet døbt, men et par hvor de døde navnløse; det sidstnævnte var uden betydning, men hvad der kunne hænde i skyndingen. Der var næppe heller mange forældre, som var hjemfaldne til straf på grund af manglende overholdelse af tidsfristen. Barnets fødselsdag anførte Råde ganske vist sædvanligvis ikke, når dåben skete i kirken, men var det en nød- eller hjemmedåb, der skulle stadfæstes, noterede han fødselsdatoen. ¹² I betragtning af at et nød- eller hjemmedøbt barn ofte blev fremstillet i den iskolde kirke kun få dage efter dåben i hjemmet, slutter jeg derfor, at tidsfristen generelt blev overholdt hvad angik de børn, som ikke havde hjemmedåb behov; ja, jeg fristes til at sige, at den blev overholdt så prompte, at en del børn uden tvivl døde af det.

Hvad faddernes antal angår, var der heller ikke anledning til påtale. Jeg har ganske vist ikke kontrolleret antallet af faddere år for år, men med femårs intervaller. I årene 1660, 1665, 1670 osv. overskrides det tilladte antal kun to gange; begge gange i 1680, hvor en tysk indkvarteret rytters barn fik ni faddere og vangmandens syv. De fleste af børnene fik færre faddere end de tilladte fem, en del slet ingen.

Ved at se nærmere på Rådes noteringer i kirkebogen hvad angår de to børn, der, som de eneste undtagelser fra regelen, fik flere faddere end de tilladte, så var der ikke tale om overtrædelse af bestemmelserne, men om noget helt andet. I kirkebogen er rytterens barns dåb indført

således: »1680 d. 17. martij [onsdag] nach oculi tauffte ich des Reuters Hans Wilhelm Ritters (logierenden bei Christen Nielsen, Hans Petersen, Iasper Clausen, Nijss Tingleff und Peter Erichsen) und seiner Ehefrawen Ingeburg Sivers, Töchterlein, Dorothea Sophia. Meine Fraw trug, Margarete Bennickin hielt es zur Tauffe, sonsten waren Gevattere Caren Jürgens T., Caren Nils Julers T., Ann Peter Erichsens, Peter Hansen von Norwegen, die Reuter Hans Rodemund, Marcus Jess, Marcus Heisseman, Henrich Hahn und Eler N. bey Søren Andersen«. – To af de tre kvindelige faddere kom fra hushold, hvor rytterne var indlogeret, nemlig Caren Nils Julersdatter, som var Christen Niensens kones datter af første ægteskab, og Ann Peter Erichsen, gift med kurvemager Peter Erichsen, som ejede et hus med lidt jord. Caren Jørgensd. var formentlig gift med Mikkel Thøgersen og boede i degnens landbolhus, som, hvis Rüdes indbyggerfortegnelse viser boligernes relative beliggenhed, lå ved siden af gårdmand Lawe Andersens rytterhus. Hun stod sandsynligvis fadder, fordi hun arbejdede i præstens hus og var også fadder, da vangmandens barn blev holdt over dåben, jf. nedenfor. Om Peter Hansen fra Norge, den fjerde af de lokale faddere, ved jeg blot, at han f.eks. også stod fadder ved et af sognefoged Anders Paulsens børns dåb.

Rytterbarnets fire lokale faddere var, hvad jeg kalder æres- og høflighedsfaddere; deres tilstedeværelse var uforpligtende i forhold til fadderformaningen og en gestus fra både barnefaderens og lokalsamfundets side, og dermed ikke i strid med bestemmelserne.¹³ De fem ryttere fra faderens regiment, der blev indskrevet som faddere – den ene endog ved en lokal stedfortræder, som jeg ikke har kunnet identificere – var barnets virkelige faddere.¹⁴

Fadderne ved vangmanden Niels Christensen og hans kone Anne Christensdatters datters dåb torsdag den 25. marts samme år var: »Min præceptor [huslæreren] dn. Nicol. Krüger, min datter Maria, min aulskarl Peder Jespersen, min tærsker Christen Andersen, min køksk Caren Jørgensd, Johanne Jessd oc Christen Christensen Skeemand...«. De fem førstnævnte faddere hørte til præstens hushold og var formentlig som en selvfølge vidner, når – som f.eks. her – en udensogns boende, men omvandrende familie skulle have et barn i kirke. De to sidstnævnte faddere har jeg ikke kunnet identificere, men det var sandsynligvis et omrejsende par, som altså netop den dag var i præstens hus og derfor som gæster viste vangmandens den ære at være faddere. Vangmandens barn blev båret til dåben af Rüdes kone, mens Rüdes søster Elsebe, gift med svogeren skoleholder Schrøder, holdt det over dåben.

Rüde benævnte ikke, ligesom de fleste andre sognepræster på den tid i øvrigt, dem, som bar og holdt barnet, faddere; de to personer hørte til

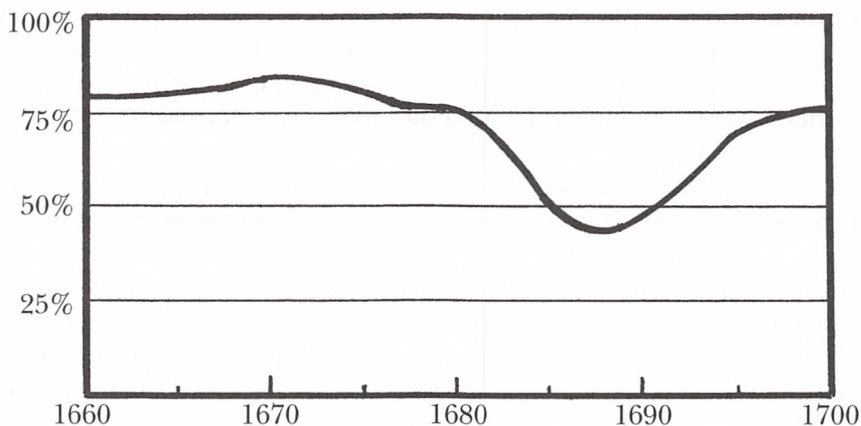

dét, der kaldtes følget, og som ikke måtte omfatte flere end fem. Når nød- eller hjemmedåb blev forrettet, gjorde han også kun sjældent brug af ordet faddere om de tilstedeværende, men skrev »til stæde«, »overværendis« eller lignende, efterfulgt af navnene på dem, der overværede hjemmedåben. Hans ordvalg skyldtes formentlig, at hjemmedøbte børn ikke måtte få nye faddere ved fremstillingen i kirken, og at han på den måde gav forældrene mulighed for at skaffe bedre faddere. Ved ordvalget sikrede han sig mod eventuelle problemer med statsmagt og sognebørn; det sidste var måske det vigtigste.

Den kvindelige nøddåb var en sjælden foreteelse i Vonsild. Jeg har talt op, at den blev forrettet 12 gange og fornemmer, at forklaringen på dette må være, at Råde ret omgående rykkede ud, så at hjemmedåb kunne forrettes i stedet. At nøddåb ikke blev forrettet med ødsel hånd viser f.eks. følgende indførsel i kirkebogen: [1665] »D. 13. majus, pintzeafften [lørdag], døbte jeg hiem Jens Jerresens oc Barbara Anders d. deris tvilling daater Ingeburg: søstren fick i hast den nøds qvindelig daab, dog døde naunløss, førend jeg kom at døbe den anden«. Det barn, som Råde hjemmedøbte, var omtrent lige så svageligt som det, der fik nød-dåben, og døde et par dage senere uden at være fremstillet i kirken.

Et eksempel i 1688 viser, at Råde vidste, hvad nøddåb også kunne dreje sig om. »Den 4. jan. [onsdag] om midnatt blev Peder Niensens og Maren Anders d. deris første daater fød om midnatt« skrev han, »oc i lijffsfare fick barnet nødzdaaben oc bleff kaldet Mette. Vor Moder efter forældris største veemodige begiering udi hast døbte det«. – Og så tilføjede han i et notabene: »de bleffve troloffvede [søndag] reminiscere, den 20. febr. og copulerede den 9. junij [torsdag] komme saa effter bryllupet for tilig 10 uger, men fra trolofvelsen er det 46 uger...«. Og når sagerne stod sådan, var det måske klogt at foregive et svagt for tidligt født barn, som havde nøddåb behov. Lidt omsorg og medfølelse var vel at foretrække fremfor at risikere offentlig udspørgen. – Jeg har naturligvis set nærmere på sagen for ikke at komme med uretmæssige hentydninger. Men det svage barn viste sig at være livskraftigt; førstkommende søndag, fire dage senere, blev det fremstillet i kirken og fik fire faddere. Rådes datter bar det, og Ann Laurs Toniussis holdt det over dåben. Dets dødsindførsel er ikke fundet i kirkebogen, så hvis det ikke efter firmelsen havde forladt Vonsild og var afgået ved døden andetsteds, levede det endnu, da kirkebogen var skrevet ud i 1708.

Hjemmedåben var et af de problemer, som ofte blev påtalt fra statsmagtens side, hvorfor det vil være naturligt at se, hvordan den blev administreret i Vonsild. Forrettede Råde altid hjemmedåb på baggrund af et reelt behov, eller lukkede han øjnene for, at forældrene måske vil-

Børn døbt i Vonsild kirke uden forudgående hjemmedåb i perioden 1660-1700, angivet i procent. Kurven er udjævnet over 5 års perioder.

le vinde tid til indbydelse af de rigtige faddere eller forberedelse af fest.

Jeg har igen valgt at kigge på familieførøgelse grundet tvillingefødsel. Søndag den 22. februar 1674 f.eks. døbte Røde Christen Jensens og Elsa Sørensdatters tvillingedøtre Ann og Ingeburg i kirken og noterede: »dog Ingeburg var hiemdøbt av fornødenhed oc kom med ved søsterens daab at confirmeris«. Ingeburg var blevet hjemmedøbt umiddelbart efter fødselen dagen før, den 21. februar. Hun døde den 5. marts 13 dage gammel. Tvillingesøsteren levede lidt længere, nemlig 5 uger og 4 dage, men blev altså anset for at være for livskraftig til at kunne modtage hjemmedåb.

Rent umiddelbart ser Rüdes praksis meget lovlydig ud både i årene før og efter den ovenfor citerede dåb. Men hjemmedåb blev naturligvis også misbrugt i Vonsild. Af oversigten fremgår det, at den var et fænomen, der markant praktiseredes fra og med 1681, hvor den tilsyneladende var kommet for at blive. Fænomenet er vanskeligt at forklare, men må være blevet en slags mode i alle sociallag. Det kan ikke have været overtro om udøbte børn i vuggen, der pludselig greb Vonsild-børne; for i så fald ville problemet også have eksisteret før den tid. At Den Skånske Krig sluttede 1679 betød vel bedre tider med mulighed for at feste. I nogle tilfælde, f.eks. når barnet blev fremstillet i kirken samtidig med at moderen blev indledt, kan dette, jf. de senere givne eksempler, have været forklaringen; en reprimande fra biskopper og statsmagt i

slutningen af 1600-årene – ganske vist med henblik på Kongeriget og Vonsild hørte jo dengang under Hertugdømmerne – peger nemlig på, at det var »got folck«, der misbrugte hjemmedåben. Men de fleste af børnene fik hjemmedåben stadfæstet i kirken inden for dåbsbestemmelsernes rammer.

Endelig skal det nævnes, at alle de kvinder i sognet, som fødte ægte-kabelige børn, også blev indledt i kirken cirka 40 dage efter fødselen.

»*Min hustru bar...*«

Noget af det første jeg lagde mærke til i kirkebogen var sætningen »min hustru bar«. Den er nu heller ikke nem at overse, for den gentages næsten i en uendelighed. Valborg Jørgensdatter Schrøder bar 190 børn til dåben i årene 1660-1697. Datteren Christina hjalp til fra 1681; i begyndelsen når moderen var syg, men efterhånden som moderen blev ældre, deltes de nærmest ligeligt om opgaven, og fra 1681 til 1701 bar datteren 71 børn til dåben. Det vil sige, at 261 af de omtrent 500 børn, der blev født i Vonsild mellem 1659 og 1701, eller godt og vel halvdelen, blev båret af en kvinde fra præstens hus. De to kvinder gik heller ikke af vejen for at holde et barn over dåben eller – men kun undtagelsesvist – at stå fadder.

Der måtte ligge noget bag. En kvinde bar barnet til dåben i alle landets sogne dengang, men jeg er ikke i noget sogn stødt på, at den samme kvinde optræder så ofte, at det er bemærkelsesværdigt. – Ganske vist blev det ikke nødvendigvis noteret i kirkebøgerne hverken om nogen eller i givet fald hvem der bar; den gang var det almindeligt at én bar og én anden holdt, to »værdigheder«, der efterhånden er flydt sammen til én.

Min første tanke var, at præstekonen og senere også datteren virkede som jordemødre, for jordemoderen havde hævd på at bære de børn i kirke, som hun hjalp til verden. Men det kan ikke have været tilfældet, selvom de uden tvivl begge to var at finde blandt hjælpekvinderne ved fødsler; datteren blev gift i 1686, men begyndte allerede at bære børn til kirke i 1681, og det var alene tilladt gifte kvinder, som selv havde født, at virke som jordemoder eller hjælpekvinde.¹⁵ Valborg Schrøder døde 1698, men hendes nekrolog findes desværre ikke; den ville uden tvivl have kunnet besvare spørgsmålet.

Jeg har også overvejet, om de to kvinders flid skyldtes, at de derved sparede i hvert fald én person i det hårdt trængte samfund for udgiften til offer. Det kan være en del af forklaringen, men også kun en del; for bæremønsteret viser, at de bar børn fra såvel høj som lav.

En tredje årsag kunne være, at præstekonen ejede kristentøjet, den tids benævnelse for dåbsdragten; i så fald kunne hun nemlig efter den

tids skik kræve, at sognets nyfødte blev iklædt hendes kristentøj ved dåben, og også at hun skulle bære dem i kirke. Noget tyder imidlertid på, at dåbsdragt først blev taget i anvendelse i Vonsild omkring midten af 1700-årene, så den forklaring synes ikke aktuel.¹⁶

På baggrund af det indtryk, jeg har fået af præstefamilien gennem mit arbejde med både kirkebogen og tillysningsbogen, hælder jeg derfor mest til den forklaring, at mor og datter bar så ivrigt, at præstefamiliens medlemmer i det hele taget påtog sig den slags opgaver, for at hjælpe og – måske endda mest – for at få sognets beboere til at føle samhørighed og vise nye udefra kommende familier, at de var velkomne og accepterede i lokalsamfundet. De mange handelsfolk og ryttere, der på grund af beliggenheden til stadighed trak gennem byen, de mange tilflyttere og de foregående hårde tider måtte næsten have til følge, at sognet behøvede en samlende kraft som f.eks. præstefamilien.

Skik og brug hos udvalgte familier

Som det fremgår, så er – eller måske rettere var – dåben et ideelt redskab, hvormed en familie både kunne opbygge et socialt og personligt netværk og præcisere sin plads i samfundshierarkiet. Derfor har jeg set nærmere på, hvordan nogle af Vonsilds familier gebærdede sig, når familien forøgedes. Jeg har valgt præstefamilien, som jo skulle være et godt eksempel for menigheden. Det samme skulle vel Anders Paulsen – sognefoged, kirkeværge og sandemand være – og hans familie samt hans efterfølger i sognefogedembedet Jesper Clausen – to familier med forskellige attituder. Endelig er familierne Jens Post og Thomas Pedersen Pottemager valgt som repræsentanter for sognets mere ydmyge indbyggere.

I præstegården

Johannes Råde havde studeret ved universitetet i Königsberg, blev præsteviet i maj 1659 og havde derefter hele sit virke i Vonsild og Dalby sogne. Han blev herredsprovst i Tyrstrup herred 1665 og konsistorialassessor i Haderslev fra 1665 til 1698. Hans lærdom var kendt i samtiden og der gik ry af den i eftertiden. Den 19. februar 1660 giftede han sig i Kolding med Anton Madsen Ruffs enke, Valborg Jørgensdatter Schrøder, som medbragte børnene Mathias og Maria i ægteskabet.

Johannes Råde og Valborg fik fire børn i perioden 1666-1671. Ingen af børnene blev hjemmedøbt, men døbt i kirken henholdsvis 12, 8, 12 og 14 dage efter fødselen, hvilket vil sige, at kun ét af børnene – no. 2 – blev døbt inden for den lovbefalede tidsfrist, sandsynligvis fordi det ikke

var særlig levedygtigt. Men de få dages overskridelse er næppe værd at bemærke. Der skal f.eks. tages højde for, hvornår den, der skulle døbe børnene, var fri for tjeneste; den gang døpte en præst ikke sine egne børn. Valborg Råde bar naturligvis ikke sine børn til dåben; det gjorde ingen mødre dengang. Mødrene var slet ikke til stede i kirken, hvor de tidligst måtte komme, når de 40 dage efter fødslen skulle holde kirkegang.

Det var folk af stand, som bar og holdt børnene. Faddernes antal var ikke imponerende, men henholdsvis fem, tre, fire og tre, og altså størst ved det første barns dåb, hvorefter det skrumpede ind. Interessant nok var det første barn, datteren Christina, ikke bare det barn, der fik flest faddere, men de fem faddere, hun fik, var alle mænd, mens familiens eneste søn, barn no. 3., fik to mands- og to kvindfaddere. Hans faddere forekommer mig i øvrigt ikke at være så fornemme som Christinas, og det var måske derfor Råde tilføjede »Gud forfræm hannem oc alle frommes børn!« i kirkebogen.

Det er tydeligt, at Johannes Råde gjorde hvad han kunne for at sikre sine børn faddere, der senere kunne blive dem til gavn, f.eks. når passende ægteskabspartnere eller et embede kom på tale. Det var, som det var skik blandt præsterne, folk med position – kolleger, lokale og regionale embedsmænd – der blev indbudt til at stå fadder. Han sikrede sig også, at ingen fadder var forpligtet overfor mere end ét af børnene bortset fra kollegaen i Kolding, hr. Ancker; det udvidede familiens netværk. Hr. Ancher var fadder én gang, hans datter, men nederst på ranglisten, en anden, og kvinder kunne næppe forpligte sig undtagen gennem faderen eller ægtemanden.

Da datteren Christina, der i 1686 indgik ægteskab med studiosus Johannes Nissen, som den 24. april 1695 blev ordineret til Vonsild, fik børn, fortsattes faddermønsteret, men hjemmedåben blev indført i præstegården. Det første barn, som blev født en del for tidligt, blev døbt i kirken syv dage efter fødselen. Barn no. 2, f. i 1692, blev hjemmedøbt af Råde to dage efter fødselen og fremstillet i kirken 39 dage senere samtidig med at Christina holdt kirkegang. Det er et spørgsmål, om den hjemmedåb var helt efter reglerne.

Barn no. 3 blev født den 22. maj 1699. Broderen Anthon Råde hjemmedøbte det dagen efter, og det døde den 17. juli samme år uden at have været i kirke.

Forenklet, og med mine tilføjelser, ser indførslerne i kirkebogen således ud (Christina Råde og Johannes [Hans] Nissens børn anføres ikke):

1. Christina, f. 4. april 1662 ved midnatstid og døbt i kirken onsdag den 16. samme måned af provsten i Haderslev, Bonaventura Rehefeld.

Bar: Anna, g.m. hr. Anker i Kolding.

Holdt: Margarete, g.m. hr. Drejer i Haderslev.

Faddere:

Hr. Anker Buch, Seest.

Hr. Ancher Mogensen, Kolding.

Hr. Peder Jørgensen, Hjarup.

Hr. Claus, Stepping.

Herredsfoged Johan Horstman.

2. Margarete, f. 26. februar 1664 og døbt i kirken fredag den 4. marts af provsten i Haderslev Bonaventura Rehefeld. Barnet døde den 20. april samme år.

Bar: Ann Hansd., g.m. borgmesteren i Haderslev.

Holdt: Ann Eliasd. Eisenberg, datter af hr. Val. Schmidt v. Eisenberg, sognepræst ved Marie Kirke i Haderslev, og g.m. Jeremias Splett.

Faddere:

Hr. Jacob Caspersen, Starup, som dog havde bedt hr. Claus Lauritsen, Stepping være tilstede på sine vegne.

Laur Gontzager, rektor ved Latinskolen i Kolding.

Abigael, datter af hr. Anker Mogensen, Kolding.

3. Anthonius, f. 6. december 1666 og døbt i kirken tirsdag den 18. samme måned af Christoffer Schrøder af Vonsbæk.

Bar: Elsebe, g.m. ritmester Langmose i Bejerholm.

Holdt: Johannes Rüdes fader, Hans Røde.

Fadderne:

Hr. Lago Iversen, Tyrstrup.

Georgius Schrøder, Rüdes svoger.

Cathrin, g.m. præsten i Aller Peter P. Nissen.

Rüdes søster Elsabe, g.m. Georg Schrøder.

4. Margareta (opkaldt efter den døde søster), f. 6. oktober 1671 og døbt i kirken fredag den 20. samme måned af provsten i Haderslev, der nu hed Christopher Krahe.

Bar: Margarete Neuman, g.m. tolderen i Kolding.

Holdt: Christina, g.m. husfoged Johan Lehmejer i Kolding.

Faddere:

Hr. Jens Buck, Majbøl.

Hans Jakobsen Foed på Straarup.

Sophia Mikkelsdatter fra Anderup.

Hos Anders Paulsen og Maren Hansdatter

Anders Paulsen var født i Vonsild og var af god familie, en morbroder var f.eks. sandemand. Han havde gået i skole i Haderslev, giftede sig den 14. juni 1655 med den dengang kun fjortenårige Maren Hansd. fra Var-mark, hvis baggrund var lige så god som Anders Paulsens.¹⁷ De slog sig indledningsvis ned i Ødis, men flyttede på et tidspunkt efter det første barns fødsel i 1662, men før barn no. 2 blev født i 1665, til Vonsild, hvor han i 1665 blev sognefoged og i 1672 tillige kirkeværge. Da byens mænd i 1682 valgte ham til sandemand, fralagde han sig sognefogedhvervet.¹⁸ Han ejede den ene halvdel af en gård og et landbolhus samt, sammen med sin medgårdsmand, et hus nord for byen.

Familien fik ti børn i perioden 1662-1683. Præstekonen bar otte af de ni børn, der blev født i Vonsild, og da Anders Paulsen havde position, var det en udensogns person, der holdt otte af dem. Den eneste gang reglen blev fraveget var i 1683, året efter at Anders Paulsen var blevet udpeget til sandemand; da bar én udefra, mens præstekonen holdt. Jeg opfatter dette som tegn på, at den, der holdt barnet over dåben, på den tid kunne have en fadderlignende status. – Ingen af børnene fik flere faddere end det tilladte antal; fadderne var enten lokale med position eller folk udefra, og man passede på ikke at få for mange gengangere. – Fødselsdatoerne er kun undtagelsesvis indskrevet i kirkebogen, men familien overholdt sandsynligvis de lovbestemte otte dages frist for dåb i kirken, undtagen de to gange, hvor barnet først blev hjemmedøbt. Anders Paulsen og Maren Hansdatter opførte sig forbilledligt i forbindelse med familieforgøvelserne.

Forenklet, og med mine tilføjelser, ser indførslerne i kirkebogen således ud:

1. Kirsten, f. 1662 i Ødis og døbt dér søndag den 4. maj samme år. Det vides hverken hvem der bar, holdt eller stod faddere; Røde har kun noteret de nævnte oplysninger i indbyggerfortegnelsen.

2. Paul, f. 1665 og døbt i kirken torsdag den 2. februar samme år. Bar: Rødes kone.

· *Holdt: Jæp Pedersen, Bjert.*

Eventuelle fadderes navne er ikke indskrevet, kun at sønnen »Bleff døbt æfter faderens begiering med Paul Pedersens naun er saa hans naun Paul Pedersen Andersen«. Paul Pedersen var Anders Paulsens faders navn.

3. Maren, f. 1667 og døbt i kirken søndag den 4. august samme år.

Bar: Rüdes kone.

Holdt: Magdalene, g.m. Ude Bertelsen, Kolding.¹⁹

Eventuelle fadderes navne er ikke indskrevet.

4. Maren, f. 1670 og døbt i kirken onsdag den 19. januar samme år.

Døde knap 7 uger senere.

Bar: Rüdes kone.

Holdt: Cathrine, g.m. hr. Peder, Aller.

Faddere:

Georg Schrøder, Rüdes svoger og skolemester i Vonsild

Inger Matths Andersdatter fra Sølund samt

Ann Matthisd. – »begge festemøer«. Ann Matthisd. blev den 30. juni

1676 g.m. Laurs Toniussen, som ejede en helgård i Vonsild samt et landbol og et rytterhus.

5. Hans, f. 1671 og døbt i kirken torsdag den 6. april samme år.

Bar: Rüdes kone.

Holdt: morbroderen »ung Hans Hansen av Waar marck«.

Faddere:

Georg Schrøder.

Rüdes søster Elsabe Rüdinn.

6. Inger, f. 30. oktober 1673 og døbt i kirken onsdag den 5.

november samme år. Barnet døde 12 uger gammel.

Bar: toldersken Margarete Neumann, Kolding.

Holdt: Rüdes kone.

Faddere:

Jesper Clausen, den kommende sognefoged.

7. Johanne, f. 1674 og døbt i kirken den 29. november samme år.

Bar: Rüdes kone.

Holdt: Catharine Vossgraves af Vobeschlett.²⁰

Faddere:

Claus Magnussen Conterfeier.

Rachel Christiansd. fra Ostorf.

8. Inger, f. 1677 og hjemmedøbt den 30. juni samme år uden angivelse af årsagen; »oldmoderen holte det til daaben«. Hjemmedåben blev stadfæstet i kirken søndag den 26. august, samme dag som Maren Hansdatter holdt kirkegang.

Bar: Lene [Magdalene], g.m. Ude Bertelsen, Kolding.

Holdt: Magdalene, g.m. hr. Lago Iversen i Tyrstrup.

Faddere:

Michæl Jebssen, Stenderup.

Ivar Tulliussen, Tved.

»Randulffs daater hos Margarete sal. b[org]mester Lüders i Colding«.

Kierstin Hans Jonsens d., Straarup.

9. Johanne, f. 23. januar 1680 og døbt i kirken onsdag den 28. januar samme år.

Bar: Rüdes kone.

Holdt: Nelle, g.m. ridefoged Syndermann, Vargaard.

Faddere:

Cathar-Margarete, toldersken i Kolding.

Maria Raffinn »min Daater«, præstekonens datter af 1. ægteskab.

David Fentz og

Peder Hansen Kock »aff Norrige«.

10. Anne, f. 3. oktober 1682 og hjemmedøbt den 7. samme måned uden angivelse af årsagen; »Min hustru ... holte det til daaben«.

Søndag den 26. november, hvor moderen holdt kirkegang, blev hjemmedåben stadfæstet i kirken.

Bar: Rüdes kone.

Holdt: Christine Sophie g.m. overforster Maes af Drenderup.

Faddere:

Tolder Hans Pedersen.

Bertel, søn af afdøde Ude Bertelsen, Kolding.

Kiersten Nielsd., g.m. forstander Jens Nielsen, Kolding.

Rüdes ældste datter Christina Rüdinn.

Hos Jesper Clausen og Maren Matthsdatter Hack

Jesper Clausen, som i 1682 blev Anders Paulsens efterfølger i sognefogedembedet, var født i Hejls og havde boet i både Brøns og Ødis, før han flyttede til Vonsild. I Ødis havde han den 1. juli 1669 indgået ægteskab med Maren Matthsdatter Hack, hvor det første barn også blev både født og døbt. Familien flyttede til Vonsild i 1672, før barn no. 2 blev født

i november samme år. I Vonsild ejede Jesper Clausen den ene halvdel af en gård og to landbolhuse.²¹

Hvordan det første barns dåb forløb vides ikke, men Jesper Clausen og Maren Hack var nærmest storforbrugere af hjemmedåb. Seks af de otte børn, de satte i verden mellem 1670 og 1688, blev i hvert fald hjemmedøbt, ét af dem i svaghed, ved de resterende er begrundelsen ikke noteret. Fire af de hjemmedøbte børn blev fremstillet mellem 40 og 66 dage efter fødselen, og samtidig med at Maren holdt sin kirkegang; ét døde uden at have fået dåben stadfæstet, og ved Maren Hacks kirkegang efter det barn, der blev født og hjemmedøbt i 1685, har Råde noteret: »Barnet kom ikke som hiemdøbt med til Kircken, oc hun gjorde ej barsel«. – Anmærkningen undrer mig. I et forsøg på at dæmme op for den megen ubegrundede hjemmedøben, forlød det ganske vist fra Roskilde Landemode i 1597, at når præsten havde forrettet dåben fuldstændig i hjemmet, dvs uden udeladelse af noget af ritualen, skulle barnet ikke senere bringes i kirke, »fordi der også i huset er en kristen menighed efter Herrens ord: Hvor to eller tre ere forsamlede i mit navn...«. ²² Men den beslutning var forlængst passé; både Danske Lov 1683 og Kirkeritualen 1685 understregede, at hjemmedøbte børn snarest skulle bæres til kirken for at få dåben konfirmeret.

Jesper Clausen og Maren Hack var vel ikke så efterlignelsesværdige, som man kunne have forventet; præst og degn, sognefoged m.v. skulle dengang være eksempler til efterfølgelse. »Min hustru« bar ikke Jesper Clausens børn så flittigt som Anders Paulsens udover ved hjemmedåben, men i kirken kun tre gange. De øvrige agerende ved børnenes dåb var lokale og folk udefra – ret ofte familiemedlemmer. Anders Paulsen var fadder til ét af børnene, endda den eneste fadder, barnet fik. Jesper Clausen påtog sig et tilsvarende fadderskab overfor et af Anders Paulsens børn; de to herrer behøvede ingen medfaddere.

Faddernes antal var ikke imponerende; kun det barn, der blev født lige efter at Jesper Clausen var blevet sognefoged fik fem, de øvrige børn højst tre.

Forenklet, og med mine tilføjelser, ser indførslerne i kirkebogen således ud:

1. Maria, f. 1670 i Ødis og også døbt dér.

*2. Peder, f. 1672 og hjemmedøbt den 12. november samme år
»i svaghed«; dåben konfirmeret fredag den 22. november.
Bar: [er ikke anført].*

Holdt: Matths Hack, må være barnets morfader, der formentlig boede i Ødis.²³

Faddere:

Bold Christiansd. af Ostorf.

Hans Jakobsen, foged i Starup.

Matths Hacks »anden dattermand«, Hjerndrup.

3. Matths, f. 12. maj 1675 og hjemmedøbt den 15. samme måned.

Ved hjemmedåben bar: Rüdes kone.

Holdt: Erich Laursen, der ejede en helgård m.m., som han giftede sig til; var g.m. Elsebe Iversd.

Fadder:

Anders Paulsen, gårdejer, sognefoged og kirkeværge.

4. Elsabe, f. 1677 og døbt i kirken søndag den 28. oktober samme år.

Bar: Magdalen, g.m. hr. Lago i Tyrstrup.

Holdt: Elsabe Matths Hacks af Hjerndrup.

Faddere:

Marcus Nissen, Hjerndrup.

Matths Hacks søn; formentlig Peder Hack, ejede en halvgård og et landbol i Vonsild.

Elsebe Erichs, g.m. Erich Laursen, se barn no. 3.

5. Christin, f. 1680 og hjemmedøbt den 4. august samme år, hvor Rüdés kone holdt hende. Hjemmedåben konfirmeret i kirken søndag den 12. september.

Bar: Kirsten Hansd., g.m. rådmand Hans Moritzen, Kolding.

Holdt: Nelle g.m. ridefoged Syndermand på Vargaard.

Faddere:

Rüdes datter Christina.

Rüdes huslærer Nicol. Kryger, som 1683 blev sognepræst i Hejls.

Elsebe Lawesdatter.

Valborg Jakobsdatter fra Seest.

Niels Dalls fra Hejls; formentlig af præsteslægt, tre Dall ér var sognepræster i Hejls i perioden 1571-1659.

6. Claus, f. 16. september 1682 og hjemmedøbt dagen efter, den 17., hvor Råde bar og holdt ham. – Hjemmedåben blev konfirmeret søndag den 5. november, samme dag som Maren Hack holdt kirkegang.

Bar: Rüdés kone.

Holdt: hr. amtskriveren af Kolding.

Faddere:

Henrik Hansen, Kolding

Niels Bertelsen, Kolding

Catharina Vossgravinn af Fouslet

Rüdes steddatter Maria Raffin.

7. Sophia, f. 18. juli 1685 og hjemmedøbt den 20. samme måned, hvor »min Hustru bar oc holte hende«.

Søndag 6. sept. 1685 »holte Maren Jespers hendis Kirkegang, men barnet kom ick som hiemdøbt med til Kircken, oc hun gjorde eig barsel«.

8. Trine, f. 28. august 1688 og hjemmedøbt den 1. september samme år. Søndag den 4. november konfirmeredes hjemmedåben i kirken, og samme dag holdt Maren Hack kirkegang.

Bar: Rüdes kone.

Holdt: Maren, g.m. Hans Nissen, Anderup.

Faddere:

Catharine Peders d. fra Aller.

Walburg, g.m. Hr. Lago, Tyrstrup.

Hos Jens Pedersen Post og Johanne Jessdatter

Jens Post, som var født i Jylland, og hans kone hørte til blandt de jævne folk i Vonsild. De giftede sig ifølge Rüdes indbyggerfortegnelse den 15. juli 1684 og flyttede samme år til Vonsild, vistnok fra Kolding; der var i hvert fald to fra Kolding, som deltog i det første barns dåb. I Vonsild boede familien i »det sønderste Kongehuus ved vejene«, hvor Johanne Jessdatter fødte syv børn. Efter det syvende barns fødsel i 1697 flyttede de til Lolland.

Tre af børnene blev hjemmedøbt og ikke uden grund. Et af dem døde meget hurtigt efter dåben uden at blive fremstillet i kirken, de to andre fik deres dåb konfirmeret samtidig med at Johanne holdt kirkegang. De af børnene, som fik deres dåb i kirken, blev døbt inden for den lovbefalede frist.

Familiens første barn blev ikke båret af en kvinde fra præstens hus, men det blev barn no. 2 – og no. 3, 4, 5 og 7; det vil sige at bortset fra den førstefødte og no. 6, blev alle familiens børn båret af enten Rüdes kone eller af datteren Christina. Anne Lund, gift med postmesteren i Kolding Hans Lund holdt de tre første over dåben og et medlem af præstefamilien de tre næste.

De to ældste børn fik hver fem faddere, det fjerde fik fire, mens det sjette og syvende barn hver fik tre. Fadderne var udensogns folk, handelsfolk og håndværkersvende, og folk fra Vonsild. Fra Vonsild var det ofte Anders Paulsens og Jesper Clausens ugifte, firmede børn samt en person, der ejede fast ejendom, som påtog sig at være blandt fadderne, når småkårsfolks børn skulle i kirke. Hvis barnet døde i løbet af sit første leveår, skulle fadderne nemlig besørge begravelsen, så det var nødvendigt, at i hvert fald én af fadderne rådede over midler.

Jens Post's erhverv udvirkede, at han havde kontakt med alle samfundslag, og at han og Johanne var vellidte, ses af børnenes faddere og af den ære, der blev vist Johanne, når hun holdt sin kirkegang. Ved de lejligheder blev hun blev fulgt af flere kvinder end f.eks. gårdejer Peder Hacks kone, Maren Jessdatter, ligesom menigheden og følget som regel også i alt ofrede 1 mark og 4-12 skilling til ære for Johanne, mens der ved Maren Jessdatters kirkegang højst blev ofret 20 skilling.

Forenklet, og med mine tilføjelser, ser indførslerne i kirkebogen således ud:

1. Caren, fødselsdato ikke anført, døbt i kirken lørdag den 2. maj 1685.

Bar: Johanne, g.m. hr. Christen Humblet i Stenderup.

Holdt: Anne, g.m. postmester Hans Lund, Kolding.

Faddere:

Johanne, datter af hr. Christen Humblet.

Ann-Margr. Joh. Adolphsd., datter af apotekeren i Kolding.

Kirsten Matz Jessens, Anders Paulsens ældste datter, g.m. Matz Jensen, som ejede en halugård og et landbol.

Jens Matzen, Stenderup.

Paul Andersen, Anders Paulsens ældste søn.

2. Elsabe, f. 9. juli 1686 og døbt i kirken søndag den 18. samme måned.

Bar: Rüdes kone.

Holdt: Anne, g.m. postmester Hans Lund, Kolding.

Faddere:

Chronigus søster.

Niels Andersen Portners hustru.

Marcus Lawesens hustru.

Matthias Raff, Rüdes stedsøn.

Johan Jacobsen.

3. Maren, f. 25. december 1687, hjemmedøbt den 26. samme måned.

Bar: Rüdes kone

Holdt: Anne Lund, Kolding.

Faddere nævnes ikke, men at »biuens hustruer vaare til Barselhuus ofuerverende.« – Barnet døde den 7. februar 1688 uden at have været i kirke og blev begravet den 12., samme dag som Johanne holdt sin kirkegang.

4. Peder, f. 24. april 1689 og hjemmedøbt dagen efter.

Bar: Rüdes kone.

Holdt: Dn. Nissen, præst og Rüdets svigersøn.

Dåben blev konfirmeret i kirken søndag den 16. juni, hvor Johanne også holdt kirkegang.

Bar: Anne, g.m. postmester Hans Lund, Kolding.

Holdt: hr. Christen af Stenderup.

Faddere:

Jonas Vadriders kone.²⁴

Maria Jespersd., sognefoged Jesper Clausens ældste datter.

Jens Lund.

Peder Sørensen Hosekræmmer.

Peder Udsen, Kolding.

5. Johanne, som den 5. marts 1691 »hen under aften« blev hjemmedøbt.

Bar: Christina Nissin, Rüdets ældste datter.

Holdt: Rüdets kone

»oc der vaare nogle hustruer til barnsfood [barselstue] ofuerværende«.

Søndag den 26. april samme år blev dåben stadfæstet i kirken, og Johanne blev indledt.

Bar: Ann Hummelførers kone.

Holdt: Per Tranis's kone.

Faddere:

Henrich Vadrider.

Mats Stenholt, skomagervend i Haderslev.

Maren Justd., Kolding.

6. Sara, døbt i kirken søndag den 26. marts 1693.

Bar: Kirsten, g.m. hr. Knud

Holdt: Margrete H. Anthonij, Rüdets svigerdatter Margarete Humblet.

Faddere:

Maren, g.m. Jørgen Sørensen, som ejede en halvgård.

*Kiersten Lawesd., tjenestepige hos gårdmand Matz Jessen, der var gift med Anders Paulsens ældste datter Kirsten.
Hr. Matz [Mathias Christensen] Humblet af Seest, søn af Christen Humblet i Stenderup.*

7. Catharina Maria, f. 12. august 1697 og døbt i kirken den 15. samme måned.

Bar: Christina Nissin, Rüdes ældste datter.

Holdt: Elisabeth, g.m. hr. Matz Humblet, Seest.

Faddere:

Jonas Vadriders kone.

Maren Jens Hansd, datter af afd. gårdmand Jens Hansen.

*Matz Jessen, gårdmand og Anders Paulsens svigersøn,
g.m. Kirsten Andersd..*

Hos Thomas Pedersen Pottemager og Mette Pedersdatter

Thomas Pedersen Pottemager og Mette Pedersdatter var begge født i Tønder, hvor de giftede sig i 1661, og hvor også de to første børn blev født. 1664 flyttede familien til Fredericia. I Fredericia blev familien vel-signet med otte børn, hvoraf seks dog døde. – Mette var datter af »her-rernis tiener i Tønder«, det vil sige af magistratsbud Peder Christensen Thimm. Hendes mor var også af velanskreven familie, havde bl.a. to brødre, som var forordnede kogsmænd, og en nevø, der var præst i Rodenæs.²⁵

Pottemagerens, der slog sig ned i Vonsild i 1675, boede i Hans Nielsens landbolhus ved kirken og hørte, trods Mettes solide baggrund, til blandt sognets mere ydmyge beboere. Mette fødte endnu to børn, i henholdsvis 1677 og 1680.

Forenklet, og med mine tilføjelser, ser indførslerne i kirkebogen således ud:

11. Maren f. 1677 og døbt i kirken søndag den 1. april 1677.

Bar: Maren Anders Paulsens., sognefogdens og kirkeværgens kone.

Holdt: Caren, enke efter afdøde sognefoged Jæb Jæspersen.

Faddere:

Laurtz Michelsen, skrædder.

Maren Jürgensd.

Margret Smeds, g.m. Jeb Nissen Smed, som boede i landbol på Kronens jord.

12. Caren f. 3. februar 1680 og døbt i kirken søndag den 8. samme måned.

Bar: Rüdes kone.

Holdt: Elsebe Erichs, g.m. Erich Laursen, sad på Elsebes fædrene gård.

Faddere:

Laur Michelsen, skrædder.

Anna Jürgensd, vævepige.

De uægteskabelige børn i Vonsild

I perioden 1659-1701 blev dåb i kirken og i hjemmet forrettet med i alt 487 børn i Vonsild. 61 af disse børn var uægteskabelige, og da uægteskabelige børn jo dengang havde særstatus, har jeg set på, hvad den nærmere gik ud på.

Ingen af de 61 uægte børn fik den kvindelige nøddåb. Tre af dem blev døbt i præstegården, for øvrigt de eneste tre børn, der blev døbt i præstegården i hele perioden, og det ene af børnene døde under handlingen. 39 blev døbt »i huset« og sjældent »for Svagheds Skyld«, selvom ni døde ret hurtigt efter fødselen. Jeg har kun kunnet konstatere, at et af de hjemmedøbte børn senere blev fremstillet i kirken. 19 blev døbt i kirken uden forudgående hjemmedåb.

Det, der har fået mig til at standse op, er, at blot et af de 39 hjemmedøbte børn senere blev fremstillet i kirken. Det vil sige, at det mere var regelen end undtagelsen, at de uægte hjemmedøbte børn ikke kom i kirke. At Maren Matthsdatter Hack ikke lod et barn fremstille i 1685 blev som bekendt anmærket i kirkebogen, men dét bemærkedes ikke ved de uægte børn. Mødrene selv ville vel helst undgå at børnene skulle i kirke, og det var sikkert også svært for dem at skaffe faddere. Præste-, degne-, sognefoged- og andre prominente familier påtog sig som regel pligterne, ganske svarende til mønsteret ved natmandens børns dåb i købstæderne, men havde fadderne været til stede ved hjemmedåben, var de nok ikke meget for at møde op igen. Kun få af de ugifte mødre fødte hjemme hos forældrene, men forældrene trådte heller ikke i sådanne tilfælde til i forbindelse med dåbshandlingen. Ja, de fleste uægte børn fik såmænd ikke faddere, uanset hvor deres dåb forrettedes, som de nedenfor anførte eksempler viser. Rude pressede tilsyneladende ikke på, for at de skulle komme i kirke.

Uægteskabelige børn døbt i Vonsild 1659-1678.

1659: 24.05. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.

1660: 19.12. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.

1661: 14.01. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.

- 1666: 25.02. kirkedåb; Rüdes kone bar, degnen holdt; ingen var fadder.
 05.03. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
 15.11. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
- 1667: 17.02. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
 24.02. kirkedåb; Rüdes kone bar; sognefoged Anders Paulsen holdt; ingen var fadder.
 14.04. kirkedåb; som 24.02.
 29.09. kirkedåb; Maren Christensd., barnefader Niels Jæpsen af Skads; Rüdes kone bar, Ivar Jensen (g.m. jordemoder Beege Jacobsd. [Ivars]) holdt; faddere: Nis Jørgensen, Hans Persen, Met Pedersd. og Kirsten Lasd.
- 1670: 05.11. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
- 1671: 12.02. kirkedåb; bar: Mats Persens hustru Johanna; holdt: sognefoged Anders Paulsen; ingen faddere.
 21.04. kirkedåb; bar: Rüdes kone; holdt: Rüdes svoger Georg Schrøder; faddere: Rüdes søster Elsebe og Hans Pedersen.
 07.07. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
- 1672: 28.01. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
 13.03. kirkedåb; bar: Rüdes kone; holdt: Nis Christensen. faddere: Caren sal. Jep Jespersen og Chresten Nielsen.
- 1673: 17.05. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
- 1674: 24.05. hjemmedåb; holdt: Valburg, g.m. Jens Christensen »i Kolding Port«.
 12.07. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
- 1675: 29.08. kirkedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
 06.12. kirkedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
- 1676: 08.04. hjemmedåb; bar: Rüdes kone; holdt: sognefoged Anders Paulsen. fadder: Rüdes datter Christina.
- 1677: 03.03. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
 31.08. hjemmedåb; ingen bar, holdt eller var fadder.
- 1678: 26.04. hjemmedåb; jordemoder Kirsten Pers Dalby »holte det til daaben sampt vaare folcket i huset oferværende«.
 27.12. hjemmedåb; jordemoder Met Pauls. »bar hannem, Maren Christen Nielsens oc Ann Thøgers d. vaare til stæde«.

Æresdag eller ...

Cirka 40 dage efter fødselen skulle barselkvinden indledes i kirken, men kun hvis hun var moder til et ægte barn; indledningen var et spørgsmål om ære. Den ugifte moder skulle i menighedens påhør erkende sin synd, bede om tilgivelse og derefter gå til alters. Den gifte kvinde kom på sin æresdag til kirke med følge, den ugifte uden. Den gifte kvinde gav æresoffer, det samme gjorde hendes følge og den samlede menighed. Den ugifte kvinde lagde ikke æres- men bodsoffer, og der var ingen, der ofrede sammen med hende i den anledning.²⁶

Fra tiden efter 1685 blev, jeg tør næsten sige, samtlige kirkegangskoner indført i kirkebogen. Fra tiden før 1685 er som bekendt kun dåbsindførslerne i form af Rüdes egen afskrift af ældre ikke mere eksisterende.

de kirkebøger bevaret, og heri har han kun indskrevet handlingen konsekvent, hvis den fandt sted samtidig med, at barnet blev fremstillet i kirken. – Skikken benævntes indledningen, introduktionen, holde sin kirkegang eller gå kirkegangskone.

At være ægte født

Der var, som også nævnt indledningsvis, væsentlige og forskellige årsager til, at det var vigtigt at et barn var ægte født. Hvis moderen var ugift, var der ingen tvivl om barnets status, men i kirkebogen findes eksempler på, at det kunne der være, når forældrene var gift; der var nemlig forskellige opfattelser af, hvornår et barn var ægteskabeligt og hvornår ikke.

Siden middelalderen havde trolovelsen været betragtet som »det begyndte ægteskab«. Forestillingen om trolovelsen som ægteskabsstiftende holdt sig langt ned i 1700-tallet hos almuen, selv om det allerede ifølge ægteskabsordinansen af 1582, i I:6, under straf var forbudt de trolovede at søge seng sammen, før end de var »viet og givet sammen udi kirken«. Forskellige bestemmelser i Danske Lov 1683 og Kirkeritualet af 1685 viser også, at kirkelig vielse efterhånden blev opfattet som en betingelse for indstiftelse af ægteskab; i Danske Lov 3-16-12 hedder det, at«De, som saaledis trolovede ere, eller hin anden Egteskab have tilsagt, maa dog ej søge Seng med hver andre, før end de ere viiede sammen i Kirken...«, efterfulgt af omtale af den straf som de formastelige, der ikke efterlevede loven, skulle udstå; der var tilgivelse af hente. Og dét – den konkrete lovgivning og den folkelige opfattelse – var, hvad Råde skulle tilgodese, når han døbte børn og introducerede mødre.²⁷

Det tidligere givne eksempel, hvor barnet på forældrenes indtrængende begæring fik den kvindelige nøddåb af præstekonen, mens Råde lukkede det ene øje – udadtil i hvert fald og det vender jeg tilbage til – var én måde at klare frisag på. Men egentlig burde Råde have forlangt dokumentation for sygdom hos moderen eller den nyfødte, eller at forældrene bekendte deres synd og havde fået samme forladt, for at barnet kunne erklæres ægte.

Men – så nemt gik det ikke altid. »1671 d. 14. jan. [lørdag] ante 2. epiphani. hiemdøbte jeg Erich Laurtzens oc Elsebe Ivars d. liden sønn Lauritz,« noterede Råde og fortsatte, »blev fød i den 27. uge æffter Brylluppet – de 13 uger som fattes, bleve de i consistorio frikiend for, av de særlige tilfald moderen haffde haft«.

Forældrene måtte stå skoleret hos provsten, og af konsistorialprotokollen fremgår det under den 23. februar 1671, at barnet var født 7 måneder og 13 dage efter vielsen, men var svagt ved fødselen. Elsebe Ivars datters moder, Bege Ivers, bevidnede, at datteren dagen før fødselen var

gående til Starup, hvor hun havde fået et anfald af rosen. Den følgende dag havde hun løftet en sæk korn, og en time efter var hun blevet syg. Fire indkaldte vidner, heriblandt Rüdes kone og jordemoderen Lena Jürgens, bekræftede, at der den 13. januar intet tegn var på en snarlig fødsel, og da faderen benægtede for tidlig »cohabitation«, blev barnet anerkendt som ægte.²⁸

Årsagen til at Råde kørte så hårdt frem er uvis. Det kan være, at de unge mennesker ikke var trolovede, da de påbegyndte ægteskabet. Datoen for deres trolovelse kendes ikke og kan ikke slås op i kirkebøgerne. Men det kan også have haft betydning, at Bege Ivers, Elsebes moder, var jordemoder og altså en velanskrevet kvinde i sognet. En jordemoder skulle være pletfri, også for præstens skyld; han havde nemlig pligt til både at godkende hende og at oplære hende i de kristne dyder. At såvel hans egen kone og endnu en lokal jordemoder skulle vidne tyder på, at han ikke ville risikere at blive mistænkt for at beskytte Bege Iversdatter, og at hun heller ikke skulle mistænkes for at ville dække over sin datter.

Reimar Arndtsøn og Karen Christiansdatters søn Christian, der blev hjemmedøbt den 25. oktober 1686, blev erklæret ægte. Forældrene var ganske vist kun trolovede i Kolding af hr. Anker, men havde »æffter kongelow gifven til byfogden deris kiendelse«. Det kostede dem 5 sletdaler og 2 skilling at få barnet gjort ægte.

Johannes Råde fejede også for egen dør, men med mild hånd. Den ældste datter Christina fødte sit første barn den 9. juni 1686 – en del for tidligt; hendes bryllup med studiosus Hans Nissen havde stået den 4. marts samme år. Barnet blev imidlertid døbt som ægte og moderen introduceret uden forudgående offentligt skrifte. Mellemværendet var åbenbart blevet afgjort ved brylluppet, hvor Haderslevprovsten, som forrettede vielsen i kirken, talte over temaet *faktum infectum fieri nequit* [gjort gerning kan ikke gøres ugjort]; for mere skete der ikke.

Og dog! Råde havde ifølge loven pligt til at løfte dyner, og selv om han tilsyneladende lukkede det ene øje, så var det kun udadtil. Tegningerne i kirkebogens margin er ret interessante, og det er faktisk dem, der røber, hvordan medlemmerne af hans menighed opførte sig rent moralsk.

Som indeks for barselkvindens indledning tegnede Råde enten en due eller et firbenet dyr, som minder om et lam, i marginen. Jeg gik oprindeligt ud fra, at det var for variationens skyld, han benyttede de to forskellige figurer. Men det lam, der var tegnet ud for datterens kirkegang, havde en temmelig glat pels og en forkert hale, og det undrede mig, at han havde tegnet den samme figur ved hendes kirkegang efter de følgende to børn; det mindede mere om et mønster end variationer over et tema for variationens skyld. Det viste sig da også, at der ikke er

som f.eks. ved Maren Jensdatters skrifte den 25. marts 1683: »Her findis en fattig quinde, som i vinteren gjorde barsel her i sognet oc er til fornæme folck betinget ad skal være amme, vil gierne sin synd aabenbar bekiende oc affbeede, derfor som I finder anger oc bood, da forlader hende den menniskelige brøst oc beder for hende til Gud om naade oc en alvorlig omvendelse!«. ³¹ Det gjorde menigheden så; mange af dens medlemmer kendte jo selv til »den menniskelige brøst«, selv om de ikke havde behøvet at stå offentligt til regnskab af den årsag. – Kvindens navn blev indskrevet i kirkebogen mellem de øvrige altergæsters navne.

Jeg havde forventet, at ugifte mødre stod skrifte ca. 40 dage efter fødselen, svarende til tidspunktet for den ærbare moders kirkegang. Alle firmede – mænd og kvinder, gifte og ugifte – skulle ifølge Kirkeordinansen af 1539 gå til alters to gange om året, og havde man syndet, kunne det kun lade sig gøre at gå til alters, hvis man i forvejen »for Præsten have beteet, skriftet og annammet Afløsning«. ³² Ugifte havde især behov for at efterkomme forskriften; de tilhørte underklassen og havde derfor brug for både pas og skudsmål, som skulle gives af præsten, for at de kunne tage tjeneste. ³³

Men sådan var det ikke. Mette Jensdatters ovenfor citerede skrifte fandt sted godt fire måneder efter at hun havde født, ³⁴ og hun skriftede endda tidligt set i forhold til så mange andre ugifte mødre i Vonsild. Der gik som regel mere end et halvt år efter fødselen, i de fleste tilfælde endda over både et, to og tre år eller mere, før de stod frem. ³⁵

Bodsofferet varierede fra 10 skilling til 5 mark lybsk, hvis det da ikke gik som f.eks. den 5. maj 1695, hvor Rüdes svigersøn Hans Nissen for første gang kommunierede »en offentlig kendt synderinde med hr. provstens tiladelse«. Kvinden var to et halvt år tidligere blevet besøvet af en ung skomager fra Ålborg og fik tilgivelsen gratis, da hun grædende – men løgnagtigt – fortalte, at hun var fattig.

Det uægte barns fader skulle også stå offentligt frem, men da han som regel i bogstaveligste forstand var fraværende, ses sådanne skriftemål kun gengivet, når barnefaderen var indensogns. Den 18. juni 1693 stod Maren Knutzdatter af Nørre Bjert, tidligere tjenestepige hos Peter Juler, åbenbart skrifte og erklærede, at hun var blevet besvangret af Lawe Andersen. Det kostede hende 3 mark lybsk at blive tilgivet og få velsignelsen. Hun må have fået en afdragsordning, for Råde noterede »rester 1 mkl« i kirkebogen, som hun, også ifølge hans notat, betalte den 20. oktober året efter; hun fik åbenbart sin løn udbetalt én gang årligt.

Sagen var lidt prekær; for barnefaderen Lawe Andersen var gårdmand i Vonsild og burde opføre sig forbilledligt. Han måtte derfor en

tur omkring provsten, men fik ved altergangen den 26. november 1693 offentlig syndsforladelse for bedrevet hor med Maren. Syndsforladelsen kostede ham 4 mark lybsk, hvilket må siges at være billigt sluppet, idet han ejede en lille gård »med en beboelse«, en hustoft og et landbol »med en rytterbolig ved enden«, alt sammen beboet.³⁶ – Lawe Andersen havde for øvrigt giftet sig med Kiersten Matthsdatter den 8. juni 1693, ti dage før Maren Knudtzdatter skriftede. Det barn, Kiersten Matthsdatter fødte ham den 27. februar 1694 (døbt den 28.), kom ganske vist nogle uger for tidligt, men blev døbt som ægte. Et par uger var måske ikke noget at tale om, og Lawe Andersens kunne vel dårligt tåle flere offentlige syndsforladelser i anledning af det 6. bud, hvis han skulle bevare sin anseelse blandt gårdmændene, så noget tyder på, at Kiersten Matthsdatter holdt lav profil ved sin kirkegang. Hun holdt den en ganske almindelig hverdag og ankom uden følge, og Råde undlod – måske til gengæld – at tegne i marginen.

Da Kiersten Matthsdatter døde den 26. maj 1700, giftede Lawe Andersen sig igen et halvt år senere. Men i det ægteskab var der først barsel et år og to uger senere.

Dåb i Vonsild den 13. november 1695

Det er ikke alt, men næsten alt, vedrørende dåben, der fremgår af Johannes Rådes kirkebogsføring, men til gengæld er hans kirkebogsføring så utrolig perspektivrig i mange andre sammenhænge, at man gerne tilgiver ham.

Én ting, som jeg ikke tidligere er stødt på i en kirkebog, er beskrivelsen af dåbshandlingens forløb. Den slags fremgår af kirkeritualerne og de mange påbud, der blev udsendt i anledning af forsømmelser eller lignende. Råde har imidlertid – om ikke nøjere, så i hvert fald for os fornuftigt – beskrevet, hvordan en dåbshandling *også* kunne forløbe, og dén skal citeres som afslutning; den er bl.a. et fint eksempel på, hvor perspektivrig kirkebogen er:

»D. 13. nov. onsdagen post 25. trin døbte h. Hans Hans Jacobsens Schreders oc Cæcil Jessd. deris første barn, en sønn med naun Jacob. Christina Nyssin bar, ieg holdte ham til daaben. Ebbe Mogensen, Anne Laurs Toniussens oc Bodel Jessd. waare faddere. NB. Daaben skeede i Kircken, Men Degnen aff Vrede mod Forældre oc oldefaderen Jes Andersen, var bortgangen til Tved, oc vilde icke oplade eij tillucke fonten, eig siunge Daabissangen, det ieg oc døbefaderen selff matte gjøre. Hand skal dertil suare Hr. Prousten i Hadersleff.«³⁷

Kilder og noter

* Artiklen bygger på et foredrag holdt på Dansk Historisk Fællesråds årsmøde i maj 1994 under titlen »Om Børnedaabens Fornødenhed oc Confirmationens Nytte«. Foredragsmanuskriptet er lettere omarbejdet, men mine afsluttende kommentarer vedrørende konfirmationen er udeladt. I alt væsentligt fremstår artiklen dog i samme skikkelse som foredraget.

Kildegrundlaget for såvel foredraget som artiklen er:

Vonsild Kirkebog 1659-1708. Udg. af Landbohistorisk Selskab ved landsarkivar Hans H. Worsøe, 1982.

Vonsild Tillysningsbog 1678-1683. Udg. af Landbohistorisk Selskab ved landsarkivar Hans H. Worsøe, 1987.

Supplerende oplysninger hidrører fra de bevarede fem bind ministerialbøger, som er beroende i Landsarkivet, Aabenraa under følgende arkivsignaturer:

106 Aa1: Indbyggermatrikel og 1659-1706 dåbsfortegnelse.

106 Aa2: 1685-1694 Kirkebog indeholdende samtlige kirkelige handlinger incl. dødes levnedsløb.

106 Aa3: 1695-1698 Kirkebog med indhold som Aa2.

106 Aa4: 1698-1703 Kirkebog med indhold som Aa2.

106 Aa5: 1703-1708 Kirkebog med indhold som Aa2; bindet er afsluttet af efterfølgeren i embedet Hans Nissen og er for perioden efter Johannes Rüdes død ført meget summarisk.

Det er kun undtagelsesvis, at det i nedenstående noter er anført, hvor de originale kirkebøger er benyttet til supplement af den trykte udgave.

Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864. Kbh. 1932.

Noter

- 1618-1648.
- Hans H. Worsøe, 1982, indledningen samt deri anførte henvisninger, bl.a. til Aksel Lassen: Skæbneåret 1659. 1958.
- KO 1607, DL 1683, KR 1685.
- Frd. 23.5.1646, DL 2-5-6.
- Roskilde Synode 1575, DL 2-5-7.
- DL 2-5-1.
- KO 1539.
- KO 1539, Roskilde Synode 1598, KO 1607, DL 2-5-8.
- DL 2-5-4; se også Birgit Kaiser: Historien om barnedåben. Udk. 1995.
- KO 1607, DL 2-5-5, KR 1685, Birgit Kaiser: »... ind i de voksnes rækker«. 1992 p. 10ff.
- Peder Palladius's Visitatsbog. Folkeudg. 1911 p. 16.
- Mht. den manglende angivelse af fødselsdatoen, adskiller Rüdes kirkebogsføring sig ikke fra andres på den tid; dåbsdagen var vigtig, men ikke fødselsdagen.
- Jf. f.eks. Haavard Rostrup: Miranda i Danmark. 1985, p. 170.
- Hans H. Worsøe. 1982: mht de identificerede personer, se indbyggerfortegnelsen p. 33, p. 34, p. 8, p. 7, p. 18.
- Jf. aktuelt afsnit i Birgit Kaiser, 1995.
- Jf. aktuelt afsnit i Birgit Kaiser, 1995.
- Hans H. Worsøe. 1982, p. 403ff.
- En sandemand tog sig af herredets sager.
- Magdalene forærede i 1676 en balusterformet alterstøtte til kirken, svarende til den, Rüdes kone gav i 1663, jf. Worsøe. 1982, p. III.
- Med Rüdes tyske stavemåde in mente, må der være tale om Fovslet, den ene af de to kongelige forpagtningsgårde i Ødis sogn. De to gårde Drenclerup og Fovslet tilhørte tidligere slægten Lindenov. I 1584 blev Fovslet skødet, og Drenclerup afstået til kongen mod Ørslev Kloster. Jf. Trap: Hertugdømmet Slesvig I, p. 41. Bemærk også, at fruén på Drenclerup holder familiens 10. og sidste barn.
- Hans H. Worsøe. 1982, p. 311f., p. 406, p. 303ff.
- Kirkehist.Saml. VII,5, p. 41.
- Hack'erne var ifølge Hans Worsøe adelige.
- Vadridere: – Vad, glda. wath, vadested; ridere/ridemand, der rider rundt sammen med fogden og gør udlæg; en vadrider var én, der sammen med fogden red rundt ved Kongeåens ulovlige vadesteder og gjorde udlæg i varer/kvæg, tilhørende handelsmænd, som passerede vadestederne.
- Hans H. Worsøe. 1982 p. 430ff.
- Da det vil føre for vidt på dette sted at komme nærmere ind på skikkens historiske baggrund m.v., henviser jeg til min bog, hvor skikken »bliver taget under behandling« fra reformationen og indtil den gik af brug. Jeg publicerer tillige en mere faktuel artikel om skikken, formentlig i Fortid og Nutid.
- DL 3-16-12, DL 3-16-10; KR 1685 III, VIII; Dansk Kulturhist. Opslagsværk II p. 964ff.;

- rosen: en akut hudbetændelse, som opstår ved infektion i overfladiske sår. Viser sig ved intensiv, skarpt afgrænset rødme og hudhævelse samt høj feber og medtaget almentilstand. Jfr. iøvrigt Gyldendals tobinds leksikon.
28. Hans H. Worsøe. 1982, p. 461.
29. Frithiof Dahlby: Symboler og tegn i den kristne kunst. 1979.
30. Den originale kirkebog (Aa2, p.155), 1. januar 1688; konen fødte 15. maj 1689.
31. Hans H. Worsøe, 1987, p. 149.
32. KO 1539, KO 1697, DL 2-5-11.
33. Frd. 15.8.1655, frd. 12.5.1657, DL 3-19-8/10; jf. Birgit Kaiser, 1992, p. 16.
34. Kvinden fødte 15. nov. 1682.
35. Hans H. Worsøe. 1982, f.eks. p. 172, p. 186, p. 200, p. 237, p. 267.
36. Hans H. Worsøe. 1982, p. 5, p. 18f.
37. Hans H. Worsøe. 1982 p. 270 og den originale udgave af kirkebogen (Aa1). Det bemærkes, at den trykte kildeudgave gengiver teksten fra kirkebogen Aa3, der indeholder alle tilførsler 1695-98.

Birgit Kaiser, mag.art. i eur. etnologi, f. 1935. Har skrevet en lang række artikler og flere bøger. Senest »... ind i de voksnes rækker.« En bog om konfirmationen (1992) og »Den ideologiske funktionalisme.« Historien om en møbelstil (1992). Under udgivelse er en bog om dåben »Historien om barnedåben«. Adresse: Teglværksvej 60, 3460 Birkerød.

Nogle familier med rod i 1500-tallets Ribe

III. Slægten Vandel

Af Ejnar C. Larsen

Allerede i midten af 1500-tallet levede der en række personer i Ribe med tilnavnet Vandel eller Wandell, som det oftest blev skrevet. Den senere skrivemåde Wandal, som nogle af efterkommerne brugte, er ikke set brugt i arkivalier fra 1500-tallets Ribe.

Flere gange er fremsat den teori, at familien skulle stamme fra den første reformerte biskop i Ribe Johan Went, hvis navn af nogle er latiniseret til Vandalus, mens han selv skrev sig Slavus.¹ Denne nedstamning fra biskop Went skulle være grunden til, at så mange af efterkommerne blev enten præster eller biskopper. Som vi skal se gælder det gejstlige islæt dog kun i udpræget grad for den ene afkomstlinie, og det er vist mere sandsynligt, at denne familiemæssige tilbøjelighed kunne stamme fra stammoderen til denne linie. Mest sandsynligt er det, at vore først kendte personer med navnet Vandel i Ribe har bragt navnet med sig fra landsbyen Vandel i Randbøl sogn i Tørrild herred, og det ligger nær at antage, at de første medlemmer af slægten Vandel i Ribe er bondesønner fra Vandel, som er fulgt med studedrifter til Ribe og derefter har slået sig ned der. Den ene gren af oksevejen nord fra, som førte til Ribe, grener netop i nærheden af Vandel af fra hovedlinien af oksevejen.² Om en af de nedenfor omtalte personer, Hans Nielsen Vandel, ved vi positivt, at han var født i Åst lige nord for Vandel. Det oplyses, da han tager borgerskab i Ribe.³

Om og hvordan de forskellige mænd med navnet Vandel i 1500-tallets Ribe var familiemæssigt forbundne vides kun med sikkerhed om Peder og Iver Hansen Vandel. I 1551 bor de ved siden af hinanden og i skattemodellen er da skrevet ud for dem Frater, d.v.s. broder.⁴

Omtalen af personer med navnet Vandel vil blive grupperet med udgangspunkt i hvert af de ældste kendte medlemmer i Ribe med navnet Vandel:

- A. Peder Hansen Vandel.
- B. Iver Hansen Vandel.
- C. Mads Vandel.

D. Jens Vandel.

E. Jep Vandel.

F. Hans Nielsen Vandel.

De enkelte familier vil så vidt muligt blive ført frem til og med fjerde generation. Hvor det under fjerde generation nævnes, at ægteparret havde børn, kendes disse i regelen, men beskrives ikke videre for at begrænse artiklens omfang.

A

Første generation: Peder Hansen Vandel

Hvornår han er født vides ikke, og det har heller ikke været muligt at fastlægge, hvornår han er død, men det må være mellem 1591 og 1602, idet han 1591 10/8 optræder i Ribe byting,⁵ og han omtales 1602 1/9 som salig, da hans hus kræves af panthaverne.⁶ Han er muligvis også levende 1594, idet han ikke betegnes salig, da hans hus vurderes for en panthaver.⁷ Han har tilsyneladende forladt Ribe i 1580, idet han ses sidste gang i skattelisten i 1579. Det kan muligvis være ham, som er flyttet til Vejle, hvor der skal bo en Peder Vandel i Grønnegade i 1598.⁸ Peder har muligt været gift 2 gange, da vi ved, at han havde en datter Doritte, som vistnok var enke allerede i 1581. Hun kan vanskeligt være barn af det ægteskab vi ved, han indgik i 1562⁹ med *Maren Jepsdatter*, enke efter Hans Lydicksen og datter af Jep Jelling, (død 1561),¹⁰ og Usse, (død 1595).¹¹ Ved ægteskabet med Maren Jepsdatter fik Peder steddatteren Karen Hansdatter, født ca. 1542, død 21/2 1604,¹² som 11/11 1576¹³ blev gift med kapellan ved Ribe domkirke Mads Nielsen Vejle, død 2/9 1579, og derefter med Jacob Hansen Buck, død 7/4 1634, ligeledes ka-

Peder Hansen Vandels bomærke, som det kendes fra 1572 i forbindelse med et udlån af fade og tallerkener til Koldinghus slot.

pellan ved Ribe domkirke. Fra Peders ægteskab med Maren Jepsdatter kendes en søn, jfr. 2. generation.

Peder forekommer allerede i Ribes første bevarede skatteliste 1545 bosat i 3. fjerding, d.v.s. antagelig i Sønderportsgade. I 1547 flytter han til sin bolig indtil 1579 mellem Fiskergade og Ny Jord, antagelig matr. nr. 452 b eller c.¹⁴ Det var et anseeligt hus på 14 fag i 2 etager tækket med strå. Selv om det var noget forfaldent, blev det 3. dec. 1586 vurderet til 600 daler.¹⁵

Peder Vandel var købmand. Vi ved, at han allerede i årene 1545-1549 udførte kreaturer over Gottorp,¹⁶ og i 1569 eksporterede han 73 øksne, i 1570 86 stk.¹⁷ Han handlede også med andre ting. I 1575 måtte han anlægge sag ved tinget om betaling for salt, han havde leveret til en mand i Viborg.¹⁸ Som det var almindeligt blandt datidens købmænd drev han også pengeudlån mod pant i forskelligt løvsøre.¹⁹ Han må være etableret en rum tid før 1545 og haft en temmelig god forretning. I Ribes først bevarede skatteliste 1545 er han ansat til 24 skilling i skat. I årene derefter varierer det mellem 28 og 32 sk., men fra 1568 går det jævnt ned af bække, så han til sidst kun er lignet til 2 sk. At forretningen er gået skidt kan vi også se af, at han i 1577 og 1578 tiltales for gæld til Hamborgkøbmænd.²⁰ I 1574 sælger han sin stald i Saltgade,²¹ og hans hus må være stærkt belånt. Panthaverne forbyder ham i marts 1585 at befatte sig mere med huset, som han allerede er flyttet ud af.²²

Peder deltager kun i begrænset omfang i byens anliggender. Han var dog flere gange medlem af tingets 8 mænd og i 1573, 1576 og 1577 var han medlem af de 24 mænd.²³ Vi ved også, at han i 1557 var Ribes folkevalgte kæmner.²⁴

Når kongen holdt fest på Koldinghus blev bl.a. Ribes borgere pålagt at låne brugsgenstande til festen. Således måtte Peder Vandel i oktober 1566 levere 2 tinfade og 2 tintallerkener og i 1568 til unge hertug Hans'es bryllup det samme plus en dug. Ligeledes i oktober 1573 til festen ved dronning Sofies kirkegang. Fade og tallerkener var mærket med Peders bomærke.²⁵

A. Anden generation:

1. *Doritte Pedersdatter*. Hun blev begravet i domkirkens lindegård i december 1591.²⁶ Vi ved ikke meget om hende. Hun forekommer i skattemisterne 1581-1585 med betegnelsen: »Doritte Søren Peder Wandells Daatter«. Om det betyder, at hun var enke efter en Søren er uklart. Der burde vel så have stået »sal. Søren«. Hvem den Søren var, har jeg ikke fundet ud af. Det kan muligvis være den Søren Krag, som i 1547 bor ved siden af hendes fader.

Borgmester i Aalborg Hans Pedersen Vandel (død 1622), som han ses gengivet på et epitafium i Vor Frue kirke i Aalborg. (Fot. Jan Slot-Carlson)

2. *Hans Pedersen Vandel* døde 5. juni 1622 og blev begravet i altergulvet i Vor Frue kirke i Ålborg »nest hos Mogens Schriffuers lejersted«. ²⁷ Han blev 22. august 1602 gift i Ribe med *Marine Lauridsdatter* død 25. okt. 1640 i Ålborg, ²⁸ skifte 24. jan. 1642, ²⁹ datter af borgmester i Ribe Laurids Tøgersen (1517-1/1 1594) og dennes 2. kone Ingeborg Lambertsdatter (ca. 1542-21/2 1620). Af deres børn kendes 9, som er nævnt i skiftet efter Hans, jfr. 3. gen. I.

Marine får tilsyneladende »pension« efter Hans, idet hun d. 29/12 1622 får brev på livstid på kronens part af korntienden af Gunderup sogn i Fleskum herred og på kirkens part af korntienden af Sundby sogn i Kær herred. ³⁰ Under 23. marts 1634 får hun yderligere kronens part af

korntienden af Sundby sogn,³¹ som hendes anden mand Karsten Andersen havde haft fra 17. aug. 1626.³²

Senere gifter Marine sig med slotsfoged på Ålborghus, og senere rådmænd fra 29/8 1632 i Ålborg, *Karsten Andersen*, død i juli 1633 med betaling for begravelse og klokkeringning betalt 20/7 1633 »for nedsættelse i hans egen grav« i Vor Frue kirke.³³ Hvornår de blev gift er uklart, men det var før 1624 at dømme efter hans regnskab for 1624 i hans skifte d. 21 aug. 1633.³⁴ Hvor han stammede fra er ligeledes uklart, men det fremgår af skiftet og tingbogen,³⁵ at hans broder var kaptajn Laurits Andersen på Mølhavn i Skannerup sogn i Gjern herred og søsteren var Karen Andersdatter af Tønder.

Karsten Andersen drev også en omfattende handel med omegnens bønder. Det synes som om han er trådt ind og har videreført Hans Vandels forretning. Det må nok være ham, der i Fastelavn 1617 bliver optaget i Guds Legems Lav med stillingsbetegnelsen underskriver.³⁶ Som et kuriosum kan nævnes, at Karsten Andersen antagelig i året før sin død har været fuglekonge, idet der i boet findes »enn Søloff forgylt Papegøey fugell med Lengki, Som tilkomer giilden, Som S. Karsten Andersen schal Haffue Affschjøet. Huorfor Arffuigen epter gamel wiis och gildens vedtegt schal Haffue en foræring«. Fuglen findes endnu i boet efter Maren Lauridsdatter og tildeles hendes søn Jens. Den vejer 14 lod og vurderes til 10½ daler »som gildet schal betale och løse den«. Karsten Andersen var kirkeværge ved Vor Frue kirke i 1633.³⁷

At Hans Vandel var af sin faders ægteskab med Maren Jepsdatter ses af, at da Hans 8/11 1605 lader tinglæse arveafkald efter Maren Jepsdatters datter Karen Hansdatter, kalder han hende for sin søster, d.v.s. halv-søster.³⁸ Hans var slotsfoged på Ålborghus i alt fald i begyndelsen af 1598,³⁹ og i 1600, da han 5. jan. blev gildebroder i Guds Legems Lav i Ålborg.⁴⁰ Han blev 1611 tolder på Skagen, men flyttede allerede 1613 til tolderembedet i Ålborg, hvor han 5. nov. 1613 tog borgerskab⁴¹ og året efter blev han borgmester her. Om Hans Vandels liv og virke foreligger der ikke nærmere detaljer, men ved skifter efter ham i juli 1623⁴² får vi at vide, at biskoppen doktor Hans Wandell (bemærk stavemåden, han kaldes ellers Wandal) fra Viborg overværede skiftet. Enkens værge var borgmester i Ålborg Laurits Hansen. Det oplyses også, at enken vil sørge for drengenes underhold til de bliver 15 år og for pigernes til de bliver gift. Det var et meget stort og rigt bo bestående af mange ejendomme i Ålborg og også den gård i Ribe, som enkens moster med sin mand rådmænd Magnus Grave boede i på Mellemdammen. Magnus Grave solgte huset til Hans Pedersen Vandel d. 4. marts 1619 og der opstod en bitter

strid om betalingen.⁴³ Striden har sandsynligvis baggrund i gammelt nag mellem de 2 mænd fra den gang Hans Vandel på embeds vegne ved Ålborg byting 9. jan. 1598 rejste tiltale mod Magnus Grave for, at denne som udlænding havde handlet med kreaturer her i landet.⁴⁴ Af Hans Vandels skifte fremgår, at han drev en omfattende handel med bønder og adelige og udlånte penge til bl.a. gejstlige. Hvor i Ålborg Hans Vandel boede er ikke klart, men det må have været i nærheden af Møllega- de iflg. hans skifte.

A. Tredie generation:

I. Børn af Hans Pedersen Vandel og Maren Lauridsdatter (jfr.A, 2. gen. nr. 2).

1. *Maren Hansdatter Vandel*, fødtes ca. 1603⁴⁵ og døde 1650 med skifte d. 5. nov.⁴⁶ efter 3 ægteskaber med præster ved Vor Frue kirke, hvori hun med dem ligger begravet.⁴⁷ Hendes første mand var mester *David Jensen Klyne*, født ca. 1569, død 28. nov. 1634.⁴⁷ Skifte holdtes 12/3 1635.⁴⁸ Der var ingen børn i dette ægteskab, men David havde 4 døtre i sit tidligere ægteskab med Elisabeth Nielsdatter.⁴⁹

Davids oprindelse er det ikke lykkedes at opspore, men han gik på Sorø skole i 1586. Den 10. juni 1591 blev han immatrikuleret i Wittenberg, hvor han blev magister 11. sept. 1593. Han var fra 1601 eller 1602 til sin død præst ved Vor Frue kirke i Ålborg.

Efter Davids død giftede Maren sig med efterfølgeren i præsteembedet *Niels Andersen Vadum* (også kaldt Holm), søn af præst i Vadum Anders Nielsen Holm og hustru Anna Andersdatter. Han døde 13. sept. 1645 med boreregistrering 4/11.⁵⁰ Fra dette ægteskab kendes 3 døtre, se 4. gen. I.

Maren blev 1646 gift med den næste præst ved Vor Frue mag. *Jacob Poulsen Thisted*, født 10. nov. 1618 i Thisted og død 13. aug. 1677.⁴⁷ søn af rådmand i Thisted Poul Jacobsen og Ingeborg Christensdatter Søe.⁵¹ Maren og Jacob havde ingen børn, men Jacob nåede i sine 2 næste ægteskaber med Else Andersdatter (død 1659) at få 7 børn og med Maren Pedersdatter Biering (død 1713) 6 børn.

Jacob Poulsen blev 1640 student i Viborg og magister i 1647. Han var fra 1645 til sin død præst ved Vor Frue kirke.

David Jensen Klynnes første kone blev sindsyg i 1618, og da præsteboligen i Peder Bjarkesgade lå lige ved siden af den berygtede »heks« jomfru Christence Kruchows hus, lå det nær, at det måtte være denne, der var skyld i sygdommen. Davids senere svigerfar, Marens far, Hans Vandel aflagde da også ed på, at jomfru Kruchow var skyldig i trolddom, og hun blev også henrettet.⁵²

2. *Laurids Hansen Vandel* fødtes ca 1605, døde 1661 og blev begravet 1.

juni i Skagen, hvor han vist havde boet hos sin søster og svoger. Han var vistnok ugift. Han blev 1639 gildebroder i Guds Legems Lav.⁵³ Efter kgl. bevilling af 6. juli 1640⁵⁴ blev han pr. 1. maj 1640 forpagter af tolden af øl i Ålborg for 3 år, men han »glemte« allerede den følgende 1. maj at betale afgiften, så han blev 20. aug. 1641⁵⁴ frataget bestillingen. Hvad han har lavet resten af sin tid er mig ukendt. Han var til stede ved skiftet efter sin moder i jan. 1642, hvor kongens tilgodehavende, 450 rdlr., kræves i hans arv efter moderen.

3. *Peder Hansen Vandel* fødtes ca. 1606 og døde mellem 1633 og 1640 i Holland uden livsarvinger.⁵⁵ Det er ikke lykkedes at spore ham i Holland.⁵⁶ Peders fader ville tilsyneladende have ham optaget på Sorø skole iflg. kgl. missive til mester Hans Steffensen,⁵⁷ men han ses ikke blandt disciplene der.⁵⁸

4. *Jens Hansen Vandel* fødtes ca. 1610, hans dødsår er ukendt. Hans ægteskabelige forhold er mig også ukendt. Ved skiftet efter hans søster Else i 1646 opholdt han sig endnu i Ålborg, men ved skiftet efter søsteren Karen i 1660 angives han at bo i Tønsberg i Norge, så mon ikke det er ham, der har en datter der, jfr. 4. gen. II.

5. *Lambert Hansen Vandel* fødtes ca. 1611, hans dødsår er ukendt. Han levede ved skiftet i 1660 efter hans søster Karen, men var fraværende. Hans moder lover 1623 at betale for ham i Sorø skole, men han ses ikke blandt disciplene.⁵⁸ Ved moderens skifte viser det sig, at han har gæld til bl.a. købmænd i Køge og til Vor Frue kirke i Ålborg, som overstiger hans arvepart. En søgning efter ham i Køge og nærliggende godser har været forgæves.

6. *Else Hansdatter Vandel*, født ca. 1613, død 1645 med skifte 2. jan. 1646.⁵⁹ Hun døde ugift, og havde tilsyneladende tilbragt sin tid i Ålborg. Ved sin død boede hun hos sin svoger Niels Andersen Vadum.

7. *Karen Hansdatter Vandel*, født ca. 1614, død 1659 og begravet 25. jan.. Hun var også ugift og boede ved sin død hos Idde Sørensdatter på torvet i Ålborg.⁶⁰

8. *Ingeborg Hansdatter Vandel* fødtes ca. 1617, døde 1654 og blev begravet 7. aug. i Skagen.⁶¹ Hun var gift med tolder i Skagen *Iver Nielsen Ferslev* som hans anden kone. Iver var søn af borgmester i Ålborg Niels Iversen Skriver (død 1617) og Anne Jensdatter Kås (død 1649). Han var født 1608 i Ålborg og døde i Skagen 19. april 1656.⁶¹ Iver havde tidligere været gift, fra 1635, med Beate Poulsdatter, datter af ridefoged på Ålborghus Poul Andersen Børialsen og hustru Anne Jensdatter.⁶²

Iver var fra 12. maj 1634 også byfoged i Skagen.

Ingeborg og Iver havde ingen børn.

9. *Hans Hansen Vandel* fødtes ca 1619, hans dødsår er ukendt. Han levede i 1660 ved sin søster Karens skifte, men var fraværende og havde sendt fuldmagt ved svogeren Jacob Poulsen. Hans levnedsløb er mig ukendt.

A. Fjerde generation:

I. Børn af Maren Hansdatter Vandel og Niels Andersen Vadum (jfr. A, 3. gen. I, nr. 1).

1. *Anne Nielsdatter* fødtes ca. 1635. Ud over, at hun levede ved skiftet efter sin moster Karen i 1660 er det ikke lykkedes mig at opspore hende, medmindre det er hende, der er den Anne Vandel, som ved Ålborg bys grundtakst 1682 bor i Jomfru Ane gade ned til fjorden i mester Christen Mortensens børns ejendom.⁶³

2. *Margrete Nielsdatter Vadum*, født 20. okt. 1637, død 20. febr. 1689 i Ålborg.⁶⁴ Skiftet holdtes 21. marts 1689.⁶⁵ Hun blev gift ved juletid 1660 med rådmand i Ålborg *Jens Pedersen Norup*, født 11. dec. 1627 i Novrup ved Ribe og død 28. juni 1686 i Ålborg. Han blev begravet 4. aug. 1686 i Margretes morfars gravsted i Vor Frue kirke.⁶⁶ Han var søn af borger i Ribe Peder Jensen Novrup (død ca. 1646) og hustru Dorette.⁶⁷

Af Margrete og Jens' es 9 børn overlevede 5 moderen.

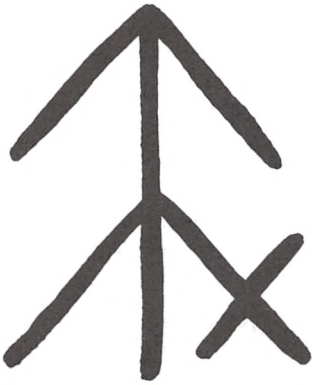
3. *Maren Nielsdatter* fødtes ca 1642 og døde 1686 med skifte 22. nov. 1686.⁶⁸ Hun blev 25. april 1670 gift med *Laurits Hansen Tancke*, præst i Haverslev og Beisted, døbt 12. jan 1640 i Budolfi kirke i Ålborg, død 27. april 1702,⁶⁹ søn af borgmester i Ålborg Hans Sørensen (død 8/3 1656) og Elisabeth Lauridsdatter (død 27/1 1667).⁷⁰

Laurids blev 1690 gift med Margrete Jørgensdatter Møldrups, død 1736 i Løgstør.

Af Marens 6 børn brugte de 3 døtre navnet Vandel ligesom nogle af disses efterkommere. Maren selv blev også kaldt Maren Wandel.

II. Barn af Jens Hansen Vandel (jfr. A, 3. gen. I, nr. 4).

1. *Anna Maria Jensdatter Vandel* født ca. 1660, begravet 10. dec. 1736 i Vinger i Norge. Hun var gift første gang med præst i Vinger *Lars Schleckken*, død før 1. febr. 1693. Anden gang blev hun gift med hans efterfølger i embedet *Frants Andersen Cols*, død 31. okt. 1720, søn af præst Anders Madsen Cols og Sara Frantsdatter.⁷¹ Det må nok være hende vi træffer som »præstekonen Anna Maria Wandal«, der var fadder til børnene af oberst Johan Nicolai Møllerup, kommandant på Kongsvinger: nemlig Ulrik Frederik, døbt 12. juli 1690 og Antonetta, døbt 30. okt. 1691.⁷²

Iver Hansen Vandels bomærke, som det kendes fra 1568 i forbindelse med et udlån af sengeklæde til Koldinghus slot.

B

Første generation: Iver Hansen Vandel

Hans fødselsår kendes ikke, men det må være senest omkring 1530. Han døde i 1593 mellem 13. nov. og midten af december, idet han var tilstede, da hans svigersøn Peder Christensen købte hus d. 13. nov.,⁷³ men han var død, da skattelisten blev udarbejdet i midten af december. Han blev gift, sandsynligvis i 1562, med *Susanne Jensdatter*, datter af domprovst i Ribe Jens Pedersen Grundet (ca. 1511-14/8 1565) og hustru Anne (død 1581).⁷⁴ Susanne forekommer sidste gang i skattelisten ved juletid 1597, og er død før 26. sept. 1598.⁷⁵

Første gang Iver optræder i skattelisten er i 1551, hvor han ligesom de følgende 4 år samt i årene 1559-61 bor sammen med sin broder Peder. I de mellemliggende år bor han i 3. fjerding, det vil antagelig sige i Grønnegade. I 1562 flytter Iver ind i huset i Stenbogade på den nordlige halvdel af matr. nr. 323, som hans svigerfader køber d. 29. april 1564 og d. 9. maj samme år sælger videre til Iver.⁷⁶ Huset nedbrændte i den store brand 3. sept. 1580, som opstod i huset på den anden side gaden.⁷⁷ Allerede i 1583, – i modsætning til mange andre af de brandlidte –, fik Iver hurtigt sit hus genopbygget.⁷⁸

Iver var købmand og udførte kreaturer. I 1554 og 1555 lod han fortolde øksne ved Gottorp toldsted.⁷⁹ I 1569 eksporterede han 55 stk øksne og i 1570 133 stk.⁸⁰ Han har nok i det hele haft en god forretning. Hans skatteansættelse lå det meste af hans tid lige til hans død mellem 12 og 20 skilling, og i nogle år endda 32 skilling, hvilket bragte ham blandt de store skatteydere. Han blev også ejer af flere ejendomme i byen. Efter Susannes død vurderedes adelhuset med 3 fag kvist til 650 daler, og portrummet med de 3 boder i Hundegade til 324 daler, samt kålhaven på

Sct. Hans holm til 26 daler.⁸¹ Iver drev som mange købmænd også lidt pantelånervirksomhed,⁸² og det fortsatte Susanne med.⁸³

Iver tog tilsyneladende kun begrænset del i byens anliggender. Han var medlem af de 24 mænd i 1578 og 1592, skatmester 1564, 1568, 1570, 1582 og 1592,⁸⁴ og han var byens kæmner fra Sct. Peders dag, d.v.s. 22. febr., 1593 til sin død, hvorefter hans kone fuldførte regnskabet.⁸⁵ Når det har været fremført,⁸⁶ at han også var rådmænd, så var det dog ikke tilfældet. Fejltagelsen stammer antagelig fra, at han betegnes sådan i ligtalen over hans søn biskoppen i Viborg.⁸⁷

Som de andre velhavende borgere i Ribe måtte Iver også levere service til de kongelige fester på Koldinghus, således 24. okt. 1566 en dug og et sengeklæde med hans bomærke, og i okt. 1573 to tinfade og en en-pibet kerte.⁸⁸ Hans bomærke findes, foruden ovennævnte sted, i hans segl, som sammen med hans initialer findes på en erklæring om en synsforretning vedr. kannike residensen i Ribe, hvori han deltog.⁸⁹ Hans egen underskrift og navnetræk kender vi på en overenskomst fra 1588.⁹⁰

B. Anden generation:

1. *Else Iversdatter Vandel* fødtes 1563 og døde 28. marts 1665. Hun blev gift første gang 8. okt. 1587⁹¹ med købmand i Ribe *Peder Christensen*, født ca. 1560 og død 13. febr. 1601,⁹² søn af borger i Ribe *Christen Jensen* (død 25/2 1583) og hustru *Margrete Hansdatter* (død 7/9 1565).⁹² Else blev ca. 1603 gift med *Morten Madsen Lime*, født ca. 1564 og død 1639 i Ribe. Dette sidste ægteskab og deres børn er behandlet tidligere i denne serie⁹³ og vil derfor ikke blive omtalt mere her. Else og Peders børn, se 3. generation I.

Else og Peder boede i Sønderportsgade, matr. nr. 248, som han købte d. 13. nov. 1593⁹⁴ af biskop *Hans Laugesen*. *Peder Christensen* havde en temmelig stor eksport af kreaturer: 1596: 40 stk., 1597: 46 stk., 1598: 86 stk. og 1600: 78 stk.⁹⁵ Hans borgerlige ombud var som skatmester 1587-93, kæmner 1596 og medlem af de 24 mænd 1590-1600.⁹⁶ Hans ejendomme blev efter hans død vurderet til 1200 daler.⁹⁷

2. *Sara Iversdatter Vandel*. Det er ukendt, hvornår hun er født, men hun døde 1648, hvor begravelsespenge er betalt 11. aug. for hendes begravelse inde i domkirken.⁹⁸ Hun blev 21. sept. 1595⁹⁹ gift med *Ditlev Hansen Guldsmid*, død 1633,¹⁰⁰ søn af guldsmid *Hans Ditlevsen Dyttersker* (død 22. dec. 1577) og *Margrete* (død ? 1636),¹⁰¹ Sara og Ditlev boede først i Grønnegade i Ribe, senere på Mellemdammen, og hun boede efter hans død på Skibbroen, hvor nu nr. 19 ligger, matr. nr. 462. Dette sidste hus vurderedes 1642 til 900 sldr.¹⁰² Om deres børn se 3. generation II.

Ditlev var foruden guldsmed også prokurator, og han var skatmester 1604, medlem af de 24 mænd 1606, 1616-18 og 1620 samt byfoged 1619-1633,¹⁰³ han blev taget i ed d. 29. dec. 1618.¹⁰⁴ Han blev desuden d. 16. marts 1633 udnævnt til rådmand,¹⁰⁴ men fik en meget kortvarig embedsperiode, da han jo døde kort efter. Som byfoged dømte han flere »hekse« til bålet, hvilket han selv beretter meget malende om.¹⁰⁴

Hans finansielle forhold har været jævne, hans skatteansættelse lå mest på 6-8 skilling.

Ditlevs fader omkom i slagsmål og Ditlev selv var også flere gange indblandet i slagsmål. I 1593 overfaldt han byens vagt med draget sværd.

3. *Jens Iversen Vandel* født 1570,¹⁰⁵ død 1628 i Magstrup (eller ? i Haderslev). Han blev gift d. 1. nov. 1601 i Ribe¹⁰⁶ med *Marine Pedersdatter*, født 1587 i Ribe, død 16. aug. 1659 i Ribe,¹⁰⁷ datter af storkøbmand i Ribe Peder Baggesen (1546-19/4 1591) og hustru Dorthe Sørensdatter Stage (1558-10/8 1602). Jens og Marines børn omtales som 3. generation III.

Jens blev magister ved Københavns universitet i maj 1595 og kaldte sig da Janus Aquivallinus, d.v.s. Vand-dal, Ripensis. Derefter fik han præstekald i Magstrup-Jægerup og flyttede ind i Magstrup præstegård, hvor han siden tilbragte et stille liv med bl. a. astronomiske sysler. Jens'es interesse for astronomi er sikkert inspireret af Tycho Brahe, som han må have kendt personligt. Tycho Brahe var god ven med Anders Sørensen Vedel, der var gift med en kusine, Marine Hansdatter Svaning, til Jens'es kone. Tycho Brahe var f.eks. gæst ved Anders Sørensen Vedels andet bryllup i Ribe. Nogle af de instrumenter som sønnen Peder benyttede, synes Jens selv at have ladet fremstille. Han ejede også et efter tidens forhold betydeligt bibliotek, som det fremgår af skiftet efter hans søn Hans. Jens var en tid provst i Gram herred. Marines virksomhed er ikke belyst, men sikkert er det, at hun blev stammoder til en flok dygtige, lærde danske mænd. Hun blev tidligt enke med en stor børneflokk, da Jens døde under kejserkrigen. Selv måtte hun til sidst flygte til Ribe, hvor hun døde under pestepidemien. Her boede hun i 1638 i Grønnegade i sin søn Hans'es hus.¹⁰⁸

Til Magstrup-hjemmets venner regnedes kong Christian den IV og nogle af hans sønner foruden en lang række adelige slægter og omegnens fremtrædende mænd.¹⁰⁹

4. *Karen Iversdatter Vandel* fødtes ca. 1573 og døde 29. april 1638. Hun blev 1599¹¹⁰ gift med rådmand *Mads Pedersen Roed*, født ca. 1568 i Vandel og død i Ribe 5. febr. 1635.¹¹¹ Karen og Mads boede i Stenbogade matr. nr. 323, d.v.s. hendes forældres tidligere hus. Deres 6 børn omtales i 3. generation IV.

Mads tog borgerskab i Ribe 22. dec. 1596 og var skatmester 1600 og 1601, medlem af de 24 mænd 1601-1619 og hospitalsforstander fra 1607.¹¹² Han var rådmand fra 14. juli 1620 til sin død. Det er usikkert hvilken slags handel han drev. Tilsyneladende eksporterede han kun kreaturer et enkelt år, 1617: 31 stk. Fra en start på 6 skilling i 1595 bevægede hans skatteansættelse sig hurtigt op på 20-40 skilling, et vidnesbyrd om en god forretning.

5. *Hans Iversen Vandal* fødtes 20. aug. 1579 i Ribe og døde 16. dec. 1641 i Viborg. Han blev gift 25. aug. 1616 i Odense med *Margrete Johansdatter*, født 1599, død 27. jan. 1647, datter af rådmand i Odense Johan Borchardsen (ca. 1565-efter 1617) og Karen Nielsdatter Bager (ca. 1577-1661).

Efter ophold i udlandet studerede Hans i 2 år hos den lærde Holger Rosenkrantz på Rosenholm. I 1609 blev han magister ved universitetet i Strasbourg. Fra 1614 var han sognepræst ved den daværende Gråbrødre kirke i Odense og fra 1617 biskop i Viborg. Han blev dr. theol. i 1620. Hans levnedsløb er beskrevet flere steder, hvortil henvises.¹¹³ Hans og Margrete havde 8 børn, der omtales i 3. generation V.

6. *Daniel Iversen Vandel*, må nok være yngre end broderen Hans, at dømme efter den rækkefølge, de altid nævnes i. Han døde i 1645 og tilladelsen til hans begravelse i domkirken blev givet d. 13. juli.¹¹⁴ Hans første kone var *Karen Poulsdatter*, som døde før 23. febr. 1622.¹¹⁵ Hun var datter af storkøbmanden i Ribe Poul Jensen Vilslev (død 1633) og hustru Gertrud Jepsdatter (død 7/8 1601). Fra dette ægteskab kendes en datter, jfr. 3. gen. VI. Daniels anden kone var *Dorete Hansdatter*, død 1632,¹¹⁶ datter af købmand i Ribe Hans Hansen Obelling (d.v.s. Åbølling) (død 1630) og hustru Anne (død 1642).¹¹⁷ Fra dette ægteskab kendes også en datter, jfr. 3.gen. VII.

Første gang vi ser Daniel i skattelisten er 1610, hvor han bor til leje hos sin svoger Mads Pedersen Roed. I 1613-1617 bor han i den nordlige ende af Bispegårdsgades østside. Derefter i Sønderportsgade, tæt ved svogeren Morten Madsen Lime, indtil han i 1624 køber Hans Nielsen Vandels hus på Nederdammen, hvor nu nr. 33 ligger, matr. nr. 477.¹¹⁸

Hans købmandsforretning har været af beskedent omfang, skatteansættelsen er de fleste år 6-8 skilling, et enkelt år 30 skilling. I 1638¹¹⁹ må han pantsætte sit hus for at få et rente- og afdragsfrit lån på 200 rdlr. hos sin broder biskoppen i Viborg. I forvejen er der gæld i huset for 100 rdlr. til Gilden (det var en sammenslutning af de før reformationen mange gilder) og 100 rdlr. til svogeren Morten Madsen Lime.

Datiden var som bekendt ret voldelig, og Daniel var da også indblandet i slagsmål, bl. a. med sin nieces mand Jens Joensen,¹²⁰ og i 1625 over-

værede han det sørgelige slagsmål, hvor Jens Andersen Guldsmed dræbte sin broder kaptajn Hans Andersen.¹²¹

7. *Jørgen Iversen Vandel*. Hans fødselsår kendes ikke, men han må være den yngste af børnene, idet han er den eneste, der er umyndig i 1601.¹²² Hvad der siden er blevet af ham har jeg ikke fundet, men i skiftet efter hans fætter Hans Pedersen Vandel i Ålborg figurerer han med en gæld på 100 sdlr. og betegnes her »af Ribe«. Det fremgår også, at de to har noget samhandel med tørfisk og sild. Samme gældspost på 100 sdlr. står stadig i skiftet i 1633 efter Hans Pedersen Vandels efterfølger i ægteskab Karsten Andersen, så det må formodes, at Jørgen stadig er i live på dette tidspunkt, men han ses ikke i Ribes skattemliste, så han må have opholdt sig et andet sted inden- eller udenlands.

B. Tredie generation:

I. Børn af Else Iversdatter Vandel og Peder Christensen (jfr. B, 2. gen. nr. 1).

1. *Margrete Pedersdatter*, døde kort før 15. sept. 1679.¹²³ Hun blev gift 12. okt. 1606 med *Jacob Hansen Buch*, født 1549 i Horskær, Vamdrup sogn¹²⁴ og død 7. april 1634 i Ribe. Hans forældre er ukendte. Han havde tidligere været gift med *Karen Hansdatter* (1542-21/2 1604), stedatter af ovennævnte A. Første generation: Peder Hansen Vandel.

Jacob Hansen Buch var kapellan ved domkirken i Ribe fra 1580 til 1629.

Margrete og Jacob havde ingen overlevende børn. Hendes søskendes børn opsiges arv og gæld efter hende.¹²⁵

2. *Christen Pedersen* døde 28. dec. 1596, antagelig som barn. Han er begravet med sine forældre og sin fars forældre i Sct. Katrine kirke.¹²⁵

3. *Anne Pedersdatter* fødtes ca. 1593 og døde 26. aug. 1641. Hun blev i jan. 1615 gift med *Hans Olufsen*, født ca. 1579 i Odense og død 28. april 1636 i Ribe.¹²⁶ Deres gravsten er afbildet i Danmarks kirker.¹²⁷ Hans var søn af købmand i Odense *Oluf Hansen* (død 1600) og *Maren* (død ca. 1620).¹²⁸ Vi kender 3 af Anne og Hans'es børn, jfr. 4. gen. I.

Hans Olufsen var sognepræst ved Sct. Kathrine kirke i Ribe fra 14. maj 1623 til sin død, efter at han havde været rektor i Svendborg 1606-07, og lektor ved domskolen i Ribe 1614-23.

4. *Lisbeth Pedersdatter* fødtes 1597 og døde 25. marts 1657.¹²⁹ Hun blev gift i 1633 med købmand i Ribe *Christoffer Kjeldsen*, der døde 21. aug. 1634.¹²⁹ Han var søn af borgmester i Ribe *Kjeld Jørgensen* (1549 eller 1550-27/7 1623) og hustru *Anne Ibsdatter Tornum* (død ca. 1626). *Christoffer* havde tidligere været gift med *Anne Hansdatter Svane* (ca. 1599-30/5 1633), datter af *Hans Hansen Svane* (død 8/5 1604) og *Ma-*

ren Christensdatter Friis. Christoffers gravsten med begge hustruer findes i sideskibet i Ribe domkirke.¹²⁹

Christoffer var kgl. tolder 1619-34 og boede i Storegade, hvor nu nr. 12 ligger, matr. nr. 14. Han eksporterede selv mange kreaturer, ialt 668 i tiden 1615-1634.¹³⁰

Lisbeth og Christoffer havde ingen børn. Hendes skifte holdtes 26. marts 1657.¹³¹

5. *Susanne Pedersdatter* født ca. 1601, død 6. nov. 1674.¹³² Hun blev gift 23. aug. 1618 i Ribe med mag. *Søren Andersen Vedel*, født 10. juli 1587 og død 22. jan. 1653,¹³³ søn af den kendte historiograf Anders Sørensen Vedel (1542-1616) og hustru Mette Hansdatter (1562-1633). Susanne og Søren 7 børn er omtalt i 4. gen. II.

Søren blev magister 12. febr. 1607 i Heidelberg, var rektor i Sorø 1608-11 og sognepræst ved domkirken i Ribe 1616-53.¹³⁴ De boede i Anders Sørensen Vedels hus Tårnborgh eller Blågård, som det også kaldtes. Deres levestof har nok været større end hans indtægter betingede. Efter hans død måtte Susanne afdrage kirkens indtægter, som han havde undladt at afregne.¹³⁵

II. Børn af Sara Iversdatter Vandel og Ditlev Hansen Guldsmed (jfr. B, 2. gen. nr. 2).

1. *Susanne Ditlevsdatter*. Hendes fødselsår kendes ikke, men hun døde kort før 22. aug. 1626.¹³⁶ Hun blev gift efter 1616 med *Johan Henriksen Vintapper*, død før 1650.¹³⁷ Hans forældre kender jeg ikke. Johan blev første gang gift 4. nov. 1610 med *Karine Jensdatter* (død 8/10 1613), som var datter af rådmænd i Ribe *Jens Laugesen* (død 22/2 1611) og *Dorte Hansdatter Svaning* (født 2/3 1651). Af dette ægteskab kendes en søn *Henrik Johansen* som blev byskriver i Odense.¹³⁸ Efter sin første kones død blev Johan forlovet med *Karen Lambertsdatter*, steddatter af rådmænd *Oluf Pedersen Roed*, men Johan fik gaverne tilbage og forlovelsen gik over styr, vistnok fordi der gik rygter om, at Johan havde begået tyveri.¹³⁹ Han nåede også at få en uægte datter *Karen*, – avlet med *Kirsten Hanskone*, – som han 8. juli 1636 lyser i kuld og køn.¹⁴⁰ Susanne og Johan havde 2 børn, se 4. gen. III.

Johan Henriksen må have haft med byens vinhandel at gøre, da navnet *Vintapper* blev ved med at følge ham. Han tog borgerskab 10. dec. 1603, og handlede med mange forskellige ting, og sendte også sild til Holland.¹⁴¹ Hans samlede eksport af øxen i 1605-1624 var 1486 stk.¹⁴² Han handlede også med dem indenlands.¹⁴³ Johan havde også fjerdedel i et skib.¹⁴⁴

Vi træffer meget ofte Johan i tinget, mange gange er han involveret i

slagsmål,¹⁴⁵ eller rygtesmederi,¹⁴⁶ og han stævner ofte debitorer for gæld.¹⁴⁷ Han stævnes også selv for gæld.¹⁴⁸

2. *Hans Ditlevsen Guldsmed*, fødtes ca. 1596 og døde 6. maj 1657 i Ribe. Han var gift med *Anne Simonsdatter*, som overlevede ham. Hun var datter af guldsmed i Ribe Simon Foes og hustru Birgitte Pedersdatter (begge døde før 27/7 1633).¹⁴⁹ Hans og Annes 6 børn omtales i 4. gen. IV.

Hans og Anne boede i 1633 i hendes forældres hus i Grønnegade nr. 15, matr. nr. 403, som de overtog fra deres medarbejder.¹⁵⁰ Huset vurderes i 1662¹⁵¹ til 650 sdlr., de 4 boder i Præstegade til 120 sdlr. og æblehaven til 40 sdlr.

Hans var byfoged fra ca. 1642 til 1649, hvor han blev afsat p.g.a. udstedelse af et falsk tingsvidne, men han fik embedet igen fra 1655 til sin død.¹⁵² Han aflagde fogededen d. 18. april 1655.¹⁵³ Ved registreringen af boet efter Hans d. 25. maj 1657¹⁵⁴ var der værdier for 2165 sdlr. 8 mark 13 skilling og gælden var 1367 sdlr. 2 mark og 2 skilling.

3. En datter, hvis navn vi ikke kender, blev begravet 12. juli 1602 i domkirkens omgang 7 uger gammel.¹⁵⁵

4. *Sara Ditlevsdatter* fødtes ca. 1602 og døde omkring 11. april 1670.¹⁵⁶ Hun var ugift. Hendes bo blev registreret d. 5. maj 1670. Værdien var 31 dlr. 3 mark 3 skilling. Dr. Pouch forlanger 20 dlr. for 2 års husleje »for den tid den salig pige har boet i huset«. Det er måske i domkirkens hus, hvor hun i alt fald boede 1653-55.¹⁵⁵

5. *Cornelius Ditlevsen Guldsmed*. Hans fødselsår er ukendt, men han blev begravet 14. april 1676 i Lindegården ved domkirken i Ribe, gratis p.g.a. armod.¹⁵⁷ Han blev gift, antagelig i 1636, med *Karen Andersdatter*, hvis herkomst jeg ikke kender.¹⁵⁸ De boede til at begynde med i Korsbrødregade og fra 1639 til ca. 1643 i hans morfaders hus i Stenbogade, matr. nr. 323, derefter i Præstegade. Vi kender 4 af Cornelius og Karens børn, se 4. gen. V.

Han tog borgerskab 9. aug. 1668. Hans købmandsvirksomhed bestod for en del i lejlighedsvis eksport af øksne, således 23 stk. i 1638, 38 stk. i 1640 og 49 stk. i 1641.¹⁵⁹ Hans formueforhold var tilsyneladende vaklende, f. eks. var han i 1642 ikke i stand til at indfri en gæld på 1080 rdlr. til Erik Quitzou til Tanderup. Da han heller ikke havde ejendom at give i pant for gælden, blev han indmanet, d.v.s. opfordret til at begive sig til et bestemt sted, her Holstebro, og blive der i en slags frivilligt fangenskab indtil gælden var betalt. Erik Quitzou fik imidlertid ikke sine penge til tiden og Cornelius blev i retten d. 23. dec 1642¹⁶⁰ erklæret »sin Ære at have forbrudt, efterdi han sin Brev og Forpligt ikke haver holdet og efterkommet«. Han må senere have fået oprejsning, idet han blev prokurator i Ribe, hvor vi træffer ham som sådan mange gange i tingbogen. I

Peder Jensen Vandels exlibris, hvor han kalder sig: »PETRVS WANDALINVS«. Her gengivet efter Carsten Pedersens bog fra 1924: »Peder J. Wandal. Et præsteliv i det syttende Aarhundrede«.

1663 får han skudsmål i tungen for et ærligt levned.¹⁶¹ Også i 1642 må han give sin kusines mand, rådmand Jens Joensen i Ribe pant i sit løssøre for 200 rdlr.¹⁶²

III. Børn af Jens Iversen Vandel og Maren Pedersdatter (jfr. B, 2. gen. nr. 3).

1. *Peder Jensen Vandel* fødtes 9. nov. 1602 i Magstrup og døde 9. okt. 1659 i Haderslev. Han blev 1. okt. 1630 gift med *Sara Christensdatter*, som døde 1659 i Haderslev. Hun var vistnok enke efter Troels Nissen i Hjærndrupgård og måske datterdatter af Haderslev-provsten Jørgen Boysen (død 1569) og hustru Sara Meier.¹⁶³

Peder blev præst i Magstrup-Jægerup i 1628 efter sin fader, efter at han i tidens sædvane havde rejst rundt til mange af Europas universiteter som ledsager for unge adelsmænd, og delvis finansieret af sin farbroder biskoppen i Viborg. Hans levned, delvis baseret på hans egne opteg-

nelser, er beskrevet i en bog af en senere Magstrup-præst.¹⁶⁴ Han er også biograferet i Biografisk Leksikon. I Peders strid med sin provst holdt 15 af herredets præster med provsten. Når Peder alligevel fik medhold hos kongen, Chr. IV, kan det måske have spillet ind, at kongen formodes at have været ven med Peders forældre. I Peders album har Chr. IV skrevet sit navn.¹⁶⁴

Peder ejede huse både i gl. Haderslev¹⁶⁵ og i Ribe.¹⁶⁶ Han efterlod sig ikke børn.

ΜΕΛΟΣ ΓΑΜΙΚΟΝ
 In solemnem Nuptiarum
 Festivitatem
VIRI Clarissimi & doctissimi
D. M. IVARI VANDALINI
 In Regio Lundenfi Gymnasio, Lo-
 gices & Metaphysices Professoris
 dignissimi,
VIRGINEM castissimam & pudicissimam
ABIGAELEM SVABIAM
VIRI prudentissimi & honoratissimi, nunc
verò inter beatos calites beatissimi
D. NICOLAI SVABE, REGIÆ
 Majestatis olim Monetarii solertissimi
 FILIAM
 Maritali sibi copulâ associantis,
 Londini Scanorum in æde divo
 Laurentio dicatâ, Dominicâ post
 Trin. tertiâ celebrandam. *À. 1638.*
 A N N O
 VXoreM sIbI qVo LVnDanâ LætVs In Vrbe
 IVnXerat IVarVs VanDaL probVs AbIgaeLeM.

H A V N I Æ,
 Imprimebat MELCHIOR MARTZAN-

Titelbladet til bryllupsdigt, trykt i anledning af Iver Jensen Vandel og Abigael Schwabes bryllup.

2. *Susanne Jensdatter Vandel*. Hverken hendes fødselsår eller dødsår er mig bekendt. Vi ved dog, at hun overlevede sin mand.¹⁶⁷ Hun var gift med rådmænd i Viborg *Christen Jacobsen*, som blev begravet 23. juni 1676.¹⁶⁸ Hun var hans anden kone. Han var søn af Jacob Lauridsen Skriver (død 1611) og Kirsten Christensdatter Høg (død ca. 1635).¹⁶⁹ Christens første kone var Maren Villadsdatter (død ca. 1635), datter af mag. Villads Nielsen Brøns (1560-1637).

Christen var købmand og boede i Sct. Mogensgade i Viborg.¹⁶⁹ Vi kender 3 af Susannes og Christens børn, se 4. gen. VI.

3. *Iver Jensen Vandel* fødtes 1607 og døde ca. 1651. Han blev 10. juni 1638¹⁷⁰ gift i København med *Abigael Nicolausdatter Schwabe*, født ca. 1621 i København og død 1688, begravet 3. febr. i Ribe, datter af møntmester Nicolaus Schwabe, (født ca. 1570 i Dresden, begravet 21/3 1629 i Sdr. Kapel i Sct. Nikolaj kirke i København) og dennes 2. hustru Magdalene Mogensdatter (?Skovgård) (død efter 16/10 1648).¹⁷¹ Om Iver og Abigaels børn se 4. gen. VII.

Ivers livsløb er i den tidlige litteratur blandet sammen med sin fætter Iver Hansen Vandels. Det er også drilagtigt, at de begge blev professorer i Lund i Skåne. Åge Dahl har imidlertid her i tidsskriftet udmærket skilt dem ud fra hinanden.¹⁷² Iver Jensen Vandel blev student fra Haderslev 1626 og baccalaur 1628, hvorefter han rejste til forsk. europæiske universiteter. I 1629 får han eneret på at udgive en bog: *Dydefuld Visdom*.¹⁷³ Den 12. maj 1635 tog han magistergraden ved Københavns universitet. Ind imellem manuducerede han studenter i København, bl.a. en broder til sin fremtidige kone Abigael. I 1638 blev han rektor ved domskolen i Lund i Skåne og sognepræst i Fjellie sogn i Torna herred udenfor Lund. Den 22. nov. 1637¹⁷⁴ beder kapitlet i Lund om at få ham til professor i metafysik og logik ved gymnasiet, og han får også embedet. Professorat og præsteembedet må have været dårligt lønnet for Iver søger i 1640 et bedre præstekald, som han dog ikke får.¹⁷⁵ Iver kom imidlertid hurtigt på kant med sine kolleger og biskoppen Peder Winstrup, som havde tilsyn med gymnasiet. Under krigen 1643-45 var byrden for de tilbageblevne 2 professorer så stor, at Iver ved et møde overfaldt biskoppen med skældsord og fagter, og 22. jan. 1647 blev Iver indstillet til afsked, hvilket blev stadfæstet i Herredagen 30. april »efterdi Mester Iver ikke befindes at have været så flittig i sin bestilling, som det sig burde, ej heller sig af bispens paamindelse forbedret, medens han havde ham i adskillige maader injurieret«. ¹⁷⁶ Allerede den 7. maj 1647 indstilles hans efterfølger til professorembetet.¹⁷⁷

I 1645¹⁷⁸ begyndte Iver at rejse rundt i Sverige for at foretage opmålinger og tegne kort af landskabet og kom i forbindelse med et par

andre, hvormed han sammen fik kgl. privilegium på at lave et potaskeværk i Christianopol. Om det kom i gang i hans tid er uvist, men 25. juli 1656 blev Ivers enke indstævnet for en gæld til værket.¹⁷⁹

Iver og Abigael boede i hans tjenestebolig i Lund, som imidlertid blev så skadet i krigen 1643-45, at Iver lod den nedbryde, hvilket skaffede ham fortrædeligheder, men sagen blev forligt 11. juni 1649.¹⁷⁹ Hvornår Iver døde er uvist, men antagelig var det kort før 8. dec. 1651, hvor Københavns akademi erklærer sig tilfreds med, at Lunds kapitel tager salig mester Iver Wandals enke i sin protektion.¹⁷⁹ Hun lever derefter i fattigdom. Den 23. febr. 1654 fik hun fattighjælp af Beate Huitfeldts fond.¹⁷⁹ Hvornår hun er flyttet til sin datter i Ribe er ukendt. Nogle år efter sin mands død blev hun indviklet i en vidtløftig gældsproces i anledning af arven efter hendes fader.¹⁷⁹

4. *Hans Jensen Vandel*. Den søn Hans, som angives at være druknet i en dam ved præstegården, må nok placeres som 4. barn, selv om vi ikke ved, hvornår eller hvor gammel han var da han druknede.

5. *Dorothea Jensdatter Vandel*, ved vi meget lidt om. Zwergius angiver,¹⁸⁰ at hun skulle være i ægteskab i Horsens. Det har jeg ikke kunnet finde bekræftelse på. Det eneste der ligner, er en Dorthe Jensdatter, som var gift med Mogens Nielsen (død 1652).¹⁸¹ Denne Dorthe har stolestade i Sct. Ibs kirke på gulvet næst ved Fruens stol og bor i Nørregades rode, hvor hun betaler skat indtil 1677,¹⁸² og i 1661 bor hun i Anders Kollermortens hus og ernærer sig ved brødsalg,¹⁸³ men hun ses aldrig nævnt med navnet Vandel.

6. *Else Jensdatter Vandel*, døde antagelig i Viborg i 1641, idet hendes broder Hans i Ribe i dette år betaler arveafgift (førlov) til byfogeden i Viborg for arv efter hans sal. søster.¹⁸⁴ Om hende skriver Zwergius.¹⁸⁰ at hun var gift med *Laurids Hansen* i Viborg. Han døde før 1660.¹⁸⁵ Hans herkomst kendes ikke med sikkerhed. Ægteskabet har været kortvarigt og barnløst. Laurids Hansen leverer i 1641 2½ mark voks, som blev brændt over hans hustrus lig,¹⁸⁶ hvilket passer med ovennævnte, at Hans Vandel i Ribe arver sin sal. søster dette år. Omhandlede Laurids Hansen var imidlertid i 1637 i ægteskab med en datter, enten Anne eller Karen, af købmand i Viborg Jacob Lauridsen Skriver (død 1611) og Kirsten Christensdatter Høg (død ca 1635).¹⁸⁷ Vi ved altså ikke med sikkerhed, om Else virkelig har været gift med Laurids Hansen. Laurids Hansen bliver ca. 1643 gift igen, han betaler 27. sept. 1643 for stolestade til sin kone.¹⁸⁸

7. *Hans Jensen Vandel*, fødtes ca. 1611 og døde 8. aug. 1659 i Ribe. Han blev gift omkring 1. okt. 1637 med *Anne Hansdatter* født ca. 1615 og død 16. juni 1659, datter af borger i Ribe Hans Jørgensen (død før 7/2

1616)¹⁸⁹ og hustru Bould Madsdatter (ca. 1587-8/8 1659). Hans'es og Annes epitafium hænger i Ribe domkirke og er gengivet i Danmarks Kirker. De boede i Grønnegade nr. 17, matr. nr. 402, hvor de fik 5 børn, se 4. gen. VIII.

Hans drev en udstrakt købmandsvirksomhed.¹⁹⁰ Hans ejendomsbesiddelser hørte til de største i Ribe og bestod af 6 huse og 11 boder. Ved skiftet efter Hans og Anne 15. maj 1660¹⁹¹ blev løsøret vurderet til 1322 sdlr., ejendommene til 4010 sdlr. og tilgodehavender til 9833 sdlr. og gælden til 1667 sdlr. Han havde også en fjerdepart i et skib. De enkelte ejendommers værdiansættelse kan ses i tingbogen.¹⁹² I boet findes bl.a. hans faders livklæder og 135 af dennes latinske og andre bøger, samt Chr. IVs bibel i folio, desuden 18 forsk. tyske og danske bøger.

Hans var rådmand fra 2. sept. 1650 til sin død, revier-tolder 1640-43 samt medlem af de 24 mænd i 1646. Han deltog 12. juni 1650 i stændermødet i København, hvor Frederik III fik sin søn valgt til sin efterfølger.¹⁹³

8. *Bagge Jensen Vandel* fødtes 22. januar 1622 i Magstrup og døde 20. april 1684 i København.¹⁹⁴ Han blev gift første gang 25. juli 1649 i Vor Frue kirke i København med *Else Gregersdatter*, død ca. 1659-61, hvis ophav vi ikke kender, og anden gang ca. 1662 i Brevik i Norge med *Maren Isaksdatter Falck*, død ca. 1667, datter af købmand i Risør (Brevik) i Norge Isak Lauritsen Falck (1601-1669)¹⁹⁵ og hustru Dorthe Enevoldsdatter (1635-1686). Vi kender kun 3 børn af Bagge, se 4. gen. IX.

Bagge videreførte sin faders store interesse for astronomi og kastede sig over navigation. Han skal fra sine helt unge år have faret til søs og sejlet som styrmand. I 1648 antog Chr. IV ham som lærer ved navigations-skolen i København. Da han i 1649 blev gift betegnes han som direktør for skolen.¹⁹⁶ Skolen blev p.g.a. krigen lukket i 1657, og Bagge søgte til Norge, – mon ikke i forbindelse med hans kones død –, og havde vist forskellige job der. Da han 18/8 1664 bliver rykket for 3000 sdlr, han har lånt af sin broder Hans, betegnes han som stiftsskriver i Augdesiden Len i Norge.¹⁹⁷ Lånet stammer nok fra 1646, hvor Bagge i foråret køber en ny galliot, hvori købmand i Ribe Hans Nielsen Friis for 400 rdlr får en otteende part. Hans Friis sælger dog denne part igen d. 10. nov. 1647 til Bagges broder Hans Jensen Vandel.¹⁹⁸

Hvornår Bagge er vendt tilbage til København er uvist, men i dec. 1666 søger han om, og bliver bevilget, at oprette en ny navigationsskole, som han drev indtil 1684, om end med nogen modgang.¹⁹⁹ I 1674 får han eneret på at udgive »adschillige ny Correcte tauffer paa solens samt hundrede af de fornemste stjerners destinationer med deris rette ascensioner, item tauffer paa Ebbe og Flod, saa vel som og paa Solens

og Maanens daglig op og nedgang, tillige med crepusento matutino og rescertino paa de fornemste Dage og Tider om Aaret«. ²⁰⁰

IV. Børn af Karen Iversdatter Vandel og Mads Pedersen Roed (jfr. B, 2. gen. nr. 4).

1. *Maren Madsdatter Roed*, født ca. 1602, død 24. aug. 1659 i Ribe. ²⁰¹ Hun var gift med rådmænd i Ribe *Jens Joensen Trellund*, født 1589 og død 21. dec. 1655, ²⁰² søn af borger i Ribe *Joen Pedersen Trellund* (ca. 1553-16/6 1628) og hustru *Maren Jensdatter* (1567-3/3 1649).

Maren og Jens boede først i Fiskergade nr. 2, matr. nr. 452a, senere på Skibbroen, hvor deres hus nedbrændte om natten mellem kl. 2 og 3 d. 14. okt. 1644 »med alt husgeraad og klæder, saa de selv med børn og folk næppelig undkom med livet«. ²⁰³ Jens var købmand og eksporterede lejlighedsvis kreaturer. Hans forretning må have været god, han var en stor del af tiden ansat til 36-40 skilling i skat, og det sidste år før hans død til 24 sk. Ved Marens skifte var boets netto 2073 sdlr., ²⁰⁴ hvilket viser, at der var velstand til huse. Jens blev 28. okt. 1628 udnævnt til Spanske Compagnis forvalter. ²⁰⁵ Om deres 9 børn se 4. generation XI.

2. *Susanne Madsdatter Roed*. Fødsels- og dødsår er mig ukendt. Hun var, før 21. nov. 1638, ²⁰⁶ i ægteskab med *Jørgen Bertelsen Struck*, død efter 1673, vistnok i Hjortlund, hvor han boede i 1673, ²⁰⁷ søn af rådmænd i Ribe *Bertel Jørgensen Struck* (ca. 1550-28/5 1621) og dennes anden kone *Anne Andersdatter Vedel* (18/5 1585-22/1 1655).

Susanne og Jørgen boede Overdammen nr. 10, matr. nr. 15, som kaldes Quedens gård. Jørgen var købmand med en god forretning: skattede 1640 efter 28 sk., 1650 efter 32 sk. og 1655 efter 4 sk. Han var skattemester 1630-37, kæmner 1637 og medlem af de 24 mænd i perioden 1634-1654. Desuden var han overformyndet 1652 og pengemester 1646-47. ²⁰⁸ Deres børn beskrives i 4. gen. XII.

3. *Lisbeth Madsdatter Roed*. Heller ikke hendes fødsels- og dødsår kendes. Hun var i 1634 i ægteskab med rådmænd ²⁰⁹ i Varde *Rasmus Madsen*, død 31. juli 1645, druknet ved Husum. ²¹⁰ Det er antagelig ham, der var søn af *Mads Joensen* og dennes hustru *Anne*, og dermed sønnesøn af en Ribe-borger *Joen Sørensen*. ²¹¹ Her ud over kender jeg ikke mere til dette par.

4. *Kirsten Madsdatter Roed*. Om hende vides kun, at hun levede ugift d. 1. aug. 1643. ²¹² Det er muligt hende, der er død 1648, hvor betalingen for begravelsen i domkirkens omgang blev betalt 6. aug. ²¹³

5. *Johanne Madsdatter Roed*. Også hendes fødsels- og dødsår mangler vi kendskab til. Hun levede i alt fald 1671, hvor hun sælger sin mands gravsted. ²¹⁴ Hun blev gift, antagelig i 1643, ²¹⁵ med *Anders Jacobsen*, som

døde 2. febr. 1655.²¹⁶ Han var søn af købmand i Sortebrødregade i Ribe Jacob Thomsen (død 1634) og hustru Gunder Andersdatter (død ca. 20/5 1650).²¹⁷

Johanne og Anders boede i Storegade (Overdammen) på hjørnet ved Sortebrødregade. Han var købmand og prokurator og 1649-55 byfoged. Anders var i sin ungdom købmandstjener (svend) for den kendte købmand i Ribe Hans Nielsen Friis og rejste dermed meget i udlandet. I 1647 eksporterede han 29 øxne. Hans enke og børn gik fra arv og gæld efter ham.²¹⁸ Børnene nævnes i 4. gen. XIII.

6. *Peder Madsen Roed* døde før 1643,²¹⁹ vistnok som ungkarl, det var han i alt fald i 1638.²²⁰ Hans levnedsløb er ukendt.

V. Børn af Hans Iversen Vandal og Margrete Johansdatter (jfr. B, 2. gen. nr. 5).

1. *Hans Hansen Vandal*, født 26. jan. 1624 i Viborg og død 1. maj 1675 i København. Han blev gift 27. aug. 1653 i Malmø med *Anna Cathrine Pedersdatter Winstrup*, født 25. sept. 1636 i Hillerød og død 25. aug. 1678 i København, datter af biskop i Lund Peder Pedersen Winstrup (30/4 1605-7/12 1679) og hustru Anna Marie Ernstatter Baden (2/2 1615-1659). Hans blev 4. okt. 1668 ordineret til biskop over Sjællands stift. For hans levnedsløb se Biografisk Leksikon. Hans og Anna Cathrine havde 12 børn, se 4. gen. XIV.

2. *Iver Hansen Vandal*, født 10. marts 1625 i Viborg, død 11. juni 1693 i Lund og begravet i Uppaakra kirke i Sverige. Hans første kone var *Kirstine Hansdatter (Borchardsen)*, døbt 5. marts 1640 i Ribe domkirke og død før 25. april 1682. Hun var datter af biskop Hans Borchardsen (28/10 1597-4/1 1643) i Ribe og hustru Cathrine Jørgensdatter Brod (3/9 1609-25/12 1660). Iver blev gift anden gang 16. okt. 1683 i Uppaakra med *Anna Justdatter Ludvich*, død 6. marts 1724 i Lund og begravet i Uppaakra.²²¹ Hendes herkomst er ukendt.

Ivers levnedsløb er ofte blandet sammen med hans fætters Iver Jensen Vandel, måske forklarligt, da de begge blev professorer i Lund. Iver Hansen Vandal blev i dec. 1645 sammen med sin broder Niels indskrevet ved Københavns universitet og blev baccalaur i 1648. I 1650 var han på Leidens universitet og 23. maj 1653 blev han magister i København. Derefter blev han konrektor ved Odense skole indtil han 15. okt. 1655 blev lærer ved Lunds gymnasium i Skåne og fra 1668 professor samme sted. Omkring 1664 blev han desuden præst i Uppaakra og Fläkarp. I de kommende år havde han megen modgang, hans hus og gård i Lund brændte 1676 og hans indtægter blev skåret ned. I 1682 klagede hans menighed over, at han ofte kom drukken til gudstjeneste, og at han hav-

de gået om bag alteret og ladet sit vand. Han får dog lov at fortsætte i embedet.²²¹

Iver fik i sine 2 ægteskaber ialt 8 børn, men det er uklart, hvilke der er af første og hvilke af andet ægteskab. Se 4. gen. XV.

3. *Niels Hansen Vandal* fødtes ca. 1626 og døde ugift i udlandet uvist hvornår.²²²

4. *Jens Hansen Vandal*, født ca. 1627, død 1676 i Vellinge i Skåne. Han blev gift første gang, antagelig 1652, med *Dorothea Nielsdotter*, enke efter formanden i embedet i Vellinge-Fuglie Rasmus Ottosen. Det er uvist hvem hun var datter af.²²³ Jens blev gift anden gang med *Bengta Svendsdotter* født ca. 1645 i Øster Torp og død 16. dec. 1700 i Aspø, datter af præst i Ø. Torp Svend Lauersøn (ca. 1598-24/6 1646) og hustru Marine Bastiansdatter.²²⁴ Bengta blev gift med Jens'es efterfølger i embedet i Vellinge Michael Bengtsson Bruun. Jens havde børn i begge ægteskaber, se 4. gen. XVI og XVII.

Jens Hansen Vandal blev præst i Vellinge og Fuglie i 1652, efter baccalaur i København 1648. Han synes ikke at have gjort sig særligt bemærket i sin tid i præsteembedet.

5. *Susanne Hansdatter Vandal*. Hendes fødselsdato er ukendt. Hun døde 1682 og blev begravet i Viborg domkirke 21. november. Hun var gift med *Niels Jensen Års*, født 1603, død 16. maj 1672 i Viborg, søn af præst i Års Jens Nielsen (1563-16/2 1651) og hustru Anna Sørensdatter (ca. 1570-1633). Niels havde tidligere været gift med Dorothea Andersdatter Schytte (f. 1622), datter af præst i Tostrup-Roum Anders Nielsen Schytte (f. 1565) og 3. hustru Maren Jensdatter Trane.

Niels blev student fra Viborg katedralskole 1623 og derefter hører s.st. I krigens år 1627-29 bar han skolen oppe næsten alene, idet rektor var flygtet. Niels blev i slutningen af juli 1635 rektor for skolen og bragte den på få år frem, så den blev betegnet som landets bedste.²²⁵ Niels gav sig også af med pengeudlån, således må hans søn Jens i 1683 indmane Otte Friis til Astrup i Niels Høgs hus i Viborg, fordi Friis og hans søster ikke havde betalt det udestående beløb.²²⁶

Til Niels'es biografi i Biografisk Leksikon kan føjes en omtale af ham i Vesthimmerlands Gymnasiums Årsskrift 1962, hvor A. Ussing-Jepsen har fremdraget en hidtil upåagtet publikation fra Niels Jensens hånd. Vi kender 3 af deres børn, 4. generation XVIII.

6. *Maren Hansdatter Vandal*, født 1634, død 17. juni 1666 i Skive.²²⁷ Hun blev gift ca. 1654 i Viborg med *Jacob Danielsen Faber*, født 10. okt. 1622 i Nykøbing F., død 20. febr. 1674 og begravet 4. marts i Vor Frue i København, søn af dr. jur. Daniel Faber (Fabricius) (død 1626) og hustru Anna Lund (12/11 1605-14/10 1689). Jacob blev gift anden gang 2.

Griffenfeld. Margrethe blev senere gift med Sjællands biskop Hans Bagger.

Jacob blev student fra Viborg 1642, var derefter ved udenlandske universiteter, og blev 26. maj 1647 magister fra København. Han blev samme år konrektor i Viborg, fra 1652 sognepræst i Skive-Resen og en tid provst i Hindborg-Rødning herred. Fra 17. juli 1667 blev han sognepræst ved Vor Frue i København. Jacob ejede i sin Skive-tid en del jordegods, således halvdelen af Albæk hovedgård i Suldrup sogn, Aalborg amt, og Votborg i Tæbring sogn, Thisted amt.²²⁹

Det er uafklaret om Maren og Jacob havde børn.

7. *Karen Hansdatter Vandal*. Hendes fødselsår er ukendt, men hun døde 11. juni 1680 og blev begravet 21. juni i Nyborg kirke. Hun blev gift, antagelig ca. 1650, med *Niels Jensen Ribes*, født ca. 1601 i Ribe²³⁰ og begravet 10. nov. 1669 i Nyborg kirke,²³¹ søn af Jens Pedersen Trellund (død efter 1619)²³² i Ribe og hustru Marine Christensdatter. Niels havde før 15. april 1633 indgået ægteskab med Anne Lauridsdatter, som levede endnu 21. juni 1646, hvor hun var fadder til Niels' es broder Lamberts barn.²³³ Den 10. april 1671 fik Karen kgl. bevilling²³⁴ til at ægte tidl. borgmester, nu tolder, i Nyborg Laurits Jørgensen, men ægteskabet blev ikke til noget, da »Laurits var henfalden til letfærdighed med kvindfolk«. ²³⁵ Endnu 6. sept. 1671 bestod forholdet mellem Karen og Laurits, da hun denne dato fik kgl. bevilling,²³⁶ at Laurits kunne være hendes børns værge, selv om de blev hans stedbørn. I Nyborg kirke hænger et epitafium med billede af Niels Jensen og hans 2 koner.²³⁷

Niels var kommet fra et fattigt hjem i Ribe, – hans fader gik fallit og kom i gældsfængsel –, men Niels blev selv en meget rig mand. Han ejede mange bygninger og grunde flere steder i Nyborg. Skiftet efter ham fylder 559 foliosider. Hans faste ejendomme i Nyborg stod til 5051 sdlr., i bymarken til 2385 sdlr. og bøndergods til 231 sdlr.²³⁸ Boets netto var 76.992 sdlr. 2 mk 15 sk. De 230 bonde-debitorer fordelt over hele øst- og midtfyn til Odense og Svendborg vidner om en meget omfattende købmandshandel.²³⁹ Karen ejede i 1670 gården Ravndrupgård, senere kaldt Eskelund, i Gislev sogn. Hendes skifte fandt sted 12. febr. 1681.²⁴⁰ Deres 10 børn omtales som 4. generation XIX.

8. *Predbjørn Hansen Vandal*, født 29. april 1635,²⁴¹ død 18. nov. 1699, begravet 25. nov. i Korsør. Skiftet holdtes 12. febr. 1700.²⁴² Han blev gift første gang efter kgl. bevilling af 11. aug. 1666²⁴³ med *Maren Hansdatter Rask*, død ca. 1687 med skifte 19. aug. 1689,²⁴⁴ datter af skriver på Københavns klædekammer Hans Mortensen. Predbjørn giftede sig anden gang, antagl. ca. 1687, med *Maren Jørgensdatter*, født 6. sept. 1670, døbt 14. s.m. i Sorterup. Hun blev begravet 14. dec. 1708 i Korsør, skifte hold-

tes 13. febr. 1709.²⁴⁵ Hun var datter af præst i Sorterup-Ottestrup Jørgen Madsen Aarby (død 11/9 1685) og hustru Anne Thomasdatter Morsing (død 1681, skifte 9. maj). Maren Jørgensdatter giftede sig 25. juli 1703 med kapellan i Korsør Peder Jacobsen Høst, død 7. maj 1713 i Korsør, søn af præst i Nr. Nebel Jacob Pedersen Høst (ca. 1621-8/11 1674) og hustru Karen Christensdatter Sollgård.

Predbjørn blev magister 1661, slotspræst på Antvorskov og præst til Hellig Geisteshus i Slagelse 1665, og fra 14. marts 1684 sognepræst til Korsør-Tårnborghus og provst fra 17. jan. 1685. Hans livsløb er beskrevet flere steder,²⁴⁶ som dog alle mangler redegørelse for, at han var gift 2 gange.²⁴⁷ For Predbjørns børn se 4. generation XX og XXI.

VI. Barn af Daniel Iversen Vandel og Karen Poulsdatter (jfr. B, 2. gen. nr. 6).

1. *Susanne Danielsdatter Vandel.* Hendes fødselsår kendes ikke, men må formodes at ligge omkring 1615-17. Dødsåret er ligeledes ukendt, men hun levede 8. nov. 1659, hvor hun fragår arv og gæld efter sin mand.²⁴⁸ Hun blev gift, antagl. 1636, med *Niels Pedersen Kastbjerg*, død 1659 med skiftet holdt 1. sept.²⁴⁹ Han må være søn af borger i Ribe Peder Kastbjerg og hustru Dorete (som levede som enke i alt fald 1612).²⁵⁰ Niels havde været gift tidligere. I 1613 og 1615 var han i ægteskab med Dorete Adzersdatter.²⁵¹ Det er måske hende, der sammen med 2 børn druknede i stormfloden i 1634, hvor begravelsespenge blev betalt 19. okt. 1634. Manden kaldes her blot Niels Pedersen.²⁵² Dorete var datter af Adzer Saugmand.²⁵³

Niels boede i Sortebrødregade nr. 8, matr. nr. 32. Hans købmandsforretning har nok ikke været særlig strålende. I 1612 står han til 8 sk. i skatelisten, i 1640 til 16 sk.. Ved hans skifte var der et lille underskud i boet. Niels gjorde sig bemærket som en utrættelig forsvarer for den meget omtalte »heks« Maren Splids.²⁵⁴

Susanne og Niels'es børn nævnes i 4. gen. XXII.

VII. Barn af Daniel Iversen Vandel og Dorete Hansdatter (jfr. B, 2. gen. nr. 6).

1. *Karen Danielsdatter Vandel.* Hun må være født ca. 15. aug. 1627, idet hun angives at være 63 år, 3 måneder og 4 dage, da hun bliver begravet 24. nov. 1690. Hun var ugift og boede i sine senere år i domkirkens hus i Gråbrødregade for en husleje på 8 rdlr. årligt.²⁵⁵ En arv på 100 dlr. efter hendes mormoder indestod i boet efter Karens fætter Hans Jensen Vandel.²⁵⁶

Karen har i sin ungdom tjent sin kusine Margrete Pedersdatter, enke

efter præsten Jacob Hansen Buch, idet vi kan se, at Karen d. 11. marts 1646 henter varer til Margrete hos købmanden.²⁵⁷ Måske har Karen ikke fået sin løn, i alt fald må Margrete i 1664 give Karen pant for 100 rdlr. i sit hus.²⁵⁸

B. Fjerde generation:

I. Børn af Anne Pedersdatter og Hans Olufsen (jfr. B, 3. gen. I, nr. 3).

1. *Frederik Hansen Friis*, født 2. maj 1628, død 31. aug. 1704 i Gram. Han blev gift første gang med *Anne Hansdatter Lend*, født ca. 1637, død 27. april 1663,²⁵⁹ datter af præst i Gram Hans Nielsen Lend (ca. 1593-28/4 1656) og dennes 3. kone Anna Ægidiusdatter (23/5 1609-6/5 1671).²⁶⁰ Frederiks andet ægteskab indgik han 31. aug. 1669 med *Maren Larsdatter*, født ca. 1642, død 10. aug. 1670,²⁵⁹ hvis herkomst jeg ikke har kunnet finde. Han blev gift tredje gang 4. juli 1672²⁶¹ med *Dorothea Baggesdatter*, døbt 15. maj 1649, død 5. maj 1695,²⁵⁹ datter af købmand og rådmænd i Ribe Bagge Baggesen (ca. 1615-8/5 1681) og hustru Kirsten Hansdatter Friis (16/11 1624-23/3 1674).

Frederik blev ordineret som præst i Gram d. 21. juni 1656, hvor han var til sin død.

2. *Anne Hansdatter*. Hendes fødselsår er ukendt, men hun døde 1682 og blev begravet 25. maj i Thisted. Hun blev gift ca. 1650 med *Anders Nielsen Hebo*, født ca. 1618, død 1692 og begravet 28. nov. i Thisted, med skifte 30. nov. 1692.²⁶² Anders var søn af borger i Varde og ejer af gården Store Hebo i Janderup Niels Andersen og hustru Anna Nielsdatter (død 11/5 1659).²⁶³ Anders Nielsen giftede sig efter Annes død med Maren Sørensdatter, enke efter en Jens Pop i Ålborg.²⁶⁴

Anders blev student i Ribe 1638, magister 1647, rektor i Varde, og 1643 præst i Thisted. Han var »en stridig og trættekjær, egensindig og selvrådig mand, der havde idelige processer med under-, lige-, og overmænd«. Han blev afsat 29. april 1674.²⁶³

Der kendes 4 døtre og 3 sønner, alle af 1. ægteskab.

3. *Else Hansdatter*, født ca. 1629, død 3. aug. 1672 i Bedsted.²⁶⁵ Hun blev gift ca. 1656²⁶⁶ med *Christen Nielsen Holst*, født ca. 1615 på Koustrup, Sdr. Hå sogn, død 1669 på Tandrup, begravet i Bedsted kirke, søn af Niels Jørgensen Holst (ca. 1570-1621) og hustru Anne Christoffersdatter (ca. 1584-1640).²⁶⁵ Christen havde tidligere været gift med Karen Lauridsdatter, født ca. 1612, begravet i Bedsted 1655.²⁶⁵

Christen var foged på hovedgården Lund på Mors, senere forpagter af Bustrup i Salling. Han blev provstiskriver over Thyholm og forpagter af hovedgården Tandrup ligesom sin fader.

Af Else og Christens børn kendes datteren Karen.²⁶⁷

II. Børn af Susanne Pedersdatter og Søren Andersen Vedel (jfr. B, 3. gen. I, nr. 5).

1. *Dorothe Sørensdatter Vedel* fødtes 1620 eller 1621 og døde 17. jan. 1673, 52 år. Hun blev gift i sept. 1638 med magister *Anders Pedersen Romdrup*, født ca. 1605, død 29. marts 1649 i Ribe,²⁶⁸ søn af præst i Romdrup-Klarup *Peder Andersen* (død 1623). Dorothe blev gift anden gang med dr. med. *Ludvig Johansen Pouch*, født 14. okt. 1620, død 18. april 1681 i Ribe,²⁶⁹ søn af apoteker i Ribe *Johan Pouch* (1583-17/7 1659) og dennes anden hustru *Margrete Lydiksdatter* (ca. 1593-9/10 1646).

Anders og Dorothe boede i hendes faders hus Tårnborgh i Ribe. Anders studerede i Sorø og blev magister i København. I 1630 blev han rektor i Ribe. Ved brev af 6. april 1640 blev han ærkedegn og kannik ved Ribe domkirke. Kinch giver træk fra hans liv og stridigheder og gengiver hans og Dorothe's portrætter sammen med hendes anden mand.²⁷⁰ Ludvig Pouch studerede flere steder i udlandet og nedsatte sig 1649 som medicus i Ribe.²⁷¹

Der var ingen overlevende børn i Dorothes 2 ægteskaber.

2. *Anders Sørensen Vedel*. Hans fødselsår er ukendt, han døde som barn.

3. *Else Sørensdatter*, født 17. aug. 1624, død 8. marts 1697. Hun blev gift 27. aug. 1658 med *Niels Jørgensen Seerup*, født 9. marts 1621, død 18. marts 1685 i Ribe, søn af præst i Serup i Viborg amt *Jørgen Nielsen Brandstrup* (død 1662) og hustru *Else Christensdatter Haderup*.

Niels tog magistergraden 15. maj 1643, blev samme år rektor i Helsingør og derefter i 1646 i Sorø, inden han i 1653 blev sognepræst ved domkirken i Ribe og provst i Hviding herred. Han er biograferet i Ehrencron-Müllers forfatterleksikon.

4. *Anders Sørensen Vedel* skal være født omkring 1628 i Skåne, hvortil moderen formodes at være flygtet under krigen 1627-29.²⁷² Han døde som barn.

5. *Peder Sørensen Vedel*, født 15. juli 1630 i Ribe, død 14. maj 1691 i Rejsby.²⁷³ Han blev gift 1655 med *Anna Hansdatter*, født ca. 1621, død 13. marts 1692, datter af herredsfogeden i Hviding herred *Hans Andersen Havervad*.

Peder blev 1655 præst i Rejsby og senere provst i Hviding herred.²⁷⁴

6. *Anders Sørensen Vedel*, født 19. dec. 1631. Han døde antagelig 1653 efter 1. marts.²⁷⁵ Han var vist ugift.

7. *Mette Sørensdatter*, født 8. maj 1633 og død 15. marts 1698.²⁷⁶ Hun blev gift den 25. aug. 1653 med mag. *Christen Lauridsen Ågård*, født 27. jan. 1616, død 5. febr. 1664,²⁷⁷ søn af præst i Viborg *Laurids Jensen Ågård* (død 1628) og hustru *Maren Andersdatter Schytte* (død efter 1657).

Christen var i 2 år kapellan ved domkirken i Viborg og i nogle år i Sorø. Fra 1646 til 1651 var han provst ved kommunitetet og professor ved universitetet i København. Derefter blev han rektor ved Ribe skole til sin død. Han er biograferet i Biografisk Leksikon.

III. Børn af Susanne Ditlevsdatter og Johan Henriksen Vintapper (jfr. B, 3. gen. II, nr. 1).

1. *Karen Johansdatter*. Hendes fødsels- og dødsår kendes ikke. Vi ved kun, at hun blev gift før 23. aug. 1640²⁷⁸ med *Erhardt Paveridel* boende i Middelfart. Han var tilsyneladende af tysk herkomst og tjente i 1651 i det gamle regiment under hopmand (kaptajn) Peder Duren. Vi møder Erhardt flere gange i tingbogen i Ribe i forbindelse med hans kones arv.²⁷⁹

Førend Karen blev gift gik hun som tjenestepige hos sin morbroder Hans.²⁷⁸

2. *Jens Johansen* døde uden livsarvinger før 14. nov. 1650, hvor hans søger Erhardt Paveridel på sin kones vegne kræver arv efter ham.²⁸⁰

IV. Børn af Hans Ditlevsen Guldsmed og Anne Simonsdatter (jfr. B, 3. gen. II, nr 2).

1. *Sara Hansdatter*. Hun blev døbt i Ribe domkirke d. 23. april 1624 og døde før faderen. Det er muligt hende, som er det barn, der i 1630 blev begravet inde i domkirken.²⁸¹

2. *Iver Hansen*, døbt i domkirken 21. marts 1623. Han må være død før 1632, hvor der opkaldes en ny Iver, d.v.s. det kan også være ham, der blev begravet 1630, jfr. søsteren ovenfor.

3. *Dorithe Hansdatter*, blev døbt 6. maj 1629 og døde før faderen. Det er altså muligt, at det er hende, der var den datter, der blev begravet inde i domkirken d. 10. april 1646.²⁸²

4. *Ditlev Hansen (Riper)* døbt i domkirken 8. marts 1631 sammen med sin tvillingbroder Simon. Sikker efterretning om, hvornår han døde har vi ikke, men det må nok være omkring 1668, jfr. nedenstående, og i alt fald før 1676.²⁸³ Han var gift 2 gange, men nærmere, hvem hans koner var, ved jeg ikke. Den sidste skal have heddet Sofie og været fra Ribe. Det fortælles,²⁸⁴ at medens han var gift med sin første kone, blev han forelsket i Sofie, og han fik sin broder, der var student, til at slå konen ihjel. Konens slægtninge fandt hendes pludselige død mistænkelig, men Ditlev afviste sagen og klarede frisag. Da han havde været præst »på tiende år« indrømmede han tilsyneladende drabet, og »tog en ende med forskrækkelse«.

Ditlev aflagde præsteeden 19. juni 1658²⁸⁵ og blev præst i Nordby på Fanø.

5. *Simon Hansen* døbt 8. marts 1631. Hvornår han døde ved jeg ikke. Han blev præst i Hvejsel-Givskud efter at have aflagt præsteeden 11. febr. 1652.²⁸⁵

6. *Iver Hansen*, døbt 9. april 1632. Hvad der blev af ham ved jeg ikke. I 1653 optræder han i tinget på sin faders vegne,²⁸⁶ og i 1657 ved faderens skifte er han udenlands. Hvis historien om hans broder Ditlevs kones drab er pålidelig, kan det være ham der udførte det og som det hedder »gjorde sig usynlig« ved at rejse til udlandet.

V. Børn af Cornelius Ditlevsen Guldsmed og Karen Andersdatter (jfr. B, 3. gen. II, nr. 5).

1. *Ditlev Corneliussen* døbt 3. sept. 1637. Hans levnedsløb er mig ukendt. Vi ved blot, at Cornelius Ditlevsen fik en lille søn begravet i domkirkens omgang d. 5. dec. 1643²⁸⁷ så det kan være ham eller en af hans 2 følgende brødre.

2. *Hans Corneliussen* døbt 30. dec. 1638 i domkirken.

3. *Anders Corneliussen* døbt 10. jan. 1641 i domkirken.

4. *Jacob Corneliussen* blev døbt 2. juni 1644. Om ham ved vi, at han i 1664 begyndte at fremføre sager på andres vegne i tinget²⁸⁸ og i rådstueretten fra 1666.²⁸⁹

VI. Børn af Susanne Jensdatter Vandel og Christen Jacobsen (jfr. B, 3. gen. III, nr 2).

1. *Jens Christensen Vandel* er vist født omkring 1635. Han døde 29. marts 1706 i Uldum.²⁹⁰ Han blev gift, antagelig 1675, med *Karen Terkilsdatter*, født 1631, død 29. marts 1706, d.v.s. samme dag som Jens, datter af præst i Ølsted Terkel Nielsen. Karen var tidligere gift 2 gange: Første gang 7. okt. 1660 med præst i Rye-Sonnerup på Sjælland Anders Nielsen Hasle, død 6. sept. 1671, og anden gang 27. nov. 1672 i Rye med præst s.st. Elias Sørensen Lind, død 23. april 1674.

Jens var student fra Viborg 1655 og blev præst i Uldum-Langskov i 1659. I 1687 blev han afsat fra embedet p.g.a. forsyndelse mod det 6. bud og for at have drevet købmandskab i skriftestolen.²⁹¹ Det er nok ikke uden grund, at han blev kaldt »Jens pølsekrammer«.²⁹¹ Han boede derefter i en gård i Uldum tilhørende Mourits Hansen Høyer til Rask, hvis søn var gift med en datter af Jens' es fætter Hans Hansen Vandel i Ribe. At han drev en udstrakt pengeudlånervirksomhed og handlede med korn og ejendomme, det fremgår af tingbøgerne.²⁹²

Da hans hustru stævnedede ham for landemodet i Ribe d. 20. juli 1694, skyndte han sig at indgå forlig med hende.²⁹³ Jens og Karen havde ingen børn.

2. *Hans Christensen Vandel*. Han fødtes ca. 1643 og blev begravet 14. maj 1690 i Gråbrødre kirke i Viborg.²⁹⁴ Han blev gift senest 1673, men hans kones navn kendes ikke. Hun blev begravet 23. maj 1691. De fik børn begravet både 1673 og 1674. Han drev antagelig købmandsvirksomhed og virkede som prokurator. I midten af 1680'erne boede han uden Sct. Mogens port på vester side i Viborg²⁹⁵ i Jens Docters gård, som tilhørte salig Peder Høgs arvinger.²⁹⁶ Han var kunde hos købmand Christen Kjærgård i Viborg fra 1670 til 1681.²⁹⁷

3. *Maren Christensdatter*. Hendes fødsels- og dødsår er mig ukendt. Hun var gift med købmand i Viborg *Jacob Eskesen*, som døde 1684. Han var antagelig søn af landstingskriver Eske Nielsen (død 1635).²⁹⁸

Der har været rejst tvivl om, hvorvidt hun var helsøster til de 2 foregående, men da hendes datter Margrete Jacobsdatter i 1706 meldte sig som arving efter ovennævnte Jens Christensen Vandel og kalder ham sin fulde morbroder,²⁹⁹ mener jeg, det må være sikkert, at Maren var datter af Susanne.

VII. Børn af Iver Jensen Vandel og Abigael Nicolausdatter Schwabe (jfr. B, 3. gen. III, nr. 3).

1. *Jens Iversen Vandel*. Om ham vides kun, at han d. 10. nov. 1662 blev klokker i Högseröd i Sverige.³⁰⁰

2. *Nicolaus Iversen Vandel* døde 1643 som barn i Lund.

3. *Nicolaus Iversen Vandel*, fødtes ca. juli 1644 og døde 1707 og blev begravet 14. okt. i Ribe. Han blev gift før 1686 med *Anne Mortensdatter*, der overlevede ham iflg. hans skifte.³⁰¹ Hendes herkomst er det ikke lykkedes at finde.

Nicolaus tager borgerskab i Ribe 15. febr. 1673 og angiver fødested i Lund i Skåne. Da han 1677 antages som bedemand i Ribe efter kgl. tilladelse af 3. aug. 1670, betegnes han som borger og handelsmand. Han blev hurtigt uenig med ligbærerlavet. I 1682 anlagde han sag mod flere af byens indbyggere, fordi de ikke havde benyttet ham som bedemand ved bryllupper, barnedåb og begravelser. Nicolaus fik medhold, men allerede 1699 brød striden ud igen. Han må have været mindre bemidlet, idet han ikke havde anskaffet en sørgekappe, men måtte leje ligbærerlavets.³⁰² Hans skifte 7. jan. 1708 viste også, at han levede i små kår. Boets netto var 43 sdlr. 1 mark og 3¹/₂ sk.³⁰¹

4. *Susanne Iversdatter Vandel*. Hun fik 19. aug. 1668 et uægte barn, da hun opholdt sig hos sin broder Jens i Högseröd.

5. *Anne Cathrine Iversdatter Vandel*, født i Lund i Skåne, begravet antagelig kort før 3. febr. 1701, i Sct. Katrine kirke i Ribe.³⁰³ Hun blev gift efter kgl. bevilling af 8. juni 1678 med *Johan Andersen*, født 1642 i Ribe og

begravet 22. marts 1706 i Sct. Katrine kirke i Ribe, søn af guldsmed i Ribe Anders Hansen (død 1681) og hustru Dorithe Jensdatter (død 1652). Johan blev gift første gang efter kgl. bevilling til vielse i huset af 28. sept. 1674³⁰⁴ med Maren Christensdatter Mulvad, født 1654, død 20. febr. 1676,³⁰⁵ datter af borger i Ribe Christen Hansen (ca. 1618-1677, bgr. 9/4) og hustru Maren Jesdatter Mulvad (bgr. 9/8 1693). Johan og Maren havde ingen børn.³⁰⁶

Johan boede i sit eget hus i Hundegade, hvor nuværende nr. 4 ligger, matr. nr. 123, købt i 1671.³⁰⁷ Desuden ejede han nabohuset, Mads Slagters gård. Johan tog borgerskab i Ribe 30. jan. 1673.³⁰⁸ Hvornår han nedsatte sig som guldsmed er ukendt. Fra hans hånd kendes altersølv i Brøns, Fåborg (Skads herred) og Mandø kirker, samt diverse service i Kolding museum.³⁰⁹ Af skiftet efter ham, afsluttet 19. aug. 1706,³¹⁰ fremgår, at boet sluttede med netto 629 sdlr. 1 mark og 7 sk. Det viser også, at han drev en del pantelånervirksomhed. Efter Anne Cathrine blev der med kgl. tilladelse af 16. april 1701 holdt samfrændeskifte.³¹¹

Anne Cathrine og Johans 5 børn og deres efterkommere benyttede navnet Vandel.

VIII. Børn af Hans Jensen Vandel og Anne Hansdatter (jfr. B, 3. gen. III, nr. 7).

1. *Jens Hansen Vandel* blev døbt 10. aug. 1638 og døde 30. juli 1659 af pest i Ribe, hvortil han var kommet kort forinden fra Wittenberg, hvor han havde studeret.³¹²

2. *Anna Hansdatter Vandel* døbt i Ribe domkirke 31. marts 1640, og det må nok være hende, der blev begravet samme sted 8. sept. 1641.³¹³

3. *Hans Hansen Vandel*, døbt 4. febr. 1642 i domkirken og død 4. maj 1686 i Ribe.³¹⁴ Han blev 13. okt. 1672 gift i Ribe med *Anne Baggessdatter*, døbt 24. juli 1650 og død 3. maj 1731 i Ribe,³¹⁵ datter af rådmand i Ribe Bagge Baggesen (1615-8/5 1681) og hustru Kirsten Hansdatter Friis (16/11 1624-23/3 1674). Hans og Anne var således beslægtet i tredje led, idet hendes farfar Bagge Pedersen var broder til ovennævnte 2. gen. nr. 3's kone Maren Pedersdatter. Anne blev gift anden gang d. 12. dec. 1689 med borgmester i Ribe Peder Nielsen Bang, født ca. 1654 i Middelfart, død 1. dec. 1734 i Ribe, søn af borger i Middelfart Niels Bang.

Hans drev en stor købmandshandel og var rådmand fra 1672 til sin død. Skiftet viser et kæmpestort bo med en netto sum på 11.073 sdlr.. Det angives, at Anne havde lidt vel stor tilbøjelighed til vindriking.³¹⁶

4. *Susanne Hansdatter Vandel* blev døbt 17. febr. 1644 i domkirken og døde 1683 i Ribe, hvor begravelsen i domkirken er betalt 26. juli

1683.³¹⁷ Hun blev kort før 24. sept. 1661³¹⁸ gift med *Niels Hansen*, født 1636, død 29. april 1709 i Ribe, søn af skipper i Ribe Hans Termansen (død 1651) og hustru Else Nielsdatter (død efter 17/12 1667).³¹⁹ Niels blev anden gang gift med Dorthe Pedersdatter Bang, født ca. 1641, død 27. marts 1723 i Ribe,³²⁰ enke efter amtsskriver Tyge Henriksen i Kolding.

Niels boede i Grønnegade nr. 25, matr. nr. 398. Han angives ofte med tilnavnet Vandel, efter sin første kone. Han blev rådmand i Ribe fra 25. sept. 1677 til sin død. I 1668 blev han pengemester for de kgl. skatter og fra 1676 var han konsumptionsforpagter. En strid i 1674 med byen om hans regnskaber³²¹ gik til højsteret, hvor han ved dom af 17. juni 1700 vandt.³²²

Niels havde ingen børn i sine 2 ægteskaber.

5. *Else Hansdatter Vandel*, døbt 4. marts 1646 i domkirken, død 5. nov. 1684 i Ribe.³²³ Hun blev gift efter kgl. bevilling af 24. sept. 1666 med *Niels Pedersen Terpager*, født ca. 1618 og død 6. dec. 1698 i Ribe,³²⁴ søn af købmand i Ribe Peder Jensen Terpager (1579-3/10 1667) og hustru Dorote Gregersdatter (ca. 1595-23/4 1684). Niels havde tidligere været gift med Maren Rasmusdatter Harbo, født ca. 1617, død 11. juli 1659,³²⁵ datter af Rasmus Jacobsen Harbo.

Niels boede på Mellemdammen, matr. nr. 11, hvor hans og Elses initialer endnu findes på den facade, han opbyggede.³²⁶ Han havde en stor købmandsforretning og var en tid en meget rig mand, men led store tab på studehandel, så hans formue ved hans død var ret beskedent. Han var 1657 overformynder og 1673 konsumptionsforpagter. Fra 1662 til 1685 var han rådmand.

En søn af Niels'es første ægteskab var den bekendte historiker Peder Terpager.

IX. Børn af Bagge Jensen Vandel og Else Gregersdatter (jfr. B, 3. gen. III, nr. 8).

1. *Jens Baggesen Vandel*. Levede i år 1700 som købmand i Kristianssand.

2. *Tage Baggesen Vandel*. Han angives at være druknet.³²⁷

3. *Hans Baggesen Vandel* fødtes ca. 1659. Han blev student fra Sorø 1679 og baccalaur 1681. Han angives også at være druknet.³²⁷

X. Børn af Bagge Jensen Vandel og Maren Isaksdatter Falck (jfr. B, 3. gen. III, nr. 8).

Der har været mindst 2 iflg. skiftet efter Marens far, men jeg kender dem ikke.

XI. *Børn af Maren Madsdatter Roed og Jens Joensen Trellund (jfr. B, 3. gen. IV, nr. 1).*

1. *Peder Jensen Trellund* døbt 27. april 1623 i domkirken i Ribe. Han døde som barn.

2. *Peder Jensen Trellund*, døbt 1. maj 1625. Hvornår han er død er mig ukendt, ligesom hvordan hans ægteskabelige forhold var.

Han må nok have været handelsmand. I nov. 1654 opholder han sig tilsyneladende i Århus, hvor han daterer et pantebrev, jfr. moderens skifte. I 1655 omtales han som postmester i Kalundborg.³²⁸ Allerede i 1660 er han imidlertid blevet borgmester i Kalundborg.³²⁹ Dette embede holdt han endnu 1669.³³⁰ Han må have været ret velhavende, da han fortæller,³³¹ at han personligt i året 1657 har betalt 250 rdlr. hver måned til krigsførelsen.

3. *Kirstine Jensdatter Trellund*, døbt 12. febr. 1628. Hvornår hun er død vides ikke, men hun lever i alt fald 7. maj 1664, og da tilsyneladende ugift, jfr. moderens skifte.

4. *Joan Jensen Trellund* døbt 24. juli 1631 i domkirken og døde 1681 i Frederiksstad i Norge. Han blev gift 13. sept. 1654 i Amsterdam med *Sara Gissenbier*, født 1638 i Amsterdam, datter af Coenraad Gissenbier (født 1603) og Catharina Pelt (1606-1673).

Joan, som dåbsindførslen i kirkebogen lyder, tilbragte sin ungdom i Holland, hvor han kaldte sig Jonas. Han nævnes 13. marts 1662 som »nu værende i Kjøbenhavn«. ³³² Han blev deltager med en fjerdedel i det islandske handelskompagni, som han sammen med Hans Nansen oprettede i 1662. Den 8. jan. 1663 blev han assessor i admiralitetet, og 14. jan. 1663 fik han privilegium på handel, skibsbygning og manufakturer i København med bestemmelsen »at han og alle, som for hans skyld kom til København, måtte have frihed til i klædedragt, riden og kjøren sig på den hollandske maner, eller så som det dem lystede, at holde«. ³³³ Joan gik fallit i 1669 og flygtede fra København. I 1680 var han i Husum og forestillede at helbrede ved bøn og håndspålgelse. ³³⁴

5. *Mads Jensen Trellund*, døbt 15. april 1634. Han døde mellem faderens død 21. dec. 1655 og moderens død 24. aug. 1659, jfr. moderens skifte. Han var sandsynligvis ugift, i alt fald uden livsarvinger.

6. *Karine Jensdatter Trellund*, døbt 20. dec. 1635. Hvad der blevet af hende er mig ukendt, men hun lever i 1664 ved afslutningen af moderens skifte og da tilsyneladende ugift.

7. *Lene Jensdatter Trellund*, døbt 9. april 1637. Hun blev begravet 1651 i Peder Trellunds grav med begravelsespenge betalt 8. nov. 1651. ³³⁵

8. *Gertrud Jensdatter Trellund* døbt 24. jan. 1640 i domkirken og døde

6. april 1724 i Ribe. Hun blev gift første gang før 19. juli 1661.³³⁶ med *Jens Olufsen*, som døde mellem 8. dec. 1666 og 24. jan. 1667, jfr. skattelisten.³³⁷ Hvem han var søn af, ved jeg ikke, men han stammede vistnok fra Kolding. Gertrud blev gift anden gang, antagelig i 1682,³³⁸ med *Hans Terkelsen*, død 1684 med skifte 28. juni,³³⁹ søn³⁴⁰ af Terkel Andersen (død efter 11/8 1643 og før 10/4 1647),³⁴¹ og dennes 3. kone Maren Sørensdatter (død 1638).³⁴² Hans Terkelsen havde tidligere været gift med Karen Lauridsdatter,³⁴³ hvis skifte påbegyndtes 20. febr. 1682 og sluttede 3. dec. 1683.³⁴⁴

Jens Olufsen var købmand og handlede også med kreaturer, som det kneb for ham at betale.³⁴⁵ Hans skatteansættelse lå de fleste år kun på 2 sk.

Hans Terkelsen havde en temmelig stor eksport af kreaturer, i årene 1647-60 ialt 564 stk.³⁴⁶

9. *Iver Jensen Trelund* døbt 11. april 1642 i domkirken og døde 1677 i København. Han var gift med *Catharina Mølman* fra Flensborg, som døde i København i 1714.

Iver skal have været en anset og formuende borger og handelsmand i København, hvor han også kaldtes Edvard.³⁴⁷ Så sent som i 1667 opholdt han sig i Ribe, hvor han lejede en eng af byen.³⁴⁸ Familietilbøjeligheden for det gejstlige erhverv slog igennem i hans søn Johan (eller Hans) som blev teologisk professor og 1725-1735 biskop i Viborg.³⁴⁹

XII. Børn af Susanne Madsdatter Roed og Jørgen Bertelsen Struck (jfr. B, 3. gen. IV, nr. 2).

1. *Bertel Jørgensen Struck* blev døbt i domkirken d. 21. aug 1631. Hvor når han døde er mig ukendt, men det var før 1698, jfr. skiftet efter hans søster Susanne.³⁵⁰ Han var gift med en datter af Bertel Sture (død 1659) sognepræst i Hjortlund og Kalslund.

Bertel var hører ved Ribe skole, hvor han 25. sept. 1656 anklages for at have forsømt højmessen i domkirken.³⁵¹ Efter præsteeden 3. sept. 1658 blev han præst i Hjortlund og Kalslund.

2. *Karine Jørgensdatter Struck* døbt 10. marts 1633. Det må være hende, der bliver begravet i domkirken 10. sept. 1634.³⁵²

3. *Mette Jørgensdatter Struck* blev døbt 24. aug. 1634. Hvornår hun er død er ukendt, men det må være før 1698 og uden livsarvinger, da hun ikke nævnes i sin søster Susannes skifte.

4. *Karine Jørgensdatter Struck* døbt 4. marts 1636. Det er antagelig hende, som blev begravet i domkirken i 1637.³⁵²

5. *Anna Jørgensdatter Struck* blev døbt 6. febr. 1638, og det er sandsynligvis hende, der blev begravet i domkirken 28. dec. 1638.³⁵²

6. *Mads Jørgensen Struck* døbt 3. juli 1639. Han må være død før 1698 uden livsarvinger, da han ikke nævnes i sin søster Susannes skifte.

7. *Anna Jørgensdatter Struck* døbt 19. febr. 1641. Hendes dødsdato er ukendt, men hun lever 1698 ved søsteren Susannes skifte.

8. *Anders Jørgensen Struck* blev døbt 29. maj 1642. Han må også være død før 1698.

9. *Karine Jørgensdatter Struck* døbt 24. febr. 1644. Også hun må være død før 1698.

10. *Susanne Jørgensdatter Struck* døbt 22. febr. 1646 og døde ugift 1698. Hendes bopregistrering holdtes 25. juni 1698.³⁵³ Ved sin død boede hun hos sin søster Anna.

XIII. Børn af Johanne Madsdatter Roed og Anders Jacobsen (jfr. B, 3. gen. IV, nr. 5).

1. *Jacob Andersen Riber* fødtes 4. marts 1644 og døde 8. sept. 1707 i Husby. Han var gift med *Margrete Danielsdatter Köler*, født 1. aug. 1638, død 4. jan 1706, datter af præst i Aunslev-Bovense, Vindinge herred Daniel Iversen Köler (Colerus) (1582-1645) og hustru Margrethe Lauridsdatter Hoff.³⁵⁴

Jacob blev student fra Ribe 1664, cand. theol. 1666, hører ved Viborg skole 1674, og blev præst i Tisted-Binderup, Gislum herred 5. marts 1679. I 1684 skiftede han embede til Husby-Nissum i Ulfborg herred.³⁵⁵ Det er ikke alene fra sin mødrene side, at Jacob havde tilbøjeligheden for præstegerningen. Hans farfars far Thomas Ibsen var også præst, nemlig – skønt født i Ribe – i Faberg sogn i Guldbrandsdalens fogderi i Norge.³⁵⁶

2. *Karen Andersdatter*. Om hende vides kun, at hun nævnes i 1655 ved afkaldet efter hendes fader.

3. *Gunder Andersdatter*. Om hende har jeg kun den samme oplysning som om søsteren Karen.

XIV. Børn af Hans Hansen Vandal og Anna Cathrine Pedersdatter Winstrup (jfr. B, 3. gen. V, nr. 1).

1. *Anne Margrete Hansdatter Vandal* fødtes 27. juli 1654 i Lund i Sverige og døde 17. sept. 1700 i København, begravet 25. okt. i Trinitatis kirke. Hun blev gift 24. juni 1677 i Vor Frue kirke i København med *Jørgen Elers*, født i Helsingborg 16. aug. 1647, død 18. febr. 1692 og begravet i Trinitatis kirke. Han var søn af købmand og borgmester Eggert Elers (18/7 1610-4/10 1667) og hustru Sophie Christensdatter (13/4 1615-25/5 1684).

Jørgen Elers blev 1672 sekretær i Danske Kancelli, 1679 assessor i Kammerkollegiet, 1682 højesteretsassessor og i 1688 etatsråd.³⁵⁷ Han og

hans kone stiftede til minde om deres børn Eggert og Sophie Elers, som omkom ved hofteatrets brand 19. april 1689, Elers' Kollegium.

2. *Hans Hansen Vandal* fødtes 14. jan. 1656 i København og døde 10. marts 1710 s.st., begravet i Vor Frue kirke. Han blev gift 7. nov. 1685 med *Anna Marie Poggenberg*, født ca. 1665, død 1736, begravet 16. nov., datter af tolder i København Frederik Poggenberg (død 1679) og hustru, kammerjomfru hos dronning Sophie Amalie, Marie Roland (død 1668).

Hans blev efter den obligate uddannelse ved udenlandske universiteter i 1680 rektor i Sorø. I 1682 tog han magistergraden og blev s.å. professor ved Københavns universitet. I 1687 blev han doktor i teologi. Hans levnedsløb og litterære virksomhed er beskrevet mange steder.³⁵⁸

3. *Peder Hansen Vandal* døbt 11. jan. 1657 i Vor Frue kirke i København og døde ung.

4. *Maren Hansdatter Vandal* blev døbt 17. juni 1658 og døde ung.

5. *Maren Hansdatter Vandal* døbt 28. juni 1659 i Vor Frue og døde 1722, begravet i Vor Frue kirke i København 15. dec.³⁵⁹ efter 3 ægteskaber. I 1694 d. 21. aug. blev hun gift med rådmand *Jørgen Bøffke*, død 1699³⁶⁰ søn af rådmand i København Ditmer Bøffke (24/5 1612-26/8 1681).³⁶¹ Maren's første mand Jørgen blev gift første gang i 1672³⁶² med Susanne Egenhoff. Jørgen ejede flere ejendomme i København³⁶³ og blev 25. jan. 1686 medlem af de 32 mænd og 18. dec. 1688 rådmand.

Maren indgik sit andet ægteskab 12. dec. 1701³⁶⁴ med oberst *Johan Jacobsen Hirschnach*, født i Hønborg Ladegård nær Kolding 27. dec. 1644 og død i København 28. aug. 1709, søn af slotsfoged på Koldinghus Jacob Johansen Hirschnach og hustru Anna Hansdatter Müller.

Tredie gang bryllupsklokkerne ringede for Maren var 5. maj 1713 i Vor Frue kirke i København, hvor hun blev gift med oberst *Andreas Franch*, født 1663, død 1723 og begravet 2. dec. i Vor Frue kirke i København. For Maren's anden og tredie ægtemænds levnedsløb se Hirsch.³⁶⁵

6. *Dorothe Cathrine Hansdatter Vandal*, født i København 10. nov. 1660 og død 12. dec. 1707 s.st., gift 15. dec. 1680 med *Niels Enevoldsen Randulf*, født i Roskilde 20. aug. 1630, død i Bergen 14. maj 1711, søn af præst ved Roskilde domkirke Enevold Nielsen Randulf (18/2 1597-30/4 1666) og hustru Bente Rasmusdatter (død 1623). Niels Randulf indgik sit første ægteskab 10. nov. 1661 med Mette Pedersdatter, født i København 15. dec. 1643 og død i Bergen 9. aug. 1679, datter af borgmester i København Peder Pedersen (7/5 1608-9/5 1669) og hustru Margrete Clausdatter (død 1680).

Niels Randulf blev magister og præst i Køge i 1661, året efter provst i Ramsø herred og fra 1663 tillige præst i Ølseagle-Lellinge. Fra 5. marts 1665 præst i Helligånds sogn i København og endelig 28. okt.

1665 udnævnt til biskop i Bergen, hvor han virkede til sin død. Han er biograferet flere steder.³⁶⁶

7. *Thale Sophie Hansdatter Vandal* døbt i Vor Frue i København 25. april 1662 og døde antagelig som lille.

8. *Peder Hansen Vandal* døbt 24. febr. 1664. Om ham vides intet yderligere.

9. *Johan Ernst Hansen Vandal* døbt 14. febr. 1665 i København, død 10. jan. 1714 i Nyborg. Den 12. juli 1698 giftede Johan Ernst sig i Næstved Sct. Peders kirke med *Frederikke Amalie Caspersdatter Wichmann*, født i Nykøbing F. 1668, død 1739 og begravet i Rønninge 23. jan., datter af tolder i Nykøbing F. Casper Wichmann (død 1696) og hustru Maren Pedersdatter. Frederikke Amalie havde tidligere været gift med præst i Næstved Hans Hansen Rask, død 24. juni 1697 og begravet 5. juli i Halsted, Maribo amt, søn af præst i Halsted Johan Jørgensen Rask (1634-25/11 1684) og Sara Hansdatter Færø (død i april 1711). Frederikke Amalie blev ca. 1722 gift med Hans Pedersen Holmer i Nyborg, se B, 4. gen. XIX' nr 2. Inden Johan Ernst blev gift med Frederikke Amalie, fik han med Mari salig Peder Pedersøns udenfor ægteskab en datter, som blev døbt Cathrine Mari i Sct. Peders i Næstved d. 16. jan. 1692.³⁶⁷

Johan Ernst blev 16. maj 1691 rektor i Slagelse og 19. maj 1696 magister. Derefter i 1697 præst i Næstved Sct. Peder og fra 1703 i Nyborg og desuden provst i Vindinge herred. Johan Ernst er biograferet i Ehrencron-Müllers Forfatterleksikon.

10. *Thale Susanne Vandal* døbt 20. juni 1666 i København og døde 1736 i Sorø og blev begravet 15. febr.. Hun blev, antagelig 1698, gift med *Jens Jensen Schjelderup*, født i Bergen 9. juni 1658 og død 6. juni 1709 i Sorø, søn af biskop i Bergen Jens Pedersen Schjelderup (1604-1665) og hustru Inger Olesdatter Worm (1621-1677).³⁶⁸

Jens Jensen blev student i Bergen 1675, præst i Sorø 1689, magister 1690 og provst 1696.

11. *Nicolaus Hansen Vandal* døbt 15. nov. 1667 i Vor Frue i København. Han er antagelig død som lille.

12. *Helvig Marie Hansdatter Vandal*, døbt i Vor Frue i København 28. nov. 1670, død ugift 19. april 1689 ved branden på operahuset på Amalienborg sammen med sin søster Anne Margretes børn.

XV. *Børn af Iver Hansen Vandal og Kirstine Hansdatter (Borchardsen)* (jfr. B, 3. gen. V, nr. 2).

1. og 2. Der skal have været 2 sønner før næstfølgende, som betegnes som »tredje søn«.³⁶⁹

3. *Hans Iversen Vandal* fødtes 20. jan. 1664. Han skal have været barber

og opholdt sig ved faderens død i Danmark. Jeg har ikke kunnet opspore ham.

4. *Johan Iversen Vandal*, skal ligeledes ved faderens død opholde sig i Danmark, iøvrigt ukendt for mig.

5. *Jørgen Iversen Vandal* døbt i Lund 29. marts 1671. Ligesom sine 2 foregående brødre levede han også i Danmark i 1693, men ukendt for mig.

6. *Margreta Christina Iversdatter Vandal*. Hun blev 1. marts 1699 gift i Vor Frue kirke i København med *Christen Jacobsen*. Mere om dem vides ikke.

7. *Marna Iversdatter Vandal* opholdt sig også i Danmark i 1693, men synes at være identisk med den Marie Iversdotter, som 13. juni 1712 får et barn ved navn Christina Maria uden for ægteskab. Barnefaderen var rustmester Carl Bergh.³⁶⁹

8. *Kristina Iversdatter Vandal* fødtes 13. febr. 1691 i Lund og døde 18. sept. 1694. Hun er muligt af sin faders andet ægteskab.

XVI. Børn af Jens Hansen Vandal og Dorotea Nielsdatter (jfr. B, 3. gen V, nr. 4).

Ifølge Å. Dahl³⁷⁰ skal der have været 11 børn, hvoraf numrene 2-6 og 8-10 er ukendte for ham og mig.

1. *Margrete Jensdatter Vandal* fødtes i Skåne 18. marts 1655 og døde 17. jan. 1709 i Sorø. Disse på en gravsten i Sorø nævnte data må være Jens Hansen Vandals datter³⁷¹ og muligvis den ældste. Hun var sandsynligvis ugift.

7. *Johan Jensen Vandal* fødtes i Velling i 1666 og døde i Malmø 25. febr. 1710, hvor han var købmand.³⁷²

11. *Mette Jensdatter Vandal*. Hendes fødsels- og dødsår er mig ikke bekendt. Hun blev gift første gang ca. 1688 med sognepræst i Store Slågarp *Zacharias Hernerus* født i Vexiø ca. 1656 og død i St. Slågarp 5. april 1693, søn af sognepræst i Vexiø Nicolaus Hernerus og Elisabeth Zachariasdatter Lundbergius.³⁷³ Mette blev gift anden gang 26. juni 1696 i Hyby med sergeant *Lars Jørgensen Gram*, født ca. 1665, søn af præst i Burløv *Jørgen Mattsson Gram* (død 1691) og Ingeborg Hansdatter (begravet i Burløv 5. marts 1704).

Zacharias Hernerus blev præst i Store og Lilla Slågarp 1686 efter sædvanlig universitetsuddannelse.

XVII. Børn af Jens Hansen Vandal og Bengta Svendsdatter (jfr. B, 3. gen. V, nr. 4).

1. *Dorothea Catherina Jensdatter Vandal* fødtes ca. 1670 i Vellinge og døde 30. nov. 1742 i Øster Torp. Hun blev gift første gang 17. okt. 1706 i Äspø med *Nils Runstrøm*, præst i Äspø, født ca. 1671 i Ronneby og død

24. april 1721 i Äspø. Der kendes 3 børn af dem. Dorothea blev gift anden gang 27. april 1722 i Äspø med præsten *Albert Burssius*, født 26. nov. 1674 i Anklam i Pommeren, død 6. jan. 1727 i Ø. Torp, søn af Jockim Burssius og Emerentia Dahlman.

Niels Runstrøm aflagde eksamen i 1693 og efter forsk. virksomhed blev han i 1706 medhjælper hos hospitalspræsten i Landskrona. I 1713 tiltrådte han som præst i Äspø og Ø. Klagstorp.

Albert Burssius blev student i Lund i 1689. I 1701 blev han præst i Ø. Torp og Lilla Isie, hvor han var til sin død. Han var første gang gift med formandens enke Mette Nilsdotter (død 22/4 1707) og anden gang med Sofia Jacobsdotter (ca. 1670-1716).³⁷⁴

2. *Maja Jensdatter Vandal*. Hendes fødselsår er ukendt, hun døde i Svaløv efter 22. maj 1725. Hun blev gift 2. okt. 1713 i Äspø med *Olaus Hartelius*, født 5. april 1688 i Resløv og død 2. dec. 1734 i Svaløv. Han var søn af klokker i Resløv Rasmus Anderson Hartelius og Marna Jönsdotter.

Olaus blev student 1706 og blev 1711 præst i Vadensjø og Ørja indtil han i 1713 blev præst i Svaløv, hvor han blev til sin død, selv om han flere gange søgte derfra.³⁷⁵ Der kendes 6 af deres børn.

XVIII Børn af Susanne Hansdatter Vandal og Niels Jensen Års (jfr. B, 3. gen. V, nr. 5).

1. *Jens Nielsen Vandal*. Hans fødsels- og dødsår er ukendt, og vi ved også meget lidt om hans levned. I 1684 da han sammen med sin broder Hans og sin svoger Laurids Jespersen sælger 4½ agre i Viborg Nørremark,³⁷⁶ kaldes han *Theologiæ Studiosus*, men jeg har ikke set, at han fik nogen akademisk karriere. Ved skiftet efter hans søsters mand Laurids Jespersen 1687-88 er han hendes værge.

2. *Hans Nielsen Vandal* fødtes 2. febr. 1644 og døde 25. juni 1685 i Århus.³⁷⁷ Han var ugift. Han blev immatrikuleret 19. april 1670 i Giessen og blev magister i København i 1675, siden lektor ved Århus domskole.³⁷⁸ Han boede i en gård, han havde lejet af Hans Nielsen.³⁷⁹

3. *Margrete Nielsdatter Vandal*. Hendes fødselsår er ukendt. Hun blev begravet 26. okt. 1731 i Randers. Sit ægteskab indgik hun 1. maj 1672 i Viborg med *Laurids Jespersen*, født 1637 i Randers og død 1687 med skifte 8. febr.³⁸⁰ søn af borgmester i Randers Jesper Lauridsen og hustru Karen Nielsdatter.

Laurids blev student 1657 fra Viborg og immatrikuleret 4. dec. 1661 i Leyden, og blev dr. med. 6. sept. 1668. Derefter praktiserede han lægegerning i Randers. Laurids'es bo indeholdt bl.a. et bibliotek med 615 bøger.

XIX. Børn af Karen Hansdatter Vandal og Niels Jensen Riber (jfr. B, 3. gen. V, nr. 7).

1. *Johan Nielsen Vandal* fødtes ca. 1652, døde 1722 og blev begravet 6. marts i Vindinge. Han blev gift 13. okt. 1689 i Vindinge med *Elisabeth Pedersdatter Friis*, død 14. dec. 1747 i Fåborg,³⁸¹ datter af præst i Vindinge Peder Sigfredsen Friis (28/5 1643-16/11 1688) og hustru Maren Hansdatter Friis.

Johan Nielsen blev magister 5. dec. 1688 og ordineret som sognepræst i Vindinge, Svendborg amt d. 27. jan. 1689 efter, at han d. 15. dec. 1688 havde fået kgl. konfirmation på kaldet.³⁸² Han virkede her til sin død.

2. *Anna Margrete Nielsdatter Vandal* døbt 19. maj 1653, døde 1720 og blev begravet 13. febr. i Nyborg kirke. Hun blev gift første gang efter kgl. bevilling af 22. aug. 1674³⁸³ med sin moders fætter *Hans Olufsen Viborg*, der døde 1690 og blev begravet 11. juni i Nyborg kirke. Han var søn af mag. Oluf Christensen Kjedelmed (1587-1655), præst ved Gråbrødre kirke i Viborg og dennes anden kone Karen Johansdatter Borchardsen. Anna Margrete giftede sig anden gang med rådmand, senere borgmester i Nyborg *Hans Pedersen Holmer*, død 8. juni 1730. Han blev ca. 1722 gift med Frederikke Amalie Caspersdatter Wichmann, død 1739, enke efter Anna Margretes fætter Johan Ernst Hansen Vandal, jfr. 4. gen. XIV, nr. 9.

Hans Olufsen fik 30. april 1677 kgl. bevilling³⁸⁴ at være fri for formynderskab og byens bestillinger for at kunne styre sin næring til søs. Den 13. dec. 1682³⁸⁵ nævnes han imidlertid som rådmand i Nyborg. Den 4. okt. 1677 fik han og Anna Margrete kgl. konfirmation på fælles testamente. De havde ingen børn på dette tidspunkt. Anna Margrete og begge hendes mænd donerede midler til de fattige og til latinskolen i Nyborg.³⁸⁶

3. *Karen Nielsdatter Vandal* døbt 3. sept. 1654, døde 1675 og blev begravet 20. aug. i Nyborg kirke. Hun blev gift i huset 1672 efter kgl. tilladelse af 3. april³⁸⁷ med *Rudolf Møller*, død 1677, begravet 23. dec. i Nyborg kirke. Han stammede antagelig fra Sønderjylland.³⁸⁸ Hans broder Peter Møller var borger i Haderslev.³⁸⁹

Rudolf Møller tog borgerskab i Nyborg 21. dec. 1666. I 1675 var han kæmner og i 1676 kaldes han overkøbmand.³⁸⁸ Den 22. april 1675 fik han kgl. brev på at være fri for formynderskab og andre borgerlige og byens bestillinger.³⁹⁰ Rudolf handlede meget med Tyskland, ved hans skifte var der gæld til flere købmænd i Hamborg og Lybæk.

4. *Marie Cathrine Nielsdatter Vandal* døbt 25. nov. 1655 i Nyborg, døde 1708 og blev begravet 24. aug. inde i kirken i Kerteminde.³⁹¹ Hun var gift

med rådmand (fra 8. nov. 1684)³⁹² i Kerteminde *Otte Jensen Langemack*,³⁹³ døbt i Nyborg 5. nov. 1652, død 1700 og begravet i Kerteminde 6. aug., søn af rådmand i Nyborg, senere borgmester i Odense Jens Madsen Rosenberg (ca. 1616-1682, begravet 7/6) og hustru Pernille Ottesdatter Langemach (ca. 1623-29/7 1681).

Otte Jensen Langemach var indtil han flyttede til Kerteminde i 1676 gejstlig skifteskriver i Fyn og boede da vist i Odense. I Kerteminde drev han omfattende handel og ejede bl.a. 2 fartøjer.³⁹⁴ Marie Cathrine og Otte Jensen Langemach fik 17. dec. 1698 eneret på at drive vinkælder i Kerteminde.³⁹⁵

I skiftet efter ham nævnes 5 sønner og 2 døtre.³⁹⁶ Det er nok dem vi senere finder bl.a. i Kalundborg.

5. *Hans Nielsen Vandal* døbt 17. april 1657 og blev begravet 13. juli 1666 i Nyborg.

6. *Gjertrud Nielsdatter Vandal* døbt 11. juni 1658 og døde 1686 og blev begravet 5. febr. i Kerteminde. Hun var gift med tolder og borgmester i Kerteminde *Bertram Treven*, født ca. 1642, død 27. maj 1688 i Kerteminde. Hans herkomst er ikke fundet.

Bertram Treven var indtil 1675 gemakforvalter ved Københavns slot. Fra hans hånd kendes en fortegnelse over Griffenfeldts gaver til Københavns rådhus og til Helligåndskirken i København.³⁹⁷ Han var borgmester i Kerteminde fra 24. maj 1679 til 9. sept. 1680.³⁹⁸ Han ejede gården nr. 6-8 på Langegade i Kerteminde.

Fra skiftet 9. april 1690 efter begge ægtefæller kendes 2 sønner og 1 datter.³⁹⁹

7. *Sara Nielsdatter Vandal* blev døbt 30. nov. 1660. Dødsår ukendt. Hun var gift med *Hans Carstensen* i Kerteminde, død 1709 og begravet 2. aug. Han fik 30. nov. 1686 kgl. bevilling⁴⁰⁰ at være by-, rådstue- og skifteskriver i Kerteminde, og 15. jan. 1687 desuden bevilling⁴⁰¹ på vejer- og målerembedet sammesteds samtidig med, at han skulle opkræve accissen.

8. *Anna Nielsdatter Vandal* døbt 24. aug. 1662, døde 1700 og blev begravet 16. juli i Vor Frue kirke i Nyborg i gangen mellem den 1. og 2. rad kvindestole ved barnestolene.⁴⁰² Skifte holdtes 22. dec. 1700.⁴⁰³ Hun blev gift ca. 1686 med købmand i Nyborg *Jens Christensen*, død 1689, begravet 6. febr.⁴⁰⁴ Skifte holdtes 24. april 1689.⁴⁰⁵ Deres efterkommere kaldte sig Vandel. Anne blev gift anden gang med premierløjtnant i flåden *Eiler Floris*. De fik 1 søn og 2 døtre.⁴⁰⁶ Hans herkomst og, hvad der senere blev af ham er mig ikke bekendt.

9. *Helvig Nielsdatter Vandal*, døbt 11. sept. 1664, døde som barn.⁴⁰⁷

10. *Maren Nielsdatter Vandal*, døbt 22. juli 1666, døde i Nyborg 3. maj

1696. Hun blev gift efter kgl. bevilling af 17. marts 1683⁴⁰⁸ i Nyborg med *Peder Sørensen*, født ca. 1648 og død 20. dec. 1723,⁴⁰⁹ søn af rådmænd i Nyborg Søren Thomsen (ca. 1614-20/12 1669) og hustru Karen Pedersdatter (ca. 1630-31/10 1702).⁴¹⁰ Peder blev således gift med sin moders kusine, idet hans morfader Peder Jensen var broder til Maren's far.⁴¹¹ Peder blev senere gift med Marie Kirstine Johansdatter Borchfeld, død 1750 og begravet 20. juli, som stammede fra Middelfart.⁴⁰⁹

Peder Sørensen var rådmænd fra 13. april 1689⁴¹² og borgmester fra 20. dec. 1698.⁴¹³

XX. Børn af Predbjørn Hansen Vandal og Maren Hansdatter (jfr. B, 3. gen. V, nr. 8).

1. *Margrete Predbjørnsdatter Vandal*. Det har ikke været muligt at finde hendes fødsels- og dødsdata, men det kan måske være hende, der som madam Wandel er begravet 13. juni 1730 i Korsør. Hun blev gift 26. febr. 1689 med rådmænd *Mourits Mortensen*, født ca. 1651 og begravet 14. dec. 1716 i Korsør. Han var søn af Morten NN og Karen Mouritsdatter.⁴¹⁴

Mourits blev rådmænd 13. dec. 1682 og borgmester i Korsør 15. juli 1693.⁴¹⁵

2. *Hans Predbjørnsen Vandal* fødtes ca. 1668 i Antvorskov og døde 1710 i Gaverslund. Han blev gift i Vor Frue kirke i København d. 28. juni 1699 med *Maren Hansdatter Paludan*, født 1665 i Jetsmark, datter af præst i Jetsmark Hans Lucassen Paludan (død 12/10 1676) og hendes anden hustru Johanne Nielsdatter Bech. Maren Hansdatter Paludan blev efter Hans Predbjørnsens død gift med efterfølgeren i præsteembedet Jørgen Hansen Fædder, født 6. maj 1684 i Vigerslev, død 1743 i Gaverslund, søn af Hans Fædder og Maren Jørgensdatter i Vigerslev.

Hans Predbjørnsen blev student fra Slagelse 1686 og fik 10. jan. 1699 kgl. konfirmation på kaldsbrev til Gaverslund og Vinding præstekald i Vejle amt, hvor han blev til sin død.

3. *Sofie Predbjørnsdatter Vandal* fødtes ca. 1670 i Antvorskov. Hendes livsløb er mig ukendt, men hun levede ved faderens skifte 1700.

4. *Niels Predbjørnsen Vandal* fødtes ca. 1674 i Antvorskov. Hans levnedsløb er mig også ukendt. Han opholdt sig i København ved skiftet efter faderen i 1700.

5. *Maria Elisabeth Predbjørnsdatter Vandal* fødtes ca. 1676 i Antvorskov og døde 1739 i Vor Frue sogn i København.⁴¹⁶ Hun blev gift 8. juli 1701 med rektor i Korsør *Anders Andersen Schiøtt*, født 14. juni 1669 i Vemme-

lev, begravet 5. juli 1714 i Nyborg, som kapellan der. Han var søn af præst i Vemmelev-Hemmershøj Anders Madsen Schiøtt (død 4/7 eller 4/6 1691) og Mette Ditlevsdatter.

Anders blev rektor i Korsør i 1698 og i 1706 residerende kapellan i Nyborg.

6. *Anna Cathrina Predbjørnsdatter Vandal* fødtes ca. 1678 i Antvorskov. Hendes dødsdato er mig ukendt, hvis ikke det er hende og ikke søsteren Margrete, der blev begravet 13. juni 1730 i Korsør som madam Wandel. Hun blev gift 30. dec. 1709 i Korsør med *Cort Morup*, der ved sin død i 1728 kaldes Commerceråd. Han blev begravet 20. februar.

XXI. Børn af Predbjørn Hansen Vandal og Maren Jørgensdatter (jfr. B, 3. gen. V, nr. 8).

1. *Maren Predbjørnsdatter Vandal* fødtes i 1688 omkr. 1. juli i Korsør og blev begravet 2. april 1706 i en alder af 17 år, 9 måneder og 7 dage.

2. *Jørgen Predbjørnsen Vandal* døbtes 2. okt. 1689 i Korsør og døde som barn.

3. *Anna Marie Predbjørnsdatter Vandal* døbtes 15. marts 1691 i Korsør. Hendes livsløb er mig ukendt, men hun levede ved moderens skifte i 1709.⁴¹⁷

4. *Jørgen Predbjørnsen Vandal* fødtes 3. febr. 1692 i Korsør. Hvornår han døde vides ikke. Han deponerede 1709 fra Slagelse skole, tog 26. maj 1710 baccalaur i København. Den 17. okt. 1711 blev han hører i Slagelse skole og tog 21. nov. 1712 teologisk attestats,⁴¹⁸ men han blev tilsyneladende aldrig præst.

5. *Helvig Susanne Predbjørnsdatter Vandal* døbtes 31. aug. 1694 i Korsør. Hun lever ved moderens skifte i 1709, men videre om hende kendes ikke.

6. *Ivar Mathias Predbjørnsen Vandal* døbtes i Korsør 25. marts 1695 og døde ugift i Nakskov 9. maj 1721. Han blev 1714 personlig kapellan i Nakskov-Branderslev.

7. *Johan Predbjørnsen Vandal* døbtes 23. febr. 1696 i Korsør. Han lever ved moderens skifte i 1709, men mere om ham er mig ukendt.

XXII. Børn af Susanne Danielsdatter Vandel og Niels Pedersen Kastbjerg. (jfr. B, 3. gen. VI, nr. 1).

Det er desværre meget magert, hvad jeg har kunnet finde om disse søskende.

1. *Dorte Nielsdatter* døbtes i domkirken 30. april 1637.

2. *Karine Nielsdatter* døbtes 12. juli 1639.

3. *Peder Nielsen* døbt 4. juni 1641.

4. *Anna Nielsdatter* døbt 1. sept. 1643. Det må være hende, der begravet 29. sept. 1643 i domkirkens omgang, som Niels Kastbjergs spæde barn.⁴¹⁹

5. *Hans Nielsen* døbt 29. okt. 1644.

6. *Gertrud Nielsdatter* døbt 18. juni 1647.

7. *Daniel Nielsen* døbt 2. marts 1649. Mon det skulle være ham, som er begravet i Gl. Haderslev 10. jan. 1704 i en alder af 53½ år som Daniel Wandel?

8. *Morten Nielsen* døbt 22. april 1651.

C

Første (og eneste) generation: Mads Vandel.

Det eneste vi ved om ham er, at han er opført i den ældste skatliste vi har, det er for året 1545, hvor hans navn er overstreget, hvilket må betyde, at han er død eller flyttet fra byen i tidsrummet mellem, at listen er udskrevet og inden den kom i brug. Normalt blev listerne udskrevet på basis af foregående års liste. Efterhånden som man kom frem med opkrævningen blev så de strøget, som ikke fandtes mere. Han boede som nr. 52 i første fjerding, det vil antagelig sige på Overdammens sydside eller i Sortebrødregade.

D

Første generation: Jens Vandel.

Hans fødselsår er ukendt, men han blev begravet 27. nov. 1610 i domkirkegården.⁴²⁰ Hans første kone, som hed *Maren Madsdatter*, døde i 1579 og var søster til Jens Madsen i Lustrup.⁴²¹ De havde ingen livsarvinger. Jens' es anden kone hed *Marine* og blev begravet 31. okt. 1602 i domkirkegården.⁴²²

Første gang vi træffer Jens i skatlisten er 1567, hvor han bor i Peder Trellunds hus i 4. fjerding, antagelig Overdammen, og er ansat til 4 sk. Fra 1570 bor han i 3. fjerding, det var vistnok i Kongensgade. Hvad hans erhverv var er usikkert, men han var muligvis vognmand, idet han i 1594 betales for at køre sten til domkirken.⁴²³ Det er ikke helt klart, hvad Jens' es patronym var, men det har muligvis været Jensen, idet vi ser, at han i 1599 havde en salig broder (det kan betyde halvbroder), der hed Christen Jensen.⁴²⁴

Jens må have nydt en vis anseelse: vi træffer ham som medlem af de 24 mænd i 1576, 1577, 1583, 1588, 1589, 1595 og 1601.⁴²⁵ Han del-

tog dog også jævnlige i datidens forlystelse: slagsmål, bl.a. 1571 og 1601.⁴²⁶

D. Anden generation:

I. Børn af Jens Vandel og Marine.

1. *Maren Jensdatter Vandel.* Efter faderens død bor hun som inderst i 3. fjerding til og med 1615. Derefter ses hun ikke mere. Kirkeregnskaberne melder ikke noget om, at hun er død, så hun er nok blevet gift med en os ukendt mand.

2. *Kirsten Jensdatter Vandel.* Hun bor også som inderst i 3. fjerding, men ikke sammen med søsteren. Sidste gang hun ses er 1611, derefter må også hun formodes at være blevet gift. Det var muligvis med Troels Knudsen, som i 1620 siger, at han vil forsvare hende.⁴²⁷ Ud over dette træffer vi hende sammen med hendes moder i tingbogen 1596⁴²⁸ og i søskendeskiftebogen i 1608, hvor hun skylder for malt.⁴²⁹

E

Første generation: Jep Vandel

Hverken fødsels- eller dødsår kendes. Vi ved, at hans kone hed *Liene*⁴³⁰ uden, at vi kender hendes identitet nærmere. Der er noget der tyder på, at familien er flyttet fra Ribe. I skattelisten forekommer Jep til og med 1576, året efter er det Liene, der nævnes på adressen, og i 1578 er det igen Jep. Derefter forekommer ingen af dem indtil Liene igen nævnes i 1588 og ikke senere. Samtidig ser vi, at Jep i 1581 tager sit skudsmål i tinget,⁴³¹ hvilket kunne være til brug for at opnå borgerskab i en anden by.

Jep Vandel drev købmandskab. Vi ved, at han i 1570 eksporterede økser.⁴³² Han må have haft en ret god forretning allerede, da han slog sig ned i Ribe, idet han i sin første skatteansættelse, 1559, er sat til 32 sk. i skat. Forretningen gik dog hurtigt tilbage, så han i 1576 var nede på 2 sk. I årene 1560-62 boede Jep sammen med foran nævnte B. Iver Hansen Vandel i Stenbogade, hvilket kunne indikere slægtskab. I 1563 boede Jep i Grønnegade, hvor nu nr. 11 ligger, matr. nr. 405.

E. Anden generation:

I. Barn af Jep Vandel og Liene.

1. *Maren Jepsdatter Vandel.* Hun tager i 1589 sit skudsmål i tinget,⁴³³ hvor vi får at vide, at hun er datter af Jep og Liene. De omtales ikke som døde, så vi må formode, at de lever, blot ikke i Ribe. Hvad der senere er blevet af hende vides ikke.

F

Første (og eneste) generation: Hans Nielsen Vandel

Da han tager borgerskab i Ribe 21. dec. 1588⁴³⁴ oplyses det, at han er født i Åst i Tørrild herred, men ikke hvornår. Han døde i Ribe 1. juni 1624. Han var gift med *Karen Pedersdatter*, som døde ca. 1619.⁴³⁵ Hendes identitet er ukendt, men hun var tilsyneladende søster til guldsmed Simon Foesens kone. Hans Nielsen Vandels søskende i Vejle brugte tilnavnet Biug.⁴³⁶

Hans forekommer i skattelisten første gang 1589, hvor han bor i byens Skrange, d.v.s. på hjørnet af Stenbogades vestside og torvet. Fra 1596 bor han på Nederdammens nordside, hvor han bliver boende indtil sin død. Hans skatteansættelse begynder med 4 sk., men stiger hurtigt til 16 og senere 32 og op til 48 sk. indtil han de sidste år står til 24 sk. Det hus på Nederdam, som han købte i 1612, lå, hvor nu nr. 33 ligger, matr. nr. 477. Desuden ejede han stalde i Sct. Nicolaigade og i Papytgade, som hans søskende i Vejle Else Nielsdatter, Jens Nielsen og Niels Nielsen sælger til foran nævnte Daniel Iversen Vandel, jfr. B, 2. gen.nr. 6.⁴³⁷ Han drev tilsyneladende handel med bønder, også på Vejleegnen.⁴³⁸ Som andre lidt bedre bemidlede lånte han penge ud mod pant.⁴³⁹

Hans Nielsen Vandel og Karen Pedersdatter havde ingen livsarvinger.

Litteratur

- J. C. Bloch: Den Fynske Gejstligheds Historie. Odense 1787.
 V. Bloch: Ribe borgere 1660-1860, i: Fra Ribe Amt. 1928.
 Chr. Bokkenheuser: Før den store Brand, Personer og Forhold i Tiden 1660-1726, i: Viborg Købstads Historie. 1940.
 Chr. Bruun: Curt Sivertsen Adelaer. En historisk Undersøgelse. 1871.
 C. A. Bøje: Danske Guld- og Sølvmedemærker før 1870. Bind 2 Købstæderne. Revideret og udvidet udgave redigeret af Sven Fritz og Finn Grandt Nielsen. 1982.
 G. Carlquist: Lunds Stifts Herdaminne, serie II.
 Fr. Crone: Epitafier i Nyborg Kirke, i: Pers. hist. Tidsskr. 4, 1883.
 Å. Dahl: Stamtavle over Slægten Wandal, Wandel og Wandahl. Håndskrift i Håndskriftsamling XV i RA.
 Å. Dahl: Bidrag til Familien Wandals Historie, i: Pers. hist. Tidsskr. 1960, side 172-76.
 Danmarks Kirker, Ribe amt, udgivet af Nationalmuseet.
 O. Degn: Livet i Ribe i 1560-1700 i samtidiges optegnelser. 1971.
 O. Degn: Rig og fattig i Ribe. I og II. 1981.
 O. Degn: Genopbygningen efter storbranden i Ribe 1580, i: Mark og Montre 1985.
 S. Elkjær: Af Degnen Herløv Dallhoffs Optegnelser, i: Aarhus Stifts Aarbøger 1928, side 127.
 P. Enemark: Studier i toldregnskabsmateriale fra begyndelsen af det 16. århundrede. 1-2, 1976.
 F. R. Friis: Disciplene i Sorø Skole 1586-1623. 1879.
 H. Friis-Pedersen: Bidrag til et Slægtsregister over Familien Wandal. Aarhus 1945.
 Torben Glahn: Soraner-Biografier 1584-1737. 1978.
 Fr. Hammerich: President Hans Nansen den Ældre, i: Historisk Tidsskr. 3.rk., 1.bd., side 131-260. 1858-59.
 Gregers Hansen: Købmandsslægten Wandel i Sakskøbing og Nykøbing Falster, i: Pers. hist. Tidsskr. 1974, side 165-184.
 Peder Hegelunds almanakoptegnelser 1565-1613. Udg. ved Bue Kaae 1976.
 J. C. W og K. Hirsch: Fortegnelse over danske og norske Officerer 1648-1814. 1888-1907, i Kgl. Bibliotek. Fines på mikrokort.

- H. Hjorth-Nielsen: Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger 1658-1708, i: Pers. hist. Tidsskr. 9. rk 1. bd. 1928 og 9.rk. 3. bd. 1930.
- Hans de Hofman: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve som findes udi Danmark og Norge. Tome I-11.
- F. E. Hundrup: Lærerstanden ved Slagelse lærde Skole. 1861.
- F. E. Hundrup: Lærerstanden ved Viborg Kathedralskole efter trykte og haandskrevne Kilder. 1875.
- J. Kinch: Familierne Trellund og Baggesen, i: Saml. til Jydsk Historie og Topografi, rk. 1, bd. 8, side 44-80, 1880-81.
- J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse. I og II. Optræk 1985
- C. Klitgård: Af dr. med. Niels Jespersens regnskabsbog 1661-1668, i: Fra Himmerland og Kjær herred I, 1912-14, side 201-244.
- C. Klitgård: Gravskrifter fra den gamle Vor Frue Kirke i Aalborg og dennes nedlagte Kirkegård, i: Pers. hist. Tidsskr. 6. rk. bd. 6, side 223-247. 1915.
- C. Klitgård: Den store nordjydske hekseforfølgelse, i: Fra Himmerland og Kjær Herred II, side 90-218, 1915-18.
- C. Klitgård: Gildesbrødre i Guds Legems Lav i Aalborg i Aarene 1597-1624, i: Fra Himmerland og Kjær Herred III, 1918-20.
- C. Klitgård: Toldere på Skagen, i: Saml. til Jydsk Historie og Topografi, 4. rk. 5. bd. side 42-92, 1925-27.
- C. Klitgård: Skagens Bys Historie indtil ca. 1870. 1928.
- P. C. Knudsen: Aalborg Bys Historie. 1932.
- E. Kroman: Ribe Rådstuedombøger 1527-1576 og 1580-1599. 1974.
- J. F. Lampe: Bergen Stifts Biskoper og Præster efter Reformationen. 1895.
- C. Langholz: Troels Arnkiel, Peder Wandel og Jørgen Boysen, i: Sønderjydsk Månedsskrift nr. 1/2 1980.
- C. Langholz: Anetavler for berømte danske. 1. Samling: Digtere og forfattere. 1989.
- Sv. Larsen: Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede. I og II, 1965.
- Mads Lidegård: Hærvejen i Vejle amt. 1977.
- H. D. Lind: Fra Søofficerskolens Forhistorie, i: Historiske Meddelelser om København, 1.rk. 5. bd. side 401-34, 1915-16.
- T. Løgstrup: Danmarks ældste Præstegaard og Bidrag til Nyborg Bys Historie i 500 Aar, i: Svendborg Amts Aarskrift 1924.
- H. Malling: Vor Frue Gravbog, i: Pers. hist. Tidsskr. 8. rk. 5. bd. 1926 side 267-89.
- H. Matthiessen, O. Schmidt og V. Hermansen: Ribe Bys Historie 1660-1730. 1929.
- O. Nielsen: Optegnelser af Lambert Jensen, Borgmester i Nyborg, i: Pers. hist. Tidsskr. 1880, side 81-92.
- P. Paludan: Beskrivelse over Staden Kalundborg tillige med Hans Jacob Paludans Levnedbeskrivelse 1788. Fotooptryk 1977.
- Carsten Pedersen: Peder Jensen Wandel. Et Præsteliv i det Syttende Aarhundrede. 1924.
- E. Reitzel-Nielsen: Danske Domme.
- P. Rhode: Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse forestillende dette Amts, Herreders, Sognes og Byers ældre og nu værende Tilstand med historiske Efterretninger om de i dette Amt hidindtil værende Herrer Amtmænd og Gejstliges Liv og Levnet samt andre Familier. København 1775.
- H. C. Roeder: Uddrag af Kancelliets Registranter ang. Vielser, Daab og Begravelser. i: Pers. hist. Tidsskr. 6. rk. 2. bd. 1911 side 256-84.
- H. F. Rørdam: Viborg-Bispen Dr. Hans Vandals Levned, i: Kirkehist. Saml. 3. rk. 5. bd. 1884-86, side 93-110.
- H. F. Rørdam: Nogle Efterretninger af og om den yngre M. Hans Svanning, i: Historiske Saml. og Studier, bd. 2, 1896.
- J. Chr. Sixhøj: Viborg Katedralskoles Dimittender 1630-1879, ved Carl E. Jørgensen 1962.
- Bjørn Sommer: Sønderjyder i Nyborg, i Slægt og Stavn 1983.
- F. Sommer: Slægten Astrup fra Astrupgaard i Nordslesvig gennem fem hundrede Aar. 1905.
- P. Terpager: Inscriptiones Ripensis, Latinæ, Danicæ, Germanicæ cum præmissa brevis urbis descriptione excipita. 1702.
- A. Thomsen: En fynsk Landsbypræst hos Pave Sixtus IV og nogle Avnslev-Præster i 14-1500erne, i: Svendborg Amts Aarskrift 1925.
- C. J. T. Thomsen: Aarhus Bys Skøde- og panteprotokoller 1683-93, i: Aarhus Stifts Aarbøger XXVII, 1934.
- G. L. Wad: Bidrag til Korsør og Taarnborg Præstekalds Historie, i: Kirkehist. Saml. 3. rk. 5. bd. side 351-99, 1884-86.
- S.V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie, 1-4, 1870-73.
- V. Woll: Fra Kerteminde Fortid. II, 1929.
- V. Woll: Borgmestre og Raadmænd i Kerteminde indtil 1747, i: Fynske Aarbøger V, 1953.
- G. Zwergius: Det Siellandske Cleresie. 1753.

Noter

Anvendte særlige forkortelser:

LAF = Landsarkivet for Fyn, Odense.

LAV = Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.

RA = Rigsarkivet, København.

Rtbg. = Ribe byfoged tingbog, LAV, kode B85A.

Skatlistes = Ribe skatlistes, LAV, kode D22.

1. Biografisk Leksikon.
2. Lidegård 1977.
3. Ribe borgerskabsprotokol 21/12 1588, LAV D22-242.
4. Dr. Ole Degn, Viborg takkes for hjælp ved tydningen af indførelsen.
5. Rtbg. nr. 22 side 105b.
6. Rtbg. nr. 33 side 136b.
7. Rtbg. nr. 25 side 152.
8. Evald Tang Kristensen omtaler en Peder Vandel i et afsnit: »Borgmestre fra 1423 til 1682« i bogen: »Vejle Bys Historie 1327-1927« under redaktion af C.V.Petersen. Eftersøgning i de tilgængelige arkivalier har ikke afsløret, hvor Tang Kristensen har sin oplysning fra, og en forespørgsel i Dansk Folkemindesamling, hvor hans manuskripter skal befinde sig, har heller ikke bragt opklaring.
9. I skatlisten er Maren Jepsdatter selvstændigt ansat i 1561, men ikke i 1562.
10. Skatlisten.
11. Skatlisten.
12. Kinch II, optryk 1985, side 316.
13. Hegelunds almanak.
14. Denne og følgende stedangivelser i Ribe er udregnet ved at sammenholde skatlisterne med Ole Degns »Ribe 1500-1950 (Scandinavian Atlas of Historic Towns, vol. 3« 1983.) Se den foregående artikel i denne serie: Slegten Krabbe. Dr. Ole Degn takkes for at have foreslået fremgangsmåden.
15. Rtbg. nr. 18 side 157.
16. Enemark 1976, II, side 246, bilag 28.2.
17. O. Degn 1981, II, side 65.
18. Rtbg. nr. 8, side 62b.
19. Rtbg. nr. 4, side 182, side 183, side 202b, nr. 8, side 27b.
20. Rtbg. nr. 9, side 23 og 39, nr. 10, side 10b.
21. Rtbg. nr. 7, side 363.
22. Rtbg. nr. 18, side 157 = 17/3 1585.
23. Rtbg. nr. 6, side 202, nr. 7, side 63, side 90, side 125, side 158, nr. 8, side 133, nr. 9, side 5 og side 20.
24. Ekstrakt af Købstædernes arkiver i RA, Ribe Bys arkiv 15/12 1557, LAV kode D22-255B, og Ribe Forpligtelsesbog 1557-96, side 1557, LAV kode D22-247.
25. Ribe Rådstuebog 1544-1596, LAV kode D22-252.
26. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV, kode C4-1298.
27. Vor Frue Regnskabsbog, Kirkeinspektionsarkiv, LAV, kode C608-5, side 11b., og C. Klitgård 1915.
28. C. Klitgård 1915.
29. Ålborg byfoged skifteprotokol, LAV, kode B37-532, side 169-183.
30. Kancelliets brevøger 29/12 1622.
31. Kancelliets brevøger denne dato. Her kaldes hun fejlagtig Maren Andersdatter.
32. Kancelliets brevøger denne dato.
33. Vor Frue kirke regnskab 1568-1690, LAV, kode C608-24.
34. Ålborg skifteprotokol 1633-1640, LAV, kode B37-531, side 87a-102b.
35. Ålborg by og Fleskum herred tingbog 1633, side 233b og side 259, LAV, kode B37-7.
36. C. Klitgård 1920 side 341.
37. Vor Frue regnskabsbog. Kirkeinspektionsarkiv. LAV, kode C608-5, hvor hans egenhændige underskrift ses side 34b.
38. Rtbg. nr. 36 side 190.
39. E. Reitzel-Nielsen, dom nr. 765.
40. C. Klitgård 1918-20, side 330.
41. Ålborg borgerskabsprotokol, LAV, kode D1-327.
42. Ålborg by og birk og en del af Fleskum herred. Konceptskifter. LAV, kode B37-527 nr. 17.
43. Rtbg. nr. 50 = 1619 17/11, 29/11, 1/12 og 3/12 og Kancelliets brevøger 1620 31/12.
44. E. Reitzel-Nielsen, dom nr. 765.
45. Hendes og hendes søskendes fødselsår er udregnet efter aldersangivelsen ved skiftet efter faderen.
46. Ålborg byfoged skifteprotokol, LAV, kode B37-537, side 21.
47. C. Klitgård 1915.
48. Ålborg originale skiftedebrev 1631-40, blad 153, LAV.
49. Ålborg byfoged. Konceptskifter nr. 9, 17/4 1624, LAV.
50. Ålborg originale skiftedebrev 1643-46, nr. 200 og 205, LAV.
51. Jacob Poulsens moder var datter af rådmand i Thisted Christen Søe, se Viborg Landstings skødeprotokol nr. 70, fol. 118, LAV.
52. C. Klitgård 1915-18.
53. C. Klitgård 1918-20.
54. Kancelliets brevøger denne dato.
55. Han er død ved skiftet efter moderen, men har ved Karsten Andersens død 1633 fået tildeelt arv efter faderen.
56. Gemeente Archif i Amsterdam har ikke kunnet finde ham i deres kartotek.
57. Kancelliets brevøger 1621 7/3.
58. T. Glahn 1978, og F.R. Friis 1879.
59. Ålborg byfoged skifteprotokol 1643-46, side 285-90, LAV, kode B37-553

60. Boregistrering 11. maj 1660, Ålborg originale skiftebreve 1652,56-1660,63, LAV, kode B37-539, nr. 23.
61. C. Klitgård 1928.
62. C. Klitgård 1925-27.
63. P.C. Knudsen 1932, side 88.
64. C. Klitgård 1915, side 230.
65. Ålborg originale skiftebreve LAV, kode B37-553, nr. 187.
66. Vor Frue lejersteder i kirken mellem 1616 og 1754, LAV, kode C608-17.
67. Rtbg. nr. 79 side 29b = 20/12 1664, og O. Degn 1981, II, side 286.
68. Ålborg Bispearkiv Gøstlige skifter 1686-89, LAV, kode C1-429, nr. 8.
69. H. Hjorth-Nielsen 1930.
70. C. Klitgård 1915.
71. Å. Dahl, Håndskrift i RA.
72. Finne-Grønn: Optegnelser av kommandant på Kongsvinger, oberst J. N. Møllerup i en bibel av 1633, i: Norsk Slektshistorisk Tidsskrift II, 1930, side 179.
73. Rtbg. nr. 24 side 169, og nr. 25 på indersiden af bindet.
74. Den 14. febr. 1581 opsiger Iver Vandel sammen med Susannes søsters mand mag. Jørgen Lauritsen arv og gæld efter deres svigermøder, som boede i Bispegårdsgade, Rtbg. nr. 13, side 8b.
75. Rtbg. nr. 29, side 205b = 26/9 1598.
76. Rtbg. nr. 4, side 246 og 248.
77. E. Kroman 1974, side 123-131.
78. O. Degn 1985, side 30-48.
79. P. Enemark 1971, II, side 246, bilag 28.2.
80. O. Degn 1981, II, side 65.
81. Rtbg. nr. 29, side 194 = 13/9 1598, og Rtbg. nr. 101, læg 1598, nr. 195.
82. Rtbg. nr. 9, side 51.
83. Rtbg. nr. 28, side 102b = 23/7 1597, og nr. 29, side 205b = 26/9 1598.
84. O. Degn 1981, II, side 191.
85. Ribe kæmnerregnskaber 1583-97, LAV, kode D22-324.
86. Å. Dahl 1960.
87. H. F. Rørdam 1884-86.
88. Ribe rådstuebog over byens jorder 1544-96, LAV, kode D22-252, siderne 142b, 144 og 126.
89. Ribe bispearkiv, læg 1583 i Reg. No. 7, Capsa 31, pk. 15, no. 9, 1492-1755, LAV, kode C4-86.
90. Som note 88, men side 99.
91. Hegelund, ved B. Kaae 1976.
92. Danmarks Kirker, Ribe amt, side 789.
93. Personalhistorisk Tidsskrift 1990:1, side 13.
94. Rtbg. nr. 24 side 169, og nr. 25 på indersiden af bindet.
95. O. Degn 1981, II, side 66-67.
96. O. Degn 1981, II, side 191.
97. Rtbg. nr. 34, side 7 = 1/2 1603.
98. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV, kode C4-1298.
99. Hegelund, ved B. Kaae 1976.
100. O. Degn 1971. Iflg. Rtbg. 72, 1653 21/5 blev hans bo registreret 9/8 1642.
101. Iflg. Rtbg. nr. 73, 1652 21/5 boregistrering 11/4 1636.
102. Rtbg. nr. 64 = 9/8 1642.
103. O. Degn 1981, II, side 194.
104. O. Degn 1971, side 150.
105. Carsten Pedersen 1924.
106. Hegelund, ved B. Kaae 1976.
107. Iflg. Jacob Rasmussen Holst Guldsmeds familieoptegnelser i: O. Degn 1971
108. Rtbg. nr. 60, side 32b = 24/7 1638.
109. Carsten Pedersen 1924.
110. Rtbg. nr. 30, side 202.
111. Danmarks kirker, Ribe amt.
112. O. Degn 1981, II, side 193.
113. J. C. Bloch 1784; H. F. Rørdam 1884-86; Biografisk Leksikon.
114. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV, kode C4-1298.
115. Rtbg. nr. 53 denne dato.
116. Betalingen for Doretas begravelse i domkirken blev erlagt 9. juli 1632.
117. Det må være hende, der bliver begravet 11. jan. 1642 i domkirken som Anne Hanskone i Sortebrødregade, se Ribe domkirkeeregnskab 1591-1650, LAV, kode C4-1298.
118. Rtbg. nr. 55 = 1624 5/6.
119. Rtbg. nr. 60, side 14b = 17/4.
120. Rtbg. nr. 43, side 196 = 26/11 1611.
121. J. F. Kinch II 1985, side 285-301, og Ribe rådstue dombog 24/2 1626, LAV, kode D22-16, side 187b-194b.
122. Rtbg. nr. 32, side 157 = 22/8 1601.
123. Rtbg. nr. 83 = 22/9 1679.
124. J. Kinch, optryk 1985, II, side 316.
125. Danmarks Kirker, Ribe amt, side 789.
126. J. Kinch, optryk 1985, II, side 320.
127. Danmarks Kirker, Ribe amt, side 616.
128. Sv. Larsen 1965, II.
129. Danmarks Kirker, Ribe amt, side 611, hvor hun fejlagtigt kaldes Elisabeth Pedersdatter Hegelund.
130. O. Degn 1981, II, side 69-71.
131. Ribe byfoged originale registreringer og skiftebreve 1656-59, LAV, kode B85A-132.
132. Danmarks Kirker, Ribe amt, side 618.
133. O. Degn 1971, side 142.
134. Videre om ham, se Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon.
135. Ribe domkirke regnskab 1650-1689, LAV, kode C4-1299.
136. Rtbg. nr. 56, hvor hendes mand 22/8 1626 siger, at hun kort forleden er død.
137. Rtbg. nr. 69 = 23/9 1650.
138. Rtbg. nr. 64, d. 30/3 og 18/7 1642, og nr. 65 side 82b = 9/8 1643.
139. Rtbg. nr. 48, d. 26/7 og 30/7 1616.

140. Rtbg. nr. 58, denne dato.
141. Rtbg. 101-1608, dat. 10/12 1607.
142. O. Degn 1981 II, side 64.
143. Rtbg. nr. 37, side 91 = 1606, nr. 50, 24/2 1619, og nr. 54, 6/12 1623.
144. Rtbg. nr. 56, 27/11 1626.
145. Rtbg. nr. 35, side 228 = 1604; nr. 38, side 24 = 1607; nr. 50, 12/4 1619; nr. 51, 16/8 og 24/8 1620.
146. Rtbg. nr. 50, 30/7 og 4/9 1619, og nr. 54, 28/5 1623.
147. Rtbg. nr. 38, side 24 = 1607; nr. 46, side 244b = 1614; nr. 52, 18/12 1621; nr. 54, 2/9 og 23/10 1623.
148. Rtbg. nr. 40, side 25 = 1609; nr. 56, 27/11 1626; nr. 57, 12/12 1633.
149. Rtbg. nr. 57 = 27/7 1633.
150. Rtbg. nr. 57, 10/7 og 27/7 1633.
151. Rtbg. nr. 78 side 52b = 4/11 1662.
152. O. Degn 1981, II, side 194.
153. Ribe justitsprotokol for rådstueretten 1653-1661, LAV, kode D22-2.
154. Ribe byfoged skiftebreve nr. 21, LAV, kode B85A-132.
155. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV, kode C4-1298.
156. Hun lå lig i huset, da hendes bo blev forseglet d. 11. april. Ribe byfoged originale registreringer og skiftebreve, LAV, kode B85A-134.
157. Ribe domkirke regnskab 1650-1688, LAV, kode C4-1299.
158. Hun var muligvis søster til præsten Jørgen Andersen i Engbjerg-Harboøre, jfr. et brev der ligger mellem skiftebrevene nr. 77 og 78 i pakken Ribe byfoged originale registreringer og skiftebreve 1656-59, LAV, kode B85A-132.
159. O. Degn 1981, II, side 71-72.
160. Ribe rådstueret dombog 1634-46, LAV, kode D22-17.
161. Rtbg. nr. 78, side 144.
162. Rtbg. nr. 64, 26/7 1642.
163. C. Langholz 1980, side 33-34.
164. Carsten Pedersen 1924.
165. Peder ejede et hus i Haderslev ifølge listen over de brændte huse ved den store brand i forbindelse med Kejserkrigen, se O.T. Achilles: Haderslev i gamle dage, II, side 4.
166. Rtbg. nr. 78, side 28b = 1/9 1662.
167. Når det har været anført, bl. a. af Otto von Spreckelsen: Viborg Bys Borgerbog 1713-1860. Viborg 1955, at hun skulle være begravet 21. nov. 1682 i Viborg, beror det på en fejlslutning. Det drejede sig om hendes kusine Susanne Hansdatter Vandel.
168. Kirkeinspektionsarkivet, Viborg Gråbrødre kirke, Regnskab 1627-1700, LAV, kode C610A-1.
169. Slægtsarkivet: Slægten på Klim Odde. 1986.
170. Bryllupsdigt i Det Kgl. Bibliotek i København. Lektor fru Kirsten Wellner Jensen, København takkes for læsning af den latinske tekst.
171. Kongens Rettertings Stævningebog 1648 5/5-1649 12/5, side 554.
172. Å. Dahl 1960.
173. Kancelliets brevøger 26/7 1629.
174. Danske Magazin 5. rk. 2. bd. side 3.
175. Kancelliets brevøger 9/1 og 5/6 1640.
176. Herredags dombog Nr. 47 = 30/4 1647, side 69b-75. RA, film S16/472.
177. Danske Magazin 5. rk. 2. bd. side 144.
178. Kancelliets brevøger 23/9 1645.
179. G. Carlquist bd. 4, side 485-88.
180. G. Zwergius 1753.
181. Horsens rådstue reversal har skiftebrev nr. 197 = 1652, over ham, som ikke er bevaret.
182. Horsens skattebøger til Præsters og lignendes løn 1617-1752, LAV, kode D13-163.
183. Horsens matrikel 1661. RA. Kopi velvilligt udlånt af dr. Ole Degn, Viborg.
184. Viborg byfoged regnskab. RA. Meddelt af dr. Ole Degn, Viborg.
185. I Gråbrødre kirkes skattemandtal 1660 finder vi sal. Laurids Hansens kone. Viborg Gråbrødre kirkerregnskab 1626-1700, LAV, kode C610A-1.
186. Samme regnskab som note 185.
187. Slægtsarkivet: Slægten fra Klim Odde. 1986.
188. Samme regnskab som note 185.
189. Rtbg. nr. 48, 7/12 1616.
190. O. Degn 1981, II, flere steder.
191. Ribe byfoged originale skiftebreve 1660-62, LAV, kode B85A-133.
192. Rtbg. nr. 76 side 182 = 22/5 1660.
193. J. Kinch, optryk 1985, II side 389.
194. Iflg. H. D. Lind 1915-16 side 412, hvilket må være rigtigt, selvom Biografisk Leksikon har 1683 som hans dødsår. Vi ved nemlig fra Rtbg. nr. 84 side 187 = 11/3 1684, at Bagge i et brev af 28/2 1684 selv skriver, at han er for svag til at komme fra København til Ribe.
195. I Isak Lauritsens skifte 17/8 1669 ses, at Bagge Vandels kone Maren da er død. se S. H. Finne-Grønn: Uddrag fra Skiens ældste skifteprotokol, i: Norsk Tidsskrift for Genealogi, Personalhistorie og Litteraturhistorie, bd. II, hæfte 1.
196. Bryllupsdigt i Karen Brahes bibliotek i LAF: Hochzeit-Gedicht Auff den Hochzeitlichen Ehrentag Des Ehrvesten vnd Vorachtbarn Herrn Bagge Wandel, Directorn der Koenigl. Navigation-Schul in Kopenhagen, Braeutigam. Vnd Der Viel Ehr- vnd Tugendsamen Else Gregers D. Braut gericht, vnd auss freundlicher Wolgewogenheit zusamen gesetzt. von M. S. Mæno-Francof. København (Kopenhagen), den 25. Julii, Anno 1649.
197. Rtbg. nr. 84, side 187 = 11/3 1684.

198. Hans Nielsen Friis' es regnskabsbog, LAV, kode Pr. 632-1.
199. H. D. Lind 1915-16 side 405-412.
200. Sjællandske registre 1673-75, 13/5 1674. (RA film 527791).
201. Jacob Rasmussen Holst' es optegnelser i: O. Degn 1971 side 194.
202. Niels Frandsens optegnelser i: O. Degn 1971 side 161.
203. Anders Andersen Spandets optegnelser i: O. Degn 1971 side 179.
204. Ribe byfoged originale registreringer og skiftebreve 1656-1659, LAV kode B85A-132. 21/12 1659.
205. Hans Nielsen Friis' es optegnelser i: O. Degn 1971 side 153.
206. Rtbg. nr. 60 side 56.
207. Rtbg. nr. 82 side 173.
208. O. Degn 1981, II, side 193.
209. Sådan betegnes han i Rtbg. nr. 65, side 76b = 1643, men han ses ikke som sådan i rådmandsfortegnelser for Varde.
210. O. Degn 1981, II, side 193.
211. Rtbg. nr. 56 = 19/12 1626.
212. O. Degn 1981, II, side 193.
213. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV, kode C4-1298.
214. Danmarks kirker, Ribe amt, side 612.
215. Rtbg. nr. 65 side 77b, hvor Anders Jacobsen bliver hendes værge efter Jens Joensen.
216. Niels Frandsens optegnelser i: O. Degn 1971, side 161. Begravelsespengene blev nedsat til det halve p. g. a. armod, domkirkens regnskab 1650-89, LAV, kode C4-1299.
217. Rtbg. nr. 69, side 121b = 20/5 1650, hvor hun ligger lig.
218. Rtbg. nr. 74, side 4 = 15/2 1655.
219. Rtbg. nr. 65, side 76b = 1643.
220. Rtbg. nr. 60, side 56 = 21/11 1638.
221. Carlquist bd. 5, 1954, side 244-47.
222. H. F. Rørdam 1884-86.
223. Tidligere har G. Carlquist, bd. 3, 1951 side 12, ment, at hun var datter af Niels Jørgensen Ærylæus og Maren Jensdatter Svane. I bd. 5, 1954 side 612, argumenterer han imidlertid for, at dette må være forkert, og at Dorotea Nielsdatter skulle være datter af Maren Jensdatters søster Mette gift med mag. Niels Strangesen eller af Marens søster Ingeborg gift med mag. Niels Frandsen (som døde 1642). Dette er baseret på H. F. Rørdam 1896, side 156, som imidlertid er fejlagtig. Det var Mette som 10. okt. 1624 blev gift med Niels Frandsen efter, at hun havde været gift med rådmand i Vejle Knud Madsen fra 1606 til 1617, se Vejle rådstuebog 8/11 1626. Mette kaldes i 1649 Mette salig Niels Frandsens i Rtbg. nr. 69, d. 17/8 1650, og Ingeborg kaldes samtidig Ingeborg salig Claus Mules. Ingeborg Jensdatter Svane var fra ca. 1626 gift med Claus Hansen Mule i Odense til hans død i 1647. Niels Strangesen angives af Wiberg at være død 1627. I Vejle rådstuebog 8/11 1626 er en erklæring af Claus Mule, som må betyde, at han allerede da er gift med Ingeborg. Hvis Wibergs angivelse af mag. Niels Strangesens dødsår 1627 er lidt ukorrekt, er det muligt, at han er Ingeborgs første mand og dermed mulig far til Dorotea Nielsdatter og Gertrud Strange.
224. G. Carlquist, bd. 3, 1951, side 470.
225. Chr. Bokkenheuser 1940.
226. Viborg Landstings skøde og pantebog 649, side 136b, læst 20/3 1683.
227. Ligkisteplade, se Otto L. Sørensen: Hvad Skive gamle kirke gemte, i: Skivebogen 1958, side 9.
228. Bevilling at vies i huset gives 13/5 1668, Sjællandske registre.
229. Viborg Landsting skøde og pantebøger, LAV kode B24-634, læst 3. febr. 1670, nr. 20, B24-639, side 27, læst 4. febr. 1667, nr. 3, og B24-641, side 71b, dateret 6. juni 1666, læst 4. nov. 1668 nr. 4.
230. Rtbg. nr. 39, side 22b = 1608, hvor han er 7 år.
231. Iflg. Nyborg kirkeregnskab 1654-1705, side 187, hvor der 10. nov. 1669 blev betalt for at åbne hans begravelse. Fr. Crone 1883 har 10. dec. 1669.
232. J. Kinch 1880-81, side 50.
233. O. Nielsen 1880.
234. Fynske registre denne dato.
235. Sv. Larsen 1965, II, side 278, samme Laurits Jørgensen fik 9/5 1678 i Fynske Register bevilling at vies på sin gård Aarskov med Karen Bjørnsdatter.
236. Fynske registre denne dato.
237. Fr. Crone 1883.
238. Sv. Larsen 1965, I, side 187.
239. Nyborg byfoged. Særligt bind, skifte efter rådmand Niels Jensen, 1671. LAF.
240. Nyborg byfoged. Særskilt skifteprotokol i LAF.
241. G. L. Wad 1884-86, side 371.
242. Slagelse herred provsti, skifteprotokol 1682-1728, side 387.
243. H. C. Roede 1911, side 270.
244. Skifteprotokol som note 242, men side 249b.
245. Skifteprotokol som note 242, men side 481.
246. Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon, bd. 8, side 421; G. L. Wad 1884-86, og diverse steder i Pers. hist. Tidsskr.
247. Derimod har Å. Dahl i sit håndskrift gjort opmærksom på, at der var 2 ægteskaber. Her en stor tak til fru Inga Thomsen, København for oplysninger fra de sjællandske kirkebøger og skifteprotokoller, som muliggjorde at gøre rede for ægteskaberne og de involverede.
248. Rtbg. nr. 76 side 121b.

249. Ribe originale registreringer og skiftebreve 1656-1659, LAV, kode B85A-132.
250. Ribe skattemliste.
251. Rtbg. nr. 45, side 40b = 1613, samt Rtbg nr. 47 = 15/2 1615, hvor de køber hus i Sortebrødregade.
252. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV, kode C4-1298.
253. Begravet i nov. 1622 i domkirkens omgang som Niels Kastbjerg hustru fader. Kirke-regnskab som note 252.
254. O. Degn 1981, I, side 13, og Ribe dombog 1634-46, LAV, kode D22-17 = 19/6 1640.
255. Ribe domkirkeregnskab 1650-89, LAV, kode C4-1299.
256. Ribe originale registreringer og skiftebreve 1660-62, LAV, kode B85A-133.
257. Hans Nielsen Friis'es regnskabsbog, LAV, kode Pr 545-2.
258. Rtbg. nr. 78 side 185 = 18/4 1664.
259. O. Degn 1981, II, side 198; Wiberg har 1665.
260. Ægidius Lauridsens optegnelser i O. Degn 1971, side 138.
261. O. Degn 1981, II, side 198; Wiberg har 1674.
262. Ålborg stifts gejstlige skifter 1690-92, nr. 26, LAV.
263. F. Sommer 1905, side 114-115.
264. Ved skiftet efter Anders Nielsen var Marens værge hendes søn Sr. Laurids Jensen Pop i Ålborg.
265. C. Langholz 1989, side 370.
266. Rtbg. nr. 77 side 113b = 1661.
267. Rtbg. nr. 83 = 22/9 1679.
268. Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon.
269. O. Degn 1981, II, side 195.
270. J. Kinch II, optryk 1985, side 459-461.
271. Som note 268.
272. J. Kinch II, optryk 1985, side 447.
273. O. Degn 1981, II, side 198.
274. G. Zvergius 1753, side 495, og Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon.
275. Lever 1. marts 1653 iflg. Rtbg. nr. 72.
276. Gravsten, gengivet i Danmarks Kirker.
277. J. Kinch II, optryk 1985, side 463.
278. Ribe rådstue dombog 1651-52, LAV, kode D22-19 = 19/9 1651.
279. Rtbg. nr. 69: 23/9 og 14/11 1650; nr. 70: 19/2 og 19/3 1651; nr. 71: 24/11 1652.
280. Rtbg. nr. 69: 14/11 1650.
281. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV, kode C4-1298.
282. Samme regnskab som note 281.
283. Fanø birk tingbog 6/7 1676, LAV, kode B87-1, hvor han betegnes salig.
284. H. Poulsen: Præsterne i Nordby efter reformationen, i: Fra Ribe Amt, 1915-18, side 195-96, som har det fra Liber daticus Fanoensis (d.v.s. præsternes embedsbog), der desværre ikke synes at eksistere mere.
285. Ribe bispearkiv: Præsters med fleres edsaf-læggelser 1642-82, LAV, kode C4-805.
286. Rtbg. nr. 72: 24/8 1653, hvor han på sin faders vegne fordeler Niels Koch for 5 dlr.
287. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV, kode C4-1298.
288. Rtbg. nr. 78, side 178 = 8/3 1664, side 200b = 24/5 1664, side 202 = 7/6 1664 og side 202b = 13/6 1664.
289. Ribe justitsprotokol for rådstueretten 1665-68, LAV, kode D22-4, side 71b = 14/12 1666.
290. Viborg Landsting skøde- og pantebog, LAV, kode B82-X670 side 89a.
291. S. Elkjær 1928, side 187.
292. Se registret til Viborg Landstings skøde- og pantebøger samt Horsens tingbog 3/4 1678, LAV, kode B66-3 side 229b.
293. Viborg Landsting skøde- og pantebog 18/6 1694 nr. 28, LAV, kode B24-658, side 335b.
294. Kirkeinspektionsarkiv. Gråbrødre kirke-regnskab 1627-1700, LAV, kode C610A-1294.
295. Gråbrødre mandtal 1637-1807, LAV, kode C610A-6.
296. Viborg Bys grundtakster 1683-1820, LAV, kode D33-499.
297. Knud Ugelris og Christen Kjærgårds hoved-bog 1667-1684. LAV, kode Pr. 1061-2.
298. Slægtsarkivet: Slægten fra Klim Odde, 1986.
299. Øster- og Vester Hanherred justitsprotokol 1706-12, LAV, kode B32-6, under 20. nov. 1706.
300. G. Carlquist 4. bd. side 485-88.
301. Ribe byfoged originale registreringer og skiftebreve 1707-1731, 7/1 1708, LAV, kode B85A-136.
302. J. Kinch: Ribe Bys ældste Lighærer-Lav eller Kompagni Lav, i: Saml. til Jydsk Hist. og Topografi, bd. 1, 1866-67.
303. Den 3. febr. 1701 betaler Johan Andersen 10 rdlr. for at nedsætte sin kones lig i kir-kens midterrad og for at lade hendes navn hugge på den gamle sten som lå på graven. Ribe bispearkiv, Sct. Katrine regnskab 1633-1730, LAV, kode C4-1329.
304. Sjællandske Registre nr. 266.
305. Danmarks Kirker. Ribe amt, side 805.
306. Hendes fader giver Johan afkald for, hvad han kunne arve efter sin datter. Rtbg. nr. 83 side 121 = 9/5 1676.
307. Rtbg. nr. 82 side 65b = 21/12 1671.
308. Ribe borgerskabsprotokol 1585-1809, LAV, kode D22-241.
309. A. Bøje 1982.
310. Ribe byfoged originale registreringer og skiftebreve 1674-1706, LAV, kode B85A-135.
311. Kopibog Ribe magistrat 1699-1707, LAV, kode D22-172 side 134b.
312. Jacob Rasmussens optegnelser, i: O. Degn 1971, side 194.
313. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV, kode C4-1298.

314. Skifte 10/7 1686 i Ribe byfoged skifteprotokol 1684-86, side 327, LAV kode B85A-115.
315. Skifte i Ribe byfoged skifteprotokol 1726-42 side 305b, LAV kode B85A-123.
316. V. Bloch 1928.
317. Ribe domkirke regnskab 1651-1688, LAV kode C4-1299.
318. Rtbg. nr. 77, side 129 = 24/9 1661, hvor hendes mand afsiger Gregers Pedersen værgemålet for hende.
319. Rtbg. denne dato.
320. Boregistrering 31/3 1723, Ribe byfoged skifteprotokol 1712-1726, LAV kode B85A-122.
321. Ribe rådstue kopibog 1695-99, LAV kode D22-171, 8/4 1698 og 3/2 1701.
322. V. Bloch 1928.
323. Skifte 20/8 1686, Ribe byfoged skifteprotokol 1684-86, LAV kode B85A-115 side 411.
324. Skifte 5/1 1699 i Ribe byfoged skifteprotokol 1697-99, LAV kode B85A-119.
325. Skifte 5/11 1666 i Ribe byfoged originale registreringer og skiftebreve 1665-73, LAV kode B85A-134.
326. Matthiesen, Schmidt og Hermansen 1929.
327. H. Friis-Pedersen 1945.
328. Chr. Bruun 1871, side 287.
329. P. Paludan 1788, side 83-87.
330. Rtbg. nr. 81 side 78b = 22/3 1669.
331. P. Paludan 1788, side 86-87.
332. Chr. Bruun 1871, side 286.
333. Chr. Bruun 1871, side 286, og Fr. Hammerich 1858-59, side 233-34.
334. Biografisk Leksikon.
335. Ribe domkirke regnskab 1651-1688, LAV kode C4-1299.
336. Ribe justitsprotokol 1653-61, LAV kode D22-2, 19/7 1661.
337. Han nævnes også som salig 29/9 1667, Rtbg. nr. 80, side 160b.
338. Ribe justitsprotokol 1678-90, side 190 = 16/6 1682.
339. Ribe byfoged skifteprotokol 1684-86, side 186, LAV kode B85A-115.
340. Rtbg. nr. 65, side 18 = 11/3 1643.
341. Som note 340, og Rtbg. nr. 67, side 53b = 10/4 1647.
342. O. Degn 1981, II, side 288. Terkel Andersen var 1. gang gift med Karen, datter af Mads Rasmussen Hjort, Rtbg. nr. 33, side 120b og 135, samt nr. 45, side 68b.
343. Hvem Karen Lauridsdatter var ved jeg ikke, men det kunne muligvis være hendes slægtsskab, der var anledning til, at Hans Terkelsen plejede selskabelig omgang med de 2 brødre Niels Jespersen, senere dr. med. i Ålborg, og Laurids Jespersen, senere borgmester i Randers, se C. Klitgård 1912-14 side 212, det var 3. okt. 1661.
344. Ribe byfoged skifteprotokol 1684-86, side 55b, LAV kode B85A-115.
345. Rtbg. nr. 81, side 80b = 19/3 1669.
346. O. Degn 1981, II, side 64.
347. J. Kinch 1880-81, side 56.
348. Ribe justitsprotokol 1665-68, side 198 = 6/12 1667, LAV kode D22-4.
349. J. Kinch 1880-81, side 58.
350. Wiberg har ham som Bertel Jensen Struck og citerer Rhode for, at han blev ældgammel.
351. J. Kinch optryk 1985, II, side 734.
352. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV kode C4-1298.
353. Ribe byfoged skifteprotokol 1697-99, side 226b, LAV kode B85A-119.
354. A. Thomsen 1925, side 153.
355. F. E. Hundrup 1875.
356. Rtbg. nr. 69 side 121b = 20/5 1650.
357. Biografisk Leksikon. 3. udg.
358. Se Biografisk Leksikon for henvisninger.
359. H. Malling 1926, side 273.
360. H. Hjorth-Nielsen 1928, side 272.
361. H. Hjorth-Nielsen 1928, side 133.
362. Tilladelse til at vies i huset af 27. febr. 1672, Sjællandske registre 1672 17/2 nr. 32.
363. O. Nielsen: Københavns Diplomatarium bd. III.
364. Å. Dahl håndskrift har denne dato, J. C. W. og K. Hirsch 1888-1907 har 3/2 1702.
365. J. C. W. og K. Hirsch 1888-1907.
366. Ehrencron Müller: Forfatterleksikon; J. F. Lampe 1895.
367. Fru Inga Thomsen, København takkes for denne oplysning. At det nogle steder bl.a. i Å. Dahls håndskrift og i T. Løgstrup 1924 angives, at Johan Ernst skulle have været gift 1. gang med Elisabeth Friis, må bero på en forveksling med hans fætter Johan Nielsen Vandal, præst i Vindinge, Svendborg amt, hvis kone netop hed Elisabeth Pedersdatter Friis.
368. G. Carlquist bd. 4, 1952, side 21.
369. G. Carlquist bd. 5, 1954, side 247.
370. Å. Dahl, håndskrift i RA.
371. G. Carlquist bd. 4, 1952, side 505.
372. G. Carlquist bd. 3, 1951, side 13.
373. G. Carlquist bd. 3, 1951, side 154.
374. G. Carlquist bd. 3, 1951, side 475-76.
375. G. Carlquist bd. 7, 1959, side 518.
376. Viborg byfoged skøde- og pantebog 1683-96, side 23b, LAV kode B45-SP1.
377. Fortegnelse over biskopper, rektorer, lektorer o.a. i Aarhus, i Worms samlinger, LAV kode H1(1)8.
378. J. Chr. Sixhøj ved Carl E. Jørgensen 1962.
379. C. J. T. Thomsen 1934.
380. Randers byfoged skifteprotokol 1683 21/2-1693 6/9, side 89b, LAV kode B50-336. Også i Randers originale skiftebreve 1678-1688, LAV kode B50-376.
381. Sallinge herred provstearkiv. Skifteprotokol II, side 157 og 286. LAF.

382. Fynske registre 15/12 1688.
 383. Fynske registre 22/8 1674.
 384. Fynske registre 30/4 1677.
 385. Fynske registre 13. dec. 1682.
 386. Fr. Crone 1883, side 47, og Hans De Hofman: *Foundationer* bd. 5, side 502.
 387. Sjællandske registre 3/4 1672.
 388. Sv. Larsen 1965, II, side 266.
 389. Skiftet i Nyborg byfoged arkiv, Rudolf Møllers og hustru særskilte skifteprotokol 1678-79, LAF.
 390. Fynske registre 22/4 1675.
 391. V. Woll 1953, side 329-30.
 392. Fynske registre 8/11 1684.
 393. Han underskrev sig selv Langemach, se V. Woll 1929, side 95, og ikke Rosenberg, som det er anført i Fr. Crone 1883, side 264.
 394. Sv. Larsen 1965, II, side 202, og V. Woll 1953, side 329-30.
 395. Fynske registre 17/12 1698 nr. 56.
 396. Kerteminde byfoged skifteprotokol 1650-1710, side 461 = 22/11 1700. LAF.
 397. V. Woll 1953 side 321.
 398. Fynske registre 9/9 1680.
 399. Kerteminde byfoged skifteprotokol 1650-1710, side 315. LAF.
 400. Fynske registre 30/11 1686.
 401. Fynske registre 15/1 1687.
 402. Nyborg kirkeregnskab 1654-1705, side 677 og 695. LAF.
 403. Nyborg byfoged skifteprotokol 1699-1705 side 98-135b, LAF.
 404. Iflg. Nyborg kirkeregnskab 1654-1705 skulle det dog være 4. febr. LAF.
 405. Nyborg byfoged skifteprotokol 1688-91, side 207. LAF.
 406. Gregers Hansen 1974.
 407. Fr. Crone 1883.
 408. Fynske registre 17/3 1683.
 409. Fr. Crone 1883 side 266.
 410. Fr. Crone 1883 side 257.
 411. Bjørn Sommer 1983, nr. 2 side 5.
 412. Fynske registre 13/4 1689.
 413. Fynske registre 20. dec. 1698 nr. 57.
 414. Sjællandske registre 28/4 1674.
 415. G. L. Wad 1884-86, side 371.
 416. Å. Dahl håndskrift.
 417. Jørgen Wangels formodning i *Pers. hist. Tidsskr.* 1987:2, side 228-232, at hun kunne være Thomas Harders kone gift 1683, kan altså ikke være korrekt.
 418. F. E. Hundrup 1861, side 47.
 419. Ribe domkirke regnskab 1591-1650, LAV kode C4-1298.
 420. Samme regnskab som note 419.
 421. Rtbg. nr. 11, side 78b = 1579.
 422. Samme regnskab som note 419.
 423. Samme regnskab som note 419.
 424. Rtbg. nr. 11 side 97 = 23/11 1579.
 425. Rtbg. nr. 8, side 146; nr. 9, side 30; nr. 15, side 42; nr. 20, side 116; nr. 21, side 60; nr. 26, side 169; nr. 32, side 106b.
 426. Rtbg. nr. 6, side 29b; nr. 7, side 67; nr. 32, side 112.
 427. Rtbg. nr. 51 = 13/3 1620.
 428. Rtbg. nr. 27, side 44 = 11/3 1596.
 429. Ribe byfoged Protokol for søskendeskifter, registreringer og regnskabsaflæggelse for værgemål 1562-1626. LAV kode B85A-114.
 430. Rtbg. nr. 13, side 113b = 11/10 1581.
 431. Rtbg. nr. 13, side 109.
 432. O. Degn 1981, II, side 65.
 433. Rtbg. nr. 21, side 116b = 17/9 1589.
 434. Ribe horgerskabsprotokol. LAV kode D22-242.
 435. Hendes arvinger giver Hans Vandel afkald efter hende i Rtbg. nr. 50 = 6/3 1619. Terpiger 1702 angiver, at hun skulle være død 11/11 1606, men det må være en fejl-læsning. Hun lever i alt fald 1612, hvor hun og Hans Vandel køber det hus de bor i, se Rtbg. nr. 44, side 196 = 8/12 1612.
 436. Vejle rådstuebøger 1625-1636: 22/12 1626; 27/11 og 4/12 1629; 14/7 1632; 21/3 1634 og 6/3 1635, LAV kode D32-121 og D32-122. Desuden Vejle tingbøger 17/6 og 8/7 1624; 24/2 1625 og 19/11 1629. LAV kode B69-6, -7 og -9.
 437. Rtbg. nr. 55 = 5/6 1624.
 438. Vejle tingbog 1624, LAV kode B69-6: d. 9/9 og 2/12 1624.
 439. Rtbg. nr. 23 side 140 = 12/8 1592.

Ejnar C. Larsen, magister, fhv. forsøgsleder, Hvalpsundvej 19, Hornum, 9600 Aars. Tidligere artikler i denne serie i dette tidsskrift 1990: 1, side 1-20, og 1991:1, side 1-13. Forfatteren vil være taknemlig for henvendelser, som kan bidrage til belysning af de uafklarede punkter.

Resultatopgørelse og balance 1994

for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

			1993	1000
Resultatopgørelse	kr.	kr.	kr.	kr.
Indtægter:				
Kontingenter ¹			162.620	162
Tilskud ²			50.000	47
Salg af bøger og hæfter			<u>18.507</u>	<u>86</u>
			231.127	295
<i>Udgifter:</i>				
Personalhistorisk Tidsskrift				
Trykning	135.678			102
Forsendelse	27.134			25
Øvrige omkostninger	<u>28.482</u>			<u>10</u>
			191.294	137
Bøger og hæfter				
Forsendelse	1.567			
-portoref.	<u>1.354</u>			
		213		19
Adm. aftale Odense Universitetsforlag		21.319		20
Møder og rejser		16.365		23
Administration		10.081		17
SSF		8.888		8
			<u>248.160</u>	<u>226</u>
Årets driftsresultat			-17.033	69
Moms			713	
Renter			<u>5.042</u>	<u>13</u>
Årets resultat			<u>-12.181</u>	<u>13</u>

1. 1085 medlemmer.

2. Goods Fond kr. 15.000

Kulturministeriets Tidsskriftstøtte kr. 10.000

Undervisningsministeriets Tipsmidler kr. 25.000

Balance pr. 31.12.1994

Aktiver:

Diverse tilgodehavender	3.735	3
Obligationer ³	3.443	4
Konto for særlige udgifter	133.163	91
Likvid beholdning	<u>106.352</u>	<u>199</u>
	<u>246.693</u>	<u>297</u>

Passiver:

Forudbetalte kontingenter	41.180	34
Skyldige omkostninger	792	25

Hensættelser til særlige udgifter	155.013	155
– indkøb af scanner	<u>21.850</u>	
	133.163	

Egenkapital

Saldo primo 1994	83.080
– kurstab på obligationer	<u>244</u>
	82.836

– Årets resultat

	<u>11.278</u>
--	---------------

Saldo ultimo 1994	<u>71.558</u>	<u>83</u>
	<u>246.693</u>	<u>297</u>

Aalborg, 12. februar 1995

Birgit Flemming Larsen

(sign.)

3. Nominel beholdning kr. 3.800.

SSF's Weekendkursus 1995

SSFs weekendkursus i 1995 vil blive afholdt i dagene 13.-15. oktober på Snoghøj Folkehøjskole.

Foreløbigt program:

Lektor Knud Prange, Lokalhistorisk Afdeling: Kildekritik.

Arkivar Ole Degn, Landsarkivet for Nørrejylland: Mennesker i købstæderne.

Cand. mag. Carsten Porskrog Rasmussen, Institut for Grænseregionsforskning: Landbefolkningen før 1700-tallet.

Kultursociolog Hanne Willert, København: Lokalhistorie/Slægtshistorie.

Paul G. Ørberg, tidl. arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland: Retsbetjentsarkiverne.

Arkivar Margit Mogensen, Rigsarkivet: Slægtshistoriske kilder på Rigsarkivet.

For at give alle SSF's medlemmer lige store muligheder for at deltage i næste års kursus, vil programmet fremover blive sendt samtidig til de medlemmer, der måtte ønske dette. Interesserede medlemmer kan allerede nu kontakte:

Kursusleder Jette Carlsen, Hedevangen 81, 8800 Viborg. Tlf. 86 67 25 60 eller

SSF's formand Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg. Tlf. 98 16 11 35.

Det endelige program samt tilmeldingsblanket vil herefter blive tilsendt i løbet af juni måned og tilmelding kan ske fra 1. juli. Der tilrådes tilmelding hurtigst muligt efter denne dato.

For en ordens skyld skal det meddeles, at programmet ikke – i modsætning til tidligere – bliver tilsendt på anden måde!

Kursuslederen

Nordisk Konference

for Slægtsforskning og EDB for slægtsforskere
på Schæffergården ved København

31. maj-2. juni 1996

Arrangører:

**Samfundet for dansk genealogi og Personallhistorie
Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger
DIS-Danmark og DIS-Norge**

Følgende emner vil blive behandlet på konferencen enten som foredrag eller i gruppeseminarer:

Interskandinavisk migration
Udvandring fra de nordiske lande
Pas-regler
Administrative kort
Slægtsforeninger i Norden
Etik i slægtsforskningen
Undervisning i slægtsforskning

EDB:
Kildeindtastning
Slægtsforskningsprogrammer
Kildesøgning (litteratur og arkivalier)
EDB som hjælpemiddel

Sideløbende vil der være udstilinger, demonstration og salg af forskellige hjælpemidler til nytte for slægtsforskeren. Et mere udførligt program vil blive udsendt med PT 1995:2

Tage Kaarsted 1928-1994

Foto:
Rigmor
Mydtskov

Der kan næppe være tvivl om at Tage Kaarsted var den flittigste historiker i sin generation. Da en kreds af venner og kolleger i 1988 hædrede ham ved at udsende festskriftet: Om Danmarks historie 1900-1920, koncentrerede de sig om netop denne periode, »som Tage Kaarsted i sit omfattende forfatterskab gennem de seneste 30 år har været med til at belyse i en række vægtige monografier«. Det er så sandt som det er sagt, men aktiviteten som historiker – og som menneske – rakte betydeligt videre ud.

Tage Kaarsted blev født i 1928 i Silkeborg, han blev cand.mag. i histo-

rie og engelsk ved Aarhus Universitet 1955 for derefter at blive lærer ved Statens Kursus til Studentereksamen. Tilsyneladende en slagen landevej, hvor man kunne vente at han på et passende tidspunkt ville blive rektor for en gymnasieskole. Det var måske også hvad han selv forestillede sig, han erklærede i hvert fald ret tidligt at han ikke ville skrive disputats, langt hellere morsomme bøger. Det skulle vise sig at han kunne begge dele. Når hans karriere kom til at forløbe helt anderledes, skyldes det nok først og fremmest en kombination af en ukuelig virketrang og en – til tider jernhård – flid. Hvor han nu engang var placeret, eller havde placeret sig, var han ubegribeligt aktiv. Han var et smukt eksempel på den gamle og nyttige tradition, at havde man lyst til at forske og skrive, så gjorde man det – uanset om man var ansat ved en forskningsinstitution eller om man var gymnasielærer. Og *han* gjorde det med energi og fortællelyst. Den gode og pointerede historie var – mundtligt som skriftligt – central for ham. Det var derfor med god grund at han fik Jens Rosenkjær-prisen, Søren Gyldendal-prisen og Modersmål-prisen.

Allerede i studietiden udfoldede han sig, som formand for de historiestuderendes forening, til politisk arbejde og som en flittig leverandør af kronikker og anmeldelser i aviser landet over. At han fik familie og arbejde gjorde ikke nogen forskel i denne henseende. Se blot på dette udpluk af produktionslisten. I 1958 bogen: *Hvad skal det nytte? De radikale og forsvaret*, 1960 bøgerne: *Hammershus, Hedeby og Danevirke* (begge hæfter i serien *Faglig Læsning*), *Henrik Cavling som krigskorrespondent* (en udgave af artikler og breve), 1961 bøgerne: *Almueskæbner – Historiske Strejftog. Bådfart på Silkeborgsøerne gennem 100 år, Dybbøl 1848-1864-1940, Øm Kloster* (igen *Faglig Læsning*), samt *Radikal Ungdoms politiske historie*.

Listen er karakteristisk. Nogle numre er affødt af Kaarsteds daglige arbejde (hæfterne i *Faglig Læsning* var undervisningsrelevante), andre hænger sammen med hans interesse for politik og atter andre har en personlig baggrund – opvæksten i Silkeborg og skæbner i slægten. Disse linjer fortsatte resten af det meget lange forfatterskab igennem, men uanset om Kaarsted skrev politisk samtidshistorie med speciale i politiske kriser og regeringsdannelser, eller han skrev biografier eller ren slægtshistorie, så gælder det, som der stod i en af de mange avisnekrologer, at han stedse kredsedde om det enkelte menneskes mulighed for direkte at få indflydelse på sit eget og på andres liv. Derfor gælder det, at få samtidshistorikere har lagt så stor vægt på personlighedens rolle og betydning som han har. Det gennemsyrrer vægtige værker som disputatsen: *Påskekrisen 1920* (1968), de mange studier over regeringsdannelser (hvor han op- og rendyrkede interviewene med dramaets hovedper-

soner), udgaverne af politikerdagbøger og ministermødeprotokoller, bindet i Politiken-Gyldendals Danmarkshistorie og ikke mindst de to vægtige bind: De danske Ministerier 1929-53 (1977) og 1953-72 (1992) med politisk-historiske biografier. Dertil skal så lægges en række biografiske værker, hvoraf Ove Rode biografien i fire bind er flagskibet, samt at han var med til at redigere to udgaver af Magister-Staten – vel bl.a. fordi han dengang var næstformand i Dansk Magisterforening. Man kan derfor ikke undre sig over at han var nysgerrig efter at finde sine egne rødder. Det har også resulteret i bøger og udgaver, sidst de 12 charmerende og spændende »historiske fortællinger«: Godt klaret, Sofie! fra 1993. Det var med god grund at anmeldelsen i Personalhistorisk Tidsskrift sluttede med ordene: Godt klaret, Tage.

I denne gennemgang er hovedvægten – som naturligt er her – lagt på den personalhistoriske synsvinkel, og alene denne produktion ville være mere end tilstrækkelig til at sikre Kaarsted en fornem position som personhistoriker. Men dertil kommer hans indsats for at åbne et hidtil næsten lukket materiale for videnskabelig udforskning. I 1976 blev Kaarsted kongelig ordenshistoriograf og han fik derved øje for betydningen af Ordenskapitlets meget store samlinger af biografier, dengang ca. 30.000 levnedsskildringer. Han gjorde opmærksom på dette værdifulde materiale i Personalhistorisk Tidsskrifts jubilæumshæfte 1979, men lod det ikke blive ved det. Allerede året efter at han var tiltrådt embedet, udgav han den første af en lang række af biografier. Der er ikke blot tale om flere enkeltbiografier (M. R. Hartling, Holger Hammerich, Georg Brandes, H. Hauch), men også om større samlinger som: Islandske Ridderer og Dannebrogsmænd (1983), Hædersmænd – 45 Dannebrogsmænds levnedsskildringer (1986), Folk i Aarhus (om dekorerede århusianere, 1987) og For videnskab og kunst (modtagerne af Ingenio et Arti, 1991).

Som den gode odenseaner Tage Kaarsted blev efter sin udnævnelse til professor ved Odense Universitet i 1968, kastede han sig også ud i arbejdet med at være hovedredaktør for Odense bys historie. At dette 12-bindsværk (vel den største byhistorie i Danmark) udkom aldeles punktligt, er nok først og fremmest Kaarsteds fortjeneste. Hurtighed, effektivitet og præcision prægede hans arbejde – »en forespørgsel skal helst besvares samme dag«, som han sagde. Hertil skal lægges andre fine egenskaber: Loyalitet og diskretion samt en udstrakt hjælpsomhed, som både gjaldt venner og mennesker han ikke kendte.

Det var derfor ikke mærkeligt at der blev trukket på Kaarsteds arbejdskraft fra endog rigtig mange sider. Listen er meget lang, men lad mig blot nævne nogle placeringer, formands- og bestyrelsesposter: Fagkon-

sulent, Censor ved embedseksamen, Opgavekommissionen for Studentereksamen, Uddannelsesrådet for Journalisthøjskolen, Statens humanistiske Forskningsråd, Dansk Selskab for Statskundskab, Jysk Selskab for Historie, Fyns Stiftstidende, Odense Teater, Albanibryggerierne, Dansk Naturfredningsforening, Folkeuniversitetet, Fredningsplanudvalget m.m. Og så var han selvfølgelig medlem af styrelsen for Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie fra 1982 til 1986. Disse steder ydede han en mangesidet indsats, specielt bør nævnes journalistuddannelsen og placeringen af samfundsfag i gymnasieskolen.

På den baggrund er det ikke vanskeligt at forstå at han modtog en række hædersbevisninger, herunder ordensdekorationer og medlemskab af lærde videnskabelige selskaber.

De seneste år kæmpede Tage Kaaersted med en kræftsygdom. Han kæmpede ihærdigt og med stor tålmodighed, og han forskede og skrev til det sidste. Han havde fået adgang til Christian 10's politiske og private dagbøger med henblik på at skrive kongens biografi. Da jeg talte med Tage kort før hans død, fortalte han ivrigt og engageret herom – han var netop nået til mineudlægningen under første verdenskrig. Da jeg ikke vidste om han så at sige skulle følge kongen til dørs, spurgte jeg om hvor længe han skulle blive ved. »Til jeg dør«, svarede han.

Tage Kaaersted er biograferet i Dansk Biografisk Leksikon, og i det ovennævnte festskrift til ham er der en bibliografi over hans trykte værker til og med 1987. Den fylder 10 dobbeltspaltede sider.

Knud Prange

Hvem Forsker Hvad

Som bekendt blev årbogen HVEM FORSKER HVAD gennem en årrække udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personallhistorie. Senere hen blev årbogen udgivet i et samarbejde med de slægtshistoriske foreninger, og efter dannelsen af Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger i Danmark blev samarbejdet om årbogen formaliseret, og HVEM FORSKER HVAD fik egne vedtægter. I 1994 blev DIS-Danmark (Databehandling i Slægtsforskning) medudgiver af årbogen, og de nye vedtægter offentliggøres herunder.

Vedtægter for Hvem Forsker Hvad

1

HVEM FORSKER HVAD udgives i fællesskab af Samfundet for dansk genealogi og Personallhistorie, Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger og DIS-Danmark.

Formålet er at formidle kontakt mellem slægtsforskere, lokalhistorikere m.fl. og informere om oplysninger for sådanne forskeres arbejde.

2

Til varetagelse af redaktionen udpeger de tre foreningers bestyrelser en redaktør, der er ansvarlig for årbogens indhold samt at HVEM FORSKER HVAD udkommer mindst én gang årligt. Redaktøren hæfter ikke personligt for årbogens økonomi.

3

Redaktøren og en repræsentant udpeget af hver af de tre foreninger udgør et redaktionsudvalg, der kan sammenkaldes, når redaktøren eller en af de tre foreninger ønsker det. I sidstnævnte tilfælde skal de andre foreninger underrettes. Eventuelle ændringer i form, indhold eller lignende skal forelægges udvalget. Foreningerne eller udvalget kan ikke pålægge redaktøren at optage eller afvise stof. Uoverensstemmelser kan i øvrigt indankes for de tre foreningers bestyrelser.

4

Til at forestå årbogens ekspedition udpeger de tre foreninger i samråd med redaktøren en regnskabsførende ekspeditionsleder.

Budget for HVEM FORSKER HVAD forelægges redaktionsudvalget, som godkender dette (evt. efter samråd med udgiverforeningernes bestyrelser).

Regnskabet, der følger kalenderåret, revideres af 3 revisorer, hvoraf hver forening vælger en. Senest 15. marts afleveres det reviderede regnskab til de tre bestyrelser til godkendelse. Honorar til medarbejderne udbetales kun efter fælles beslutning fra de tre bestyrelser.

5

HVEM FORSKER HVAD skal så vidt muligt økonomisk hvile i sig selv. Eventuelt kapitalindskud kan vedtages af de tre foreningers bestyrelser.

6

Ønsker en af foreningerne at udtræde af samarbejdet, er de andre foreninger berettiget til at fortsætte udgivelsen, og den udtrådte forening har derefter intet krav på senere at genindtræde som medudgiver. Udtrædelsen kan kun ske ved udgangen af et regnskabsår. Viser dette et overskud, tilfalder beløbet den fortsatte drift af årbogen. Viser regnskabet ved udtrædelsen underskud, indbetaler den udtrædende forening sin forholdsvise andel fordelt efter foreningernes medlemstal.

7

Ved enighed mellem de tre foreninger kan udsendelse af HVEM FORSKER HVAD standses for en periode eller helt indstilles. I sidstnævnte tilfælde deles formue/underskud efter foreningernes medlemstal.

Ved ophør forbeholder alle foreninger sig retten til senere at genoptage udgivelsen men skal dog rette henvendelse til hinanden om eventuel genoptagelse af samarbejdet om udgivelsen af HVEM FORSKER HVAD.

8

Ændringer i ovenstående vedtægter skal godkendes af de tre foreningers bestyrelser.

Småstykker

De ældste led af familien Geltzer

Af Finn Grandt-Nielsen

I det seneste nummer af dette tidsskrift bragtes en fyldig artikel om skarprettere og deres ægteskabsforbindelser i 16-1700-årene. Den var interessant for mig personligt, fordi tre af mine aner blev behandlet, nemlig artiklens nr. 51, 52 og 54, der udgør en stamrække af sønderjyske skarprettere og kirurgisk sagkyndige, der spænder over tre generationer eller ca. 125 år.

Navnet Geltzer er rimeligvis afledt af det tyske verbum *gelzen*, der betyder »udbøde« en so; ganske som »at gilde« på dansk betyder: at gøre gold. Det at fratage en orne eller en so sin avleevne var svinesniderens speciale. Det skete almindeligvis ved kastraktion af ornen, eller ved et primitivt operativt indgreb på soen. Soens børhorn (æggestokkene) blev fjernet, hvilket var fremmende for dyrets opfedning. Til gengæld var faren for en livstruende infektion overhængende, så gevinsten skulle afvejes med risikoen for tab.¹

Hvis det er korrekt, at slægtsnavnet »Geltzer« har sin årsag i svinesnider-håndteringen, har stamfaderen altså været mere erfaren og hårdfør end de fleste landmænd, og kommet fra en »uærlig« familie med praktisk kirurgisk erfaring.

Familienavnet staves ofte Jeltzer eller lign. på tysk, vel sagtens efter udtalen? Det har iøvrigt voldt mange danske præster og skrivere svære hovedbrud. Jeg har her reserveret formen med »J« til personer, der levede syd for den nuværende landegrænse.

I de senere år har jeg gjort mig for vane, når jeg har et eller andet register eller kartotek i hænderne, så også at se efter om visse af familiens fastere slægtsnavne var repræsenteret. Disse »nye« henvisninger om familien Geltzer er baggrunden for denne artikel. Efter fremkomsten af Snorrasons artikel har jeg taget de fleste af fundene frem endnu en gang til fornyet overvejelse. De fleste af dem er også blevet vredet en ekstra gang i de respektive arkiver. Et »men« i denne sammenhæng er det dog, at specialister som skarprettere på hjemmebane blot omtales med fornavn og erhverv – man kan altså komme ud for at skulle gætte sig til efternavnet. På grund af skarpretter-familiernes »uærlighed« var de

nødsaget til at gifte sig med ligestillede fra en mere eller mindre nærliggende by – eller gifte sig til en stilling i en fremmed by. Jeg har forgæves søgt efter slægtninge blandt faddere i Tønder. I de tilfælde, jeg har undersøgt, drejer det sig om almindelige borgere og standspersoner fra bymiljøet.

Den yngste generation af den nævnte stamrække er ane nr. 542. **Johannes Geltzer**, der var døbt 31. marts 1672 i Tønder.² Han levede ligesom faderen i Sæd i Ubjerg sogn umiddelbart syd for byen tæt ved grænsen. Han var dog ikke skarpretter. I et lærebrev fra 1707 benævnte han sig *Chirurgiae Operateur, Oculist, Stein- und Bruchschneider wie auch Leib- und Wundarzt*.³ Han giftede sig 23. juli 1698 i Ubjerg med **Marina Hansdatter**, der rimeligvis var af lokal afstamning. Hendes forfædre er uden held søgt afklarede med udgangspunkt i et lokalt ægteskab mellem næstsøskendebørn i efterslægten 1737.⁴ Marina døde i Sæd 1733, begravet 28. maj, J.G. Geltzer døde 1736, begravet 15. juli. De fik 9 børn i løbet af årene 1700-1718, hvoraf halvdelen overlevede forældrene. Selv om der ikke kendes mandlige efterkommere levede slægtsnavnet og kirurgien videre i flere kvindelinier både i Sønder- og Nørrejylland, kombineret med landbrug – i nogle tilfælde af et vist format.⁵

Den mellemste generation er ane nr. 1.084. **Hans Gottfried Geltzer**. Ved hans død i Ubjerg 1699, begravet 19. februar, opridses hans karriere: *Welcher Vormals Scharfrichter in Tondern gewesen, nachgehend sich nach Seth zu wohnen begeben und als Krüger und Arzt sich daselbst aufgehalten*. Han døde 65 år gammel og er følgelig født ca. 1633/34. Han afløste faderen i Tønder ca. 1659 og havde også embedet i Aabenraa fra 14. november 1673. Hertugen befalede 10. juni 1665 Tønder Magistrat at forbyde skarpretter Hans Gottfriedsen at behandle friske sår og skader af enhver slags; det skulle udelukkende være et privilegium for byens bartsøkere.⁶ Disse bad 1669 om at deres rettigheder også måtte udstrækkes til de nærmeste landsbyer. H.G. Geltzers første hustru kendes ikke; hun var i Tønder mor til 6 børn i årene 1663-75. 18. oktober 1676 giftede han sig 2. gang i Ubjerg med **Dorthe Andreasdatter**, der på det nye sted fødte ham 8 børn i perioden 1677-89.

Den ældste generation er ane nr. 2.168. **Gottfried Geltzer**. Han blev ansat som skarpretter i Tønder 18. juni 1633. Det nævnes udtrykkeligt, at han kom fra Flensborg. Skarpretternes tiltrædelsesalder var almindeligvis ca. 25 år – efter dette er han født omkring 1605/10. I 1638 optrådte han som kirurgisk sagkyndig i Ulfborg i Ringkøbing amt. I perioden 26. november 1641-1652 havde han også kontrakt på skarprettervirksomheden i Aabenraa; 14. juli 1647 opnåede han endog at reservere

begge embeder i fremtiden for sine børn.⁷ Fra 10. november 1652 var skarpretteren i Haderslev, **Hans Beseler** dog indehaver af stillingen i Aabenraa og fra 8. oktober 1664 dennes bror eller søn **Julius Beseler** – efter skøde af 25. januar 1663 fra Hans Gottfried Geltzer. Medlemmer af familien Beseler havde haft embedet i Tønder før familien Geltzer. Man kunne fristes til at gætte på, at de to familier var besvogrede og evt. har »handlet« om embederne.

I Egill Snorrasons artikel og i Johann Glenzdorf & Fritz Treichels 2-bindsværk optræder ikke ældre medlemmer af familien Geltzer/Jeltzer, men der nævnes to personer, der må være jævn gamle med Gottfried. Den ældste er formentlig **Hans Jeltzer**, der døde som skarpretter i Ratzeburg i Lauenburg 7. august 1671.⁸ Der kendes to personer, **Hans** og **Carl Jeltzer**, begge skarprettere hhv. i Bergedorf og Artlenburg mellem Hamburg, Lauenburg og Lüneburg, der kunne være hans sønner. Den første giftede sig 1655 i Ratzeburg og er følgelig født o. 1630 – faderen er vel i så fald født o. 1605 og kunne være ældste søn fra Flensborg?

I Flensborg virkede på samme tid **Vit Jeltzer**, hvis fornavn næsten har lige så mange varianter som efternavnet. Han døde 1661, begravet 2. maj. Fidt, Veit og Vitt Scharfrichter fik i følge regnskaber over klokke-ringning begravet børn hhv. 1646, 1651 og 1655.⁹ Nedenfor nævnes to andre sønner, **Hans og Gottfried**, der begge blev skarprettere. I det samme register optræder Meister **Hans Scharfrichter**, der døde 1643. Vit Geltzer har nok afløst ham og måske er han identisk med faderen til **Hans, Gottfried og Viet Geltzer** i hhv. Ratzeburg, Tønder og Flensborg. Den ældre Hans tiltrådte vist nok 1608 og afløste måske mester **Herman**, der havde virket i byen i en menneskealder.

Et af de tilfældige fund er et skifte efter broksnider **Gotfred Gels(t)er** i Horsens.¹⁰ Han døde på et lejet værelse i Søndergade 1702; begravet 3. april i en alder af 32 år 10 uger 6 dage – dvs. født midt i januar 1670. Han var gift med **Anneken**; de efterlod sig dog ingen børn. Hans søster, **Anne Margrete Geldtzers**, havde heller ingen børn. Arvinger skulle derfor søges et led længere tilbage. Det drejede sig om hans mor, **Marie Hermesses** og hans farbroder mester **Vieth Geldzer** i Ribe; andre af denne generation nævnes ikke. Vieth Geltzer fik udbetalt en beskeden arv på de tre udarvingers vegne. Hvis Gottfried Geltzer er identisk med en person af samme navn, der tog borgerskab i Odense 5. oktober 1698, men som næppe er død der, er han fra Flensborg. Men fra denne by fandtes der dog også en lidt yngre slægtning af samme navn født 1673; søn af skarpretter **Gotfried J.**

Skarpretter **Vitt Geltzer**, der også staves Fitt, Vieth og Vit omtales som

Vitus Wagner hos Snorrason, døde 5. november 1712 i Ribe. Han blev begravet 11. november i Domsognet i en alder af 68 år, 1 måned og 1 dag; dvs. han er født ca. 4. oktober 1644. Hans hustru, Elisabeth »Jacobi Echemands datter«, døde 2. maj 1711 i en alder af 97 år og 6 dage; og er altså født 1614. Hvis kirkebogens aldersangivelse stemmer, har han nok giftet sig med en ældre enke, og de har næppe fået børn sammen. Han kom til Ribe fra Aabenraa 1678 og deltog tilsyneladende ustraffet i mordet på Tønder-skarpreteren 1683. Hans forgænger, skarpreter **Peder Jensen**, der havde virket siden 1673 blev 1680 ansat i Nyborg samt i Gudme og Vindinge herreder på Fyn.¹¹

Den 20. september 1667 blev **Maria »Gottfrid Gelstler«** fra Ribe gift i Kolding med skarpreter **Christopher »Zacariæ«**.¹² Det blev indledningen til et bemærkelsesværdigt kædeægteskab på 9 led, der strakte sig over seks kongers tid – 135 år, 1667-1802! Der kendes et par andre ægteskaber i familien på op til 6 led. Maria er identisk med Snorrasons 53d. Hendes første ægtefælle var skarpreter i Odense fra 12. juni 1668.¹³ Her var han også født som skarpretersøn. Hans forældre var **Daniel Zachariassen Falchenhagen**, der var kommet til Odense fra Kolding og **Elsebeth Lorensdatter Dychs**; begge døde før 25. maj 1670, hvor en anden søn, skarpreter **Zacharias Danielsen Falkenhagen** modtog »Geburtsbrev«. Faderen var rimeligvis den skarpreter, der 1643 skal have tilbudt krøblingen Mette Christensdatter i Horsens Hospital at skaffe hendes helbred igen for 60 rigsdaler. Christopher Falchenhagen og Marie Gotfredsdatter optræder bl.a. i et mandtal i Odense 1672. Han var da 32 år, dvs. født ca. 1640, hun kun 22 og følgelig født ca. 1650. Christopher Skarpreter døde 1680 og blev ca. 29. september begravet på Sct. Knuds kirkegård »ved den liden kirkerist som hans formand [fader] ligger«.

Ifølge kirkeregnskabet blev børn af ægteparret begravet 11. juni 1671 og 2. oktober 1672. I skifteforretningen efter Maria »Geltzner« 1699 nævnes yderligere fire børn født i årene 1672-79. De to ældste, **Gotfred** og **Julius** (et »Beseler-fornavn«) var på rejse til Ostindien, mens **Daniel** opholdt sig i Holsten; **Marie** boede endnu hjemme sammen med yngre søskende fra moderens 2. ægteskab. Ægtemanden blev iøvrigt dømt til at forlade Odense 1673 (vist nok på grund af en injuriersag om hor) og igen 1676. Enken giftede sig senere i året 1680 med en landsmand, **Jochim/Jochum Erichsen Wagner**, døbt 22. oktober 1658 i Sønderborg; søn af skarpreter **Erich W.** Mester Jochum blev også antaget som skarpreter i Assens 20. april 1688. De to sidstnævnte personer optræder hos Snorrason som nr. 42 uden efternavn. Her omtales resten af det ægte-kabelige stafetløb udførligt, hvorfor jeg vil nøjes med at henvise.

Det er sandsynligt, at den mellemste generations **Hans Gottfried Gelt-**

Odense 1761. Udsnit af byplanen med Vesterport, der også fungerede som skarpretterbolig. Natmandens hus ses nederst til venstre (ved pilen). (Tegn. Per Nørbach, 1988)

zer, ca. 1633/34-1699, hermed kan få tre søskende: **Herman, Vit** (ca. 1644-1712) og **Maria Geltzer** (ca. 1650-99). De to sidste er som nævnt knyttet til Ribe, og det ser ud som om deres far også har været det i den seneste del af sit liv.

I perioden 1660-63 boede »**Gotfrø Mesterman**« i Bøddelstræde nord for Domkirken; han døde i august 1663.¹⁴ Jeg føler mig overbevist om at han er identisk med **Gotfried Geltzer**, der dog formodentlig nu var gift med en yngre kone? Den 12. december 1660 fik han døbt (endnu) en datter »**Mari**« og 1. juli 1663 en datter »**Catrinilis**« (lille Katrine). Disse dåbshandlinger var usædvanlige ved at have ikke mindre end hhv. 14 og 11 faddere. Det meget store antal kan have sin baggrund i netop denne bøddels marginale sociale status.

Den 2. juni 1652 fik forgængeren, **Hans Skarpretter** døbt sønnen **Gotfred**; måske opkaldt efter G. Geltzer? Men denne gang var der kun tale om fem faddere, heriblandt apotekeren og et par købmænd. Mon denne mester Hans iøvrigt skulle være identisk med **Hans Beseler**? I så fald synes kabalen at gå op med hensyn til stillingsskift omkring 1652 i Tønder, Aabenraa og Ribe.

I Ribes pengeregnskaber omtales næsten årligt udgifter til mestermanden, men ikke ret ofte med navns nævnelse.¹⁵ Fast var lønnen, der blev udbetalt til visse aftalte terminer, samt en rigsdaler »offer« hver jul. Lønnen var i en række år 15 daler årligt, der blev afregnet til Mikkelsdag, men steg ca. 1655 til det dobbelte; samtidig faldt en række ydelser for specielle tjenester bort. Dette markerer rimeligvis en ny kontrakt; vinterlønnen blev nu afregnet til påske. Senere blev beløbet dog sat ned igen. I 1663-64 var det 20 daler. Vinterlønnen, 10 rdl., der forfaldt til påske 1663 blev udbetalt den 31. juli. Den 28. august fik »mestermandens kvinde« udbetalt 3 rdl. af sommerlønnen til sin mands jordefærd. 4. maj 1664 modtog hun de resterende 7 rdl. Enken fik endnu offer til jul 1664, det ser ud til, at hun har fortsat embedet efter mandens død ved hjælp af en mestersvend til 1667, hvor hun sidste gang fik løn.

I pengemesterregnskaberne findes udgifter til skarpretteren i lang tid på de allersidste sider sammen med betaling til natmand eller skorstensfejer. I perioden 1641-47 nævnes de undtagelsesvis sidst i afsnittet om lønudgifter til byens tjenere, mens regnskåbets slutning i nogle af årene er brugt til registrering af udgifter til de mange flygtninge, der var søgt nordpå fra 30-årskrigenes rædsler. Først igen fra 1652 fik mestermanden plads blandt byens andre tjenere.

Under Kejserkrigen 1627 var der tilkaldt en fremmed skarpretter, **Mester Vendel**, til at assistere den lokale **Jens Rettermann**. Den sidstnævnte fik begyndelsen 15 daler + 1 daler i offer til jul, mens Mester Vendel

modtog over 100 daler for sin indsats. I 1630-31 var lønnen hhv. 10 daler i sommer- og vinterløn – fra året efter 30 sletdaler – og desuden 3 daler for at renholde torvet og skibbroen. Jens Rettermands hustru modtog flere gange 2-3 mark for at rengøre »finkeburene«, der var opstillet på torvet som »udstillingssted« for prostituerede.

En af de endnu ikke færdigbearbejdede henvisninger er broksnider **Hans Gottfried Geltzer**, der 1707 i Århus modtog lærebrev fra sin morbror i Sæd.¹³ Han er rimeligvis født 1682 som søn af den skarpretter **Hans Jeltzer**, der blev myrdet i Tønder året efter. Og han er rimeligvis også identisk med en kirurg af samme navn, der 1720-43 nævnes i Vejlbys lige nord for Århus.¹⁶ Mester Hans Gottfried Geltzer købte 12. december 1720 en beskeden selvejergård i Vejlbys af Bente, der var enke efter Mogens Nielsen sst. Det drejede sig om gl. matr. nr. 5, der i hartkorn var takseret til 1 tønne, 5 skæpper og 2½ album. 24. januar 1743 afhændede arvingerne den til madam Maren Møller, enke efter byfoged i Århus Ole Andersen; hun havde i forvejen arvet en anseelig ejendom samt kirken i Vejlbys efter sin far.¹⁷ Broksnider Geltzers arvinger var to myndige sønner, **Hans** og **Gregers Hansen** (Geltzer) samt de umyndige børn, **Johannes Hansen** og **Dorothe Maria Hansdatter**. Formynder for de sidste to var deres morbror, borger og handelsmand **Niels Gregersen** i Århus. Børnenes mor ser ud til at være død før manden. Hans Hansen levede ca. 1713-1769 og var broksnider og operateur i Århus.

Den myrdede Tønderskarpretter **Hans Jeltzer**, o. 1640/45-10. maj 1683, var søn af **Vit Jeltzer** i Flensborg. Han var først skarpretterknægt sst. 1665-75. I samme periode var han gift med **Maria Dorothea**. I 1675 overtog han imidlertid det embede, der blev ledigt, da **Hans Gottfried Geltzer** flyttede til Sæd. Han giftede sig med dennes ældste datter, **Anna Catharina Geltzer**, 1663-99. Forud for drabet opholdt de stridende parter sig i hendes faders hus. Ved selve skuddramaet, der fandt sted i Tønder dagen efter, deltog foruden skarpretteren **Vit Geltzer** i Ribe (hendes farbror) også en kollega, **Johann Friedrich Scheermesser**, 1654-1687? fra Flensborg. Denne var gift med **Maria**, der tidligere havde været gift med Hans' bror, skarpretter **Gottfried Jeltzer**, der døde 1675 i Flensborg. Det var altså nære slægtninge, der gjorde det af med ham. Hvad der helt nøjagtigt ligger bag er ukendt i dag. Provsten i Tønder, der sammen med bystyret havde mere end et halvt års bryderier med at få begravelsen gennemført, udtalte, at Hans Jeltzer havde *ført et gudløst og forargeligt levede*. Enken berettede i generelle vendinger om et årelangt uvenskab mellem skarpretterne i Flensborg og Ribe. Det havde allerede ført til voldsomheder omkring tre år tidligere. Hertugen tog ikke stilling til evt. straf for drabet, som han iøvrigt omtaler som en duel. De

to fremmede skarprettere unddrog sig retsforfølgelse og en rykkerskrivelse fra byfogeden i Tønder til byrådet i Flensborg om sagen fra den 13. november 1683 ser ikke ud til at være ekspederet.¹⁸ Mester Vit i Ribe fik regelmæssigt sin løn til 1712.

Noter

1. E. Viborg: Veiledning til Svinets Behandling som Huusdyr, 1804, II-IV og 58 ff.
2. De kirkelige registreringer bringes kun som datoer i teksten, der henviser til den respektive kirkebog eller lignende. Henvisninger, der findes i Egill Snorrasons artikel er almindeligvis ikke gentaget. Jeg vil iøvrigt gerne benytte lejligheden til at takke forfatteren for et par uddybende henvisninger.
3. Kristian Carøe: Bøddel og Kirurg, 1912, s. 17.
4. Ægteskab mellem næstsøskendebørnene Lorentz (Laust) Bertram(sen)sen Fries, 1710-56 og Anna Catharina Geltzer, 1715-41, i Ubjerg 20.6.
5. Datteren Ancke Johansdatter Geltzer (1702-efter 1787), var gift med velhavende marskbønder i Højbjerg i Mjolden sogn, Tønder a. Hendes ældste søn Andreas Pedersen Geltzer, 1724-99, var broknsnider og giftede sig til Hejlsgård ved Kolding. En af dennes efterkommere var professor Otto Scheel i Kiel. Anckes datterdatter, Ancke Hansdatter, gift Møller, der levede i Ballum (1761-1859), skal i følge en jysk slægtsbog have fortalt historien om »Sorgagre«. Den yngste datter, Gyde Marie Hansdatter, 1742-76 blev mor til den legendarisk rige marskbonde Hans Ocksen i Forballum; hvis svigersøn, Knud Lausten Knudsen, senere købte Visby Hedegård og Trøjborg.
6. Ludwig Andresen: Zur Geschichte des Medicinalwesens in Tondern bis 1700, Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern, 1943, s. 24.
7. Åbenrå Bys Historie, redigeret af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen, bd. I, indtil 1720, 1961, s. 107-08 og 224. Aabenraa Byarkiv 21. Sager ang. skarprettere og rakkere, 1641-1807, LAAa.
8. Glenzdorf & Treichels værk – jvf. Snorrasons artikel.
9. Glockenregister, Flensborg byarkiv.
10. B66-251. Horsens skifteprotokol 1697-1705, 443b, LAV.
11. Denne og de følgende oplysninger er hentet fra notater vedr. personer eller skarprettere i Odense i Svend Larsens, Anne Riisings og G.L. Wads sedler. LAO.
12. Note 2, 16.
13. Aage Fasmer Blomberg: De magre år, Odense 1660-1700, Odense bys historie 3, 1980, s. 301. Kancelliets Brevbøger 1642-43, 462-463.
14. Hugo Matthiessen, Otto Schmidt og Victor Hermansen: Ribe Bys Historie 1660-1730, 1929, s. 84, 102, 126, 232f., 266 og 364. J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse, 2 (1536-1660), 1884, 646-49 og 672-76 m.v.
15. D22-317-21. Ribe rådstue, pengemesterregnskaber 1628-1725, LAV.
16. B53A-5. Rousø, Sønderhald og Øster Lisberg herreders justitsprotokol 1722-40, 305-06, LAV. En attest fra »Chirurgius, Seigr. Hans Gotfried Gelscher« i Vejlbj om slag og sår i anledning af en retssag, 12.7.1729. B24-684. Viborg Landstings skøde- og panteprotokol 1737-45, 536-37. Skøde 24.1.1743 (nævner de ældre adkomster), LAV.
17. Regnar Knudsen: Vejlbj-Risskov gennem Tiderne, 1955, s.154 og 158.
18. Peter Kr. Iversen: Tønderbøddlen Hans Geltzers sørgelige endeligt, Sønderjydsk Maa- nedsskrift 1948, s. 189-92. Tønder Byarkiv 38. 1613-1847. Sager vedr. skarpretterne. *Acta wegen des entleibten hiesigen Scharfrichters Hans Geltzer und dessen Bestattung zur Erde Ao 1683*. LAAa.

Forbindelsen mellem slægterne Beenfeldt og Meyland ved år 1700

Inger Margrethe Pedersdatter Hammel og Johan Meyland*

Af Niels Qvist

Slægten Beenfeldt anses at komme fra den lille fæstningsby Benfeld i Alsace.¹ Den først kendte repræsentant i Danmark er uden tvivl også den mest kendte, nemlig obersten **Paul Beenfeldt** (1610-1676), som i forbindelse med svenskerne belejring af København i august 1658 af Frederik d. 3 blev udnævnt til kommandant på Kronborg.

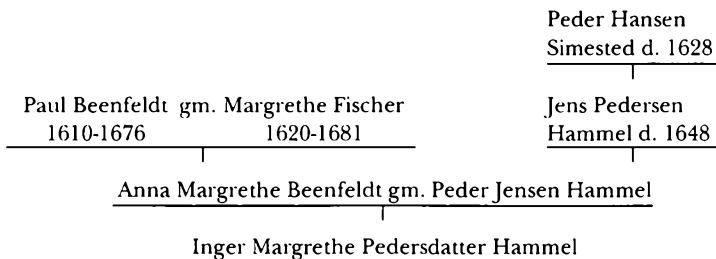
Den strategisk vigtige beliggenhed af Kronborg, ved indsejlingen til Øresund bevirkede, at svenskerne under feltmarskal Wrangel straks belejrede fæstningen med halvdelen af invasionstyrkerne, og indledte en kraftig beskydning. Beenfeldt havde kongens klare ordre til at sprænge slottet i luften, såfremt det ikke længere kunne forsvares, men overgav det efter tre uger, uden at følge ordren, da han bedømte situationen til at være håbløs. Det viste sig dog, at Kronborgs betydning var blevet overvurderet, idet svenskerne på Kronborg ikke kunne hindre den hollandske undsætningsflådes gennemsejling i slutningen af oktober.² Det følgende år blev Beenfeldt imidlertid ved en krigsret dømt til døden (ved sværdet) samt fortabelse af al ære og ejendom. Ved at flygte til Lybæk beholdt han hovedet, og da der også var formildende momenter, såsom mytteri blandt mandskabet og illoyalitet hos officersmandskabet, blev han efterfølgende benådet, og kunne vende tilbage til Danmark. Sammen med hustruen, Margrethe Fischer, slog han sig ned i Kolding, hvor de øjensynligt levede som agtede borgere, idet de optrådte ved talrige fadderskaber.³

Obersten fik ikke nogen under kommando igen efter det uheldige gæstespil på Kronborg, men så sent som i 1666 havde han opgaver med hvervning af nyt mandskab,⁴ hvilket vel også var hans egentlige styrke. Iøvrigt levede han af sin pension: en større gård på egnen. Familiens gravmæle, der er meget særpræget og pompøst, kan idag ses i Skt. Nicolai kirke i Kolding.

Parret fik fem børn, af hvilke kun datteren, Anna Margrethe, har interesse i denne forbindelse. Hun blev født ca. 1644-45 og gift 11. juli 1665

med Peder Jensen, der var borgmester i Horsens.⁵ Han var af præsteslæggt, idet faderen Jens Pedersen havde været præst i Hammel. Peder Jensen brugte da også Hammel som tilnavn. Farfaderen Peder Hansen havde haft kald i Simsted. Peder Jensen var fra 1663 herredsfoged i Nim herred samt 1665-71 kgl. inspektør over Stjernholm Amt, der omfattede Bjerge, Hatting og Nim herreder omkring Horsens. Han fik 1668 skøde på Årupgård i Tamdrup sogn, ligesom han frem til 1670 var overborgmester i Horsens.

Ægteskabet blev kortvarigt. Efter at have fået to børn, Paul Henrik⁶ og Inger Margrethe, døde Anna Margrethe 1667 eller -68, sandsynligvis i Horsens. Slægten ser således sådan ud på Beenfeldt-Hammel-siden:

Peder Jensen gifter sig igen 7. april 1669,⁷ nu med Anne Hansdatter Espel (= Eisbøll). De indretter sig på Årupgård og Annes gamle far Hans Eisbøll, bor hos dem til sin død 1676.⁸

Eisbøll var forstad til, senere en del af Haderslev, og det forekommer overvejende sandsynligt, at Hans kom her fra. I det nye ægteskab får Peder Jensen nu tre børn, men en tragedie indtræffer i slutningen af februar 1680. Anne dør i forbindelse med en fødsel. Præsten fortæller i kirkebogen:

»5. Marty Jordet i Tambdrup Kirche den Velfornemme Sl. [Salig] Höyvelbaarne Peder Jensen Hammel fordumb Kongl. Maj. Inspecteur offver Stjernholms Amt og Öffverste Borgmester i Horsens Bye, residence Ejer af Aarupgaard og Hans Sl. Hustrue dydædle og gudelskende Anne [tilføjet: Marie?] Hansdatt. Eisbøll, som døde i Barnnød. Hun og sit foster fuldtis ad i døden, hvorved hinds Sl: Mand forbe: [nævnte] Peder Jensen Hammel tog det sig saa nær at hand nogle føe [få] dage der effter døde og ... di tau ... begraffue. Gud tröste de effterladte hoybedröffvede forældrelöse børn. Amen.«

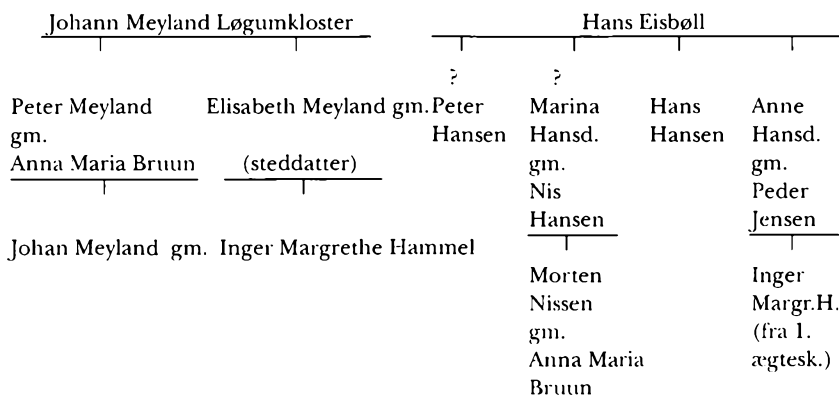
Tydeligere end så, kunne præsten ikke antyde, at den fortvivlede Peder tog sig af dage. Men hvad med de fem »hoybedrøffvede« børn, hvis forældre begge så brat blev revet fra dem? Hvad skete der med dem?

Familien Beenfeldt kunne næppe stille noget op. Oberstinden var alene tilbage, og sikkert svagelig. Ihvertfald døde hun året efter, 61 år gammel. Årupgård blev overtaget af Hans Hansen Eisbøll,⁹ som formodentlig var en bror til Anne Marie. Hvad der blev af de øvrige børn vides ikke, men mon ikke Inger Margrethe er kommet til Eisbøll-slægten i Haderslev? Hendes senere livsforløb kunne tyde på det. Hvem kunne i givet fald tage imod den ca. 13-årige pige, kunne den gamle Hans Eisbøll eventuelt have flere børn?

I Haderslev finder vi i denne periode amtsskriveren Peter Hansen fra Eisbøll.¹⁰ Han kan være en søn af Hans Eisbøll (1596-1676). Min hypotese er, at Peter Hansen har taget sin forældreløse søsterdatter til sig, som sin steddatter. Peter Hansen gifter sig 2. gang med Elisabeth Meyland, på et tidspunkt efter 1683, hvor hendes første mand – præsten Fabricius – er død.

En anden mulig forbindelse er Skærbæk-præsten Morten Nissen (ca. 1662-1729),¹¹ som i 1699 giftede sig 2. gang med Hoptruppræsten Peter Meylands enke, Anna Maria. Morten Nissens moder var nemlig Marina Hansdatter Eisbøll; en mulig anden datter af Hans Eisbøll.

Disse forbindelser mellem Meyland- og Eisbøll-familierne anføres kun, fordi de sandsynliggør et familiemæssigt og/eller omgangsmæssigt netværk. Det må nemlig understreges, at noget egentligt slægtskab ikke foreligger.

Nu er Meylandslægten flere gange blevet nævnt. Nøglepersonen i forbindelsen til Beenfeldt-slægten var Johan Meyland, gennem ægteskabet med Inger Margrethe, der således var datter-datter til Paul Beenfeldt. Tidligere har man ikke interesseret sig meget for kognaterne, men sådanne synspunkter forfægter ingen jo idag. Johan Meyland var sognepræst i Hoptrup sogn, lige syd for Haderslev fra 1698 til sin død 1742. Han tilhørte en præsteslægt, som virkede i Sønderjylland (Nordslesvig) gennem 150 år fra 1673 til 1823. Ialt syv Meylandpræster har haft deres gerning ved den nordslesvigke østkyst fra Fjelstrup og Sommersted i nord til Ullerup og Sottrup mod syd. Johans oldefar Johannes Meyland var indvandret fra Wittenberg omkring år 1600, og døde som byskriver i Aabenraa 1623. Sandsynligvis havde han også været byskriver i Haderslev. Oldemoderen, Ingeborg Krøger, kom fra en anden nordslesvigsk præsteslægt, idet hun var datter af sognepræsten i Oksenvad Claus Krøger (død 1603).¹² Deres søn Johann Meyland var mølleforpagter i Løgumkloster og muligvis desforuden husfoged og tingskriver.¹³ Han giftede sig til møllen gennem den tidligere forpagter Peter Winds datter, Catharina. Deres fælles søn Peter, blev slægtens første præst.

Med Peters hustru, Anna Maria Bruun, kom nu yderligere et gejstligt tilskud til slægten, idet hun var datter af Hoptruppræsten Matthias Bruun. Denne var femte led i præstedynastiet Bruun,¹⁴ som havde rod i Stepping og Skodborg, der også lå i det østjyske, mellem Kolding og Haderslev. Men også på mødrene side var Anna Maria udstyret med præsteaner, da hendes moder Rebecka von Rehefelds fader var præst i Sachsen (Kitscher), og morbroderen Bonaventura Rehefeld var superintendent (= efterreformatorisk biskop) i Haderslev stift.¹⁵

Matthias Bruun var blevet præst i Hoptrup 1655, og døde 1673. 1675 blev datteren Anna Maria så gift med kapellanen og efterfølgeren (successoren) Peter Meyland. Hun var lige fyldt 16 år, og han var vel i begyndelsen af 30'erne.¹¹ Sønnen Johan Meyland blev født 1677. Han begyndte teologistudiet i Kiel i maj måned 1695. Da faderen – formodentlig i foråret 1697 – bliver alvorligt syg og ansøger kongen om at få sønnen adjungeret i embedet (hjelpepræst) har han derfor ikke afsluttet teologistudiet. Det ønskede tilstås dog allernådigst af regenten ved en skrivelse af 17. august 1697 til provst Michael Stigelius i Haderslev.¹⁶ Dog skal kandidaten først bestå en kundskabsprøve for generalsuperintendenten, og desuden »prøves« i livsførelse og vandel. Når han så ved sin afslutningseksamen havde vist sig egnet, skulle han ordineres som adjunkt ved Hoptrup kirke og introduceres på sædvanlig vis. Johan klarede pynten, og 30. september 1697 kunne superintendent Josua Schwartz udfærdige et eksamensbevis på formfuldendt latin. Heri prises hans teo-

logiske kundskaber i høje toner, prøvet både mundtligt og skriftligt, tilmed i uforberedte skrifter og efter superintendentens egne regler (?). Johannes Meyland anses for udrustet med »fuld værdighed« og besidder inspirationskraft (concionandi facultate) samt åndeligt sunde sæder (morum integritate) således, at ikke bare forkyndelsen (doctrina) kan være til glæde for hans menighed, men også eksemplet (exemplo). Den gode superintendent vil dog ikke tage ansvaret alene, for han slutter med. »Deo dante« (: det give Dig Gud)! Under alle omstændigheder ansås Johan skikket til – i en alder af 21 år – at efterfølge faderen i embedet, da denne døde 8. februar 1698. Et embede han iøvrigt fastholdt til sin død i 1742. P. Rhode, skriver i den anledning:¹⁷ »Han var saa nesten 45 Aar i Præste:Embedet, i hvilken Tid ingen sagde ham noget uanstændigt paa.« Men når det så var sagt, kan Rhode ikke nære sig for at tilføje: »undtagen een gang nemlig 1700 den 11 Jan., da han blev dømt til 3 Rdlr. Brøde, for han havde fundet Behag i nogle Excesser, som paa Haderslev Apothek vare begangne« (apoteket havde udskænkingsret, og måske vinstue i kælderen).

Rhode var præst på Lolland, men havde også virket i Haderslev stift, hvilket foranledigede hans »Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse.« Disse er glimtvis underholdende, men desværre forekommer talrige fejl. Således også med hensyn til Johan Meyland. Det berettes, at hans første hustru (Inger Margrethe) var »Dotter af Peter Hansen Hameln paa Solkiær, Kongelig Inspecteur over Dueholms Amt og Borgemester i Horsens.« Den Horsens-borgmester, Rhode refererer til og som iøvrigt var Inger Margrethes far, hed Peder Jensen med tilnavnet Hammel, som også nævnt ovenfor. Solkiær kan ikke placeres. Der lå et Solekiær 5 km nordøst for Vejle, og der fandtes et Dueholm Amt på øen Mors i Limfjorden. Men Peder Jensen kan ikke forbindes med disse steder. Det fremstår derfor uforståeligt, hvorledes oplysningerne er fremkommet. De forekommer både hos Dahl¹³ og Arends,¹⁵ der altså har dem fra Rhode. At Peder Jensen kaldes Peter Hansen kan undskyldes, fordi det sandsynligvis var – som anført – Inger Margrethes stedfar, amtskriveren i Haderslev, der døde i 1689. Solkiær og Dueholm må altså betragtes som det rene opspind, ikke ganske ukarakteristisk for Rhode, der desværre har forårsaget meget »roderi« i præsteslægterne omkring Haderslev. En ting, der også er påpeget af andre.¹⁸

Efter Peter Hansens død 1689 blev Elisabeth alene med Inger Margrethe. Latinskole-eleven Johan havde sikkert rig lejlighed til at komme i faterens hjem i Haderslev. Her har han kunnet stifte bekendtskab med sin ca. ti år ældre »kusine«, der senere skulle blive hans hustru. De blev gift 1699 og fik syv børn. Inger Margrethe døde omkring 40 år gl. den

18. oktober 1707. I kirkebogen stod kun:¹⁹ »Præstekonen, Inger Margrethe.« Kortere kunne eftermælet vanskeligt være, en voldsom kontrast til morforældrenes enorme epitafium i Koldings Nikolaj kirke...

Læge Niels Quist. Korianderøgatan 44, S-261 61 Landskrona, Sverige.

Noter

- * En varm tak til det hjælpsomme personale, specielt Ole Dahl Hansen i Mikrofilmsamlingen, på Rigsarkivet i København.
1. Dansk Biografisk Lexikon (Bricka 1887).
  2. Politikens Danmarkshistorie, Bind 7, s. 498-99 (Kbh. 1964).
  3. Kirkebog Kolding (Rigsark. Mikrofilmsaml. M. 8517 B).
  4. P.W. Becker: Samlinger til Danmarks historie under Frederik d. 3. af udenlandske archiver (Kbh. 1857, 2. del). Den svenske resident Gustav Liliecronas breve til kong Carl d. Ellefte 1663-70.
  5. Bloch: Amtmånd 1660-1848.
  6. C.E.A. Schøller: Familien Beenfeldt. Pers. hist. tidsskrif. (1900) 4. Rk. 3. Bind, side 213-220.
  7. Uddrag af Kancelliets Registranter ang. Vielser, Daab og Begravelser 1660-70. Pers. hist. Tidsskr. 6. Rk. 3. Bind.
  8. Kirkebog Hvirring og Hornborg med Tambdrup (Rigsark. Mikrof. M. 8452 B).
  9. J.C.L. Lengneck: Kirkebogsudrag m.m. Bind 35: Hvirring og Hornborg med Tambdrup Sp. 1-1683.
  10. J. Smith: Slesvigske Amtsforvaltere, Amtsskriverer m.fl., side 43 (Kbh. 1954).
  11. Arends: »Gejstligheden i Slesvig Holsten fra Reformationen til 1864«.
  12. T.O. Achelis: Aus der Geschichte der Familie Meyland (Deutscher Volkskalender Nord-schleswig 1951, side 56).
  13. Aage Dahl: Danmarks Præstehistorie, Haderslev Amt I Bind 70 side 98.
  14. Olav Christensen: En nord-slesvigsk slægt Bruun. (Pers. hist. tidsskr. 1975, 16. Rk. 3. Bind, side 39-45).
  15. Otto Arends: »Gejstligheden i Slesvig Holsten« og Biogr. Leks.
  16. Haderslev Provstearkiv: »Sager angående de enkelte Sogne 1665-1920«. 426. Hoptrup Sogn (s. 68). Landsarkivet for Sønderjylland.
  17. P. Rhode: »Samlinger til Haderslev: Amts Beskrivelse«, side 328 (Kbh. 1775).
  18. »Præsterne Bostius i Vilstrup« I. Vesten (Sønderjysk Årbog 1927).
  19. Kirkebog Hoptrup (Rigsark. Mikrof. M. 6249).

Anmeldelser

– ved Lisa Elsbøll

Personarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, ved Lars N. Henningsen. Arkivserien udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 80 s. Flensborg 1993. Kr. 60,00 (15 DM).

Ligesom de to foregående bind i serien: Foreningsarkiver (1992) og Danske kirkebøger i Sydslesvig (1993), der også begge er udarbejdet af lederen af arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, dr. phil. Lars N. Henningsen, indeholder også dette bind oplysninger om en række arkivalier, der er af stor personalhistorisk interesse. Hertil kommer, at der ikke tidligere har været udgivet registraturer over disse samlinger til belysning af det danske mindretals historie, hvilket til dels skyldes, at den systematiske indsamling af dem først blev iværksat af Lars N. Henningsen.

I indledningen til registraturen gøres der dels rede herfor dels for, i hvilke andre samlinger man også kan søge efter privatarkiver fra Sydslesvig, hvor navnlig Landsarkivet i Aabenraa kommer ind i billedet, men også Rigsarkivet og de slesvig-holstenske arkiver og biblioteker. I indledningen gøres der desuden rede for arkivskabernes erhvervsmæssige placering, og det kan næppe undre, at lærerne indgår på førstepladsen med næsten 20% af de 357 privatarkiver, der er medtaget i statistikken. Lidt mere overraskende er det, at landbrugere kommer ind på andenpladsen med godt 12%, men dette skyldes dels de mange gårdpapirer og dels de mange soldaterbreve og erindringer fra de to verdenskrige. Præster, journalister og funktionærer er som ventet også betydelige grupper.

En stor del af arkiverne består kun af enkelte pakker og læg, men der er også en række store privatarkiver imellem. Arkiver med over 20 enheder forekommer i så få tilfælde, at de alle fortjener at nævnes. Det drejer sig om: højskoleforstander Niels Bøgh Andersen, Stadsdirektør Georg R.H. Beckmann, Husum, friseren Carsten Boysen, redaktør Lorens P. Christensen, journalist W.L. Christiansen, borgmester Hermann Clausen, Slesvig, arkitekt Jens Dall (død 1994 Aabenraa), journalist Jens Nielsen Jensen, provst Christian B. Karstoft, der med 175 bind er registreret med det største antal enheder, generalsekretær Hans Ronald Jørgensen, vandrelærer Jørgen Jørgensen, vandrelærer Niels Kjems, redaktør Jacob Kronika, familien Lassen-Strukstrup, lokalpolitikeren Jacob Meyer, godsejerfamilien Mylord-Møller, provst H.F. Petersen, redaktør Hans Rütting, højesteretsdommer Frants Thygesen og lic.phil. Nils Vollertsen.

Bogen har en for registraturer usædvanlig smuk udformning. Især må man som noget positivt fremhæve illustrationerne, som ved at gengive et velvalgt udvalg arkivalier på fortrinlig vis giver et fint indtryk af nogle af de forskellige arkivalier.

Hans H. Worsøe.

Lars N. Henningsen: Danske Kirkebøger i Sydslesvig. Udg. af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig Flensborg 1993. 117 sider.

Nærværende udgivelse er opdelt i 3 hovedafsnit, nemlig

1) En belysning af de danske kirkebøger og deres særpræg i perioden 1850-64 og efter 1920,

2) En samlet registrering af alle kirkebøger fra deres menigheder i Sydslesvig, opdelt på de enkelte præstedistrikter, med kortfattede data om det enkelte præstedistrikts historie og præsterække. Fortegnelsen omfatter både kirkebøger i præstegårdene (-1992) og kirkebøger afleveret til Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, og

3) En bilagsdel med gengivelse af de vigtigste nugældende regler og bestemmelser vedr. opbevaring af kirkelige arkivalier i Sydslesvig og vedr. kirkebogsføringen. Desuden en kortfattet oversigt over kirkearkiver i Arkivet ved Danske Centralbibliotek for Sydslesvig.

Det har gennem århundreder været karakteristisk for Slesvig, at der ikke sjældent var forskel på folkesproget og på kirke- og administrationssproget. De såkaldte sprogreskripter fra 1851 søgte at råde bod på dette forhold, idet man hefter i Tønder, Flensborg, Husum-Bredsted og Gøitorp provstier i en række nærmere angivne sogne indførte dansk skolesprog og vekslende dansk og tysk kirkesprog, hvorefter de kirkelige handlinger skulle foretages i det sprog, som pågældende forlangte. I de af sprogreskripterne omfattede sogne kom der danske præster, og kirkebøgerne blev ført i det danske sprog, men disse er ikke af den grund danske kirkebøger, idet de jo ikke er ført i en egentlig dansk menighed. De i nærværende publikation registrerede danske kirkebøger stammer fra danske frimenigheder under organisationen Dansk Kirke i Udlandet.

I Flensborg by forblev kirkesproget imidlertid tysk, hvilket gav anledning til dannelsen af en fri dansk menighed ved Helligåndskirken i Flensborg, som kunne betjene de dansk-talende – ikke alene de, som boede i Flensborg, idet alle uden hensyn til bopæl kunne søge den danske præst ved den fri danske menighed. Den fri danske menighed i Flensborg nedlagdes 1864, men der var fortsat dansksprogede præster, kirkelige handlinger og gudstjenester, men der blev ikke længere ført danske kirkebøger.

I de følgende årtier indskrænkedes antallet af dansksprogede gudstjenester, hvilket 1905 førte til oprettelsen af foreningen Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn, der foranstaltede dansksprogede gudstjenester, men man var ikke berettiget til at foretage egentlig kirkelige handlinger udover konfirmationer og følgelig førtes ingen danske kirkebøger. Efter 1. verdenskrig søgte Kirkeligt Samfund at opnå status som særlig dansk menighed, som skulle være ligeberettiget med andre landskirkemenigheder i Slesvig-Holsten, men det lykkedes ikke, og 13. maj 1921 oprettedes i stedet foreningen Den danske Menighed i Flensborg og Omegn, en frimenighed i tilslutning til Dansk Kirke i Udlandet, men uden forbindelse til den slesvig-holstenske landskirke.

Der kunne nu føres danske kirkebøger efter danske regler, men da der reelt var tale om en frimenighed, skulle kirkelige handlinger samtidig anmeldes til den slesvig-holstenske landskirke. Spørgsmålet diskuteredes intenst i de følgende år, og 1924 ophævedes anmeldelsespligten til landskirken, hvorefter menighedens kirkelige handlinger registreredes i menighedens egne kirkebøger, men i endnu mange årtier forekom dobbeltregistreringer.

Den egentlige registraturdel er således en fortegnelse over danske kirkebøger fra Den fri danske menighed i Flensborg 1851-1864, Den danske Menighed i Flensborg og Omegn 1921-59, og fra sogne i Sydslesvig under organisationen Dansk Kirke i Sydslesvig, som oprettedes 1959. Dansk Kirke i Sydslesvig har ca. 6.800 medlemmer, som betjenes af 24 danske folkekirkepræster udsendt af Dansk Kirke i Udlandet.

Frem til omkring 1945 blev samtlige kirkelige handlinger indført i kirkebøgerne fra Den danske Menighed i Flensborg og Omegn, men efter 1945 organiseredes en række præstedistrikter, hvori blev ansat danske præster, som førte egne kirkebøger.

Registraturdelen er opbygget på grundlag af de 24 præstedistrikter. For hvert præstedistrikt findes oplysninger om geografisk område, menighedsråd, historie, præster og kirkebøger. Kirkebøgerne opbevares tillige med præstedistrikternes og menighedsrådenes øvri-

ge arkivalier i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i overensstemmelse med cirkulære fra juni 1990 om bevaring af menighedsrådenes og præsternes arkiver.

Bogen afsluttes med en kirkelig statistik 1921-92, hvoraf ses, at antallet af kirkelige handlinger i de danske menigheder i Sydslesvig i perioden 1921-44 ikke undergik store forandringer. 1945 ses en betydelig stigning, for døbte til i alt 141, en 3-dobling i forhold til de nærmest foregående år. 1946 foretoges i alt 387 dåbshandlinger, 1947 i alt 746. Herefter ses for så vidt angår dåbshandlinger en faldende tendens, hvorimod det samlede antal kirkelige handlinger fortsat havde en stigende tendens, som fastholdtes indtil 1954 med et samlet antal kirkelige handlinger på 2276. Under 1952 angives i alt 2816, men det beror formentlig på en trykfejl, idet en sammentælling af hhv. dåb, konfirmation, vielser og begravede kun giver 2126. Fra 1955 ses en faldende tendens, og for statistikens seneste år, 1992, angives antallet af kirkelige handlinger til i alt 696.

Det er således ikke nogen stor befolkningsdel, der her er tale om, men udgivelsen er klart et påskønnelsesværdigt supplement til oversigterne over danske menigheder og danske kirkebøger, ikke mindst fordi de også opbevares forskelligt fra andre danske kirkebøger, idet kirkebøgernes og præstedistrikternes øvrige arkivalier i h.t. cirkulære fra juni 1990 afleveres til Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, når arkivalierne ikke længere er aktuelle for præsternes daglige arbejde, hvorimod andre kirkebøger fra menigheder under Dansk Kirke i Udlandet ses afleveret til Landsarkivet for Sjælland m.m.

Finn Andersen

Johanne Maria Jensen: Gennem lys og skygger – familiefotografier fra forrige århundrede til i dag. Stykke, 1994 (264 s. ill.) Pris: 248,- kr.

Johanne Maria Jensen kunne næppe have fundet en mere passende titel til sin ph.d.-afhandling om familiefotografiets historie end *Gennem lys og skygger*. Bogen handler nemlig om disse to fænomener: Om at se et og skygge for noget andet, og om at trække noget ud af skyggen.

Lad os tage det sidste først. Amatørfotografernes skæve, fejlbelyste, kaotiske, uskarpe fotos har sjældent fundet vej til fotohistorien. Og det uanset, at der her ligger et enormt kulturhistorisk kildemateriale. Et materiale, som, i modsætning til det professionelle fotografi, først folder sig ud i en dialog med tid, sted og med de personer, som enten var til stede i situationen eller har hørt om den senere hen. Men det kræver en kulturanalytiker af Johanne Maria Jensens format at få historierne frem i lyset. I bogen blandes hverdagspsykologi med foto-, social- og kulturhistorie. Små detaljer forstørres mange gange op – og får helt afgørende betydning for fortolkningen af det enkelte billede. Det er bogens pointe, at når stemmen ikke længere kan høres, så taler kroppene stadig deres eget tydelige sprog. Det handler blot om at kunne se det.

Men uanset amatørfotografier er en guldgrube til forståelse af vores kultur og dens historie, så er der nogle oplysninger, vi ikke kan få her. For det er en historisk kendsgerning, at ferie og fritid fylder siderne i fotoalbummene, hvorimod der ikke har været den store interesse for at indfange hverdagens trummerum. »Besværighederne er der som en daglig selvfølge, som vi helst vil glemme, mens livets glimt af håb og lykke indsamles som juveler til albummets skattekasse«, som forfatteren skriver side 159. Det er ikke her man skal gå hen for at finde de fleste fotos af sorg, ulykke – eller af døden.

Og alligevel, for motivalget har ændret sig siden KODAK i 1888 med box-kameraet udviklede en teknik, der gjorde det langt lettere at fotografere. Og siden 1930'ernes ferielovgivning gjorde det muligt, selv for menigmand, at få tid og overskud til at fotografere. I slutningen af forrige århundrede var billeder af døde børn forholdsvis almindelige, begrundet i et ønske om at fastholde tid og følelser. Hertil kom, at de vanskelige optagelses-

betingelser dengang gjorde det lettere at fotografere døde end levende mennesker. I dag fotograferer vi med glæde livets begyndelse, store maver og de første timer efter fødslen, hvorimod vi har det langt sværere med fotos af døde i vores nærmeste kreds.

Amatørfotografierne er endvidere en fin illustration af, hvordan barnesynet har ændret sig i løbet af det 20. århundrede. For 50 år siden skulle børn være renskurede, alvorlige og sidde stille, når de blev fotograferet. I dag må de gerne være beskidte, legende og glade.

Men selvom motivvalget ændrer sig, fordi tiden ændrer sig, så er der en grænse for, hvad familiefotografiet viser os. Den går ved det intime og det åbenlyst seksuelle, det må antydes, men ikke udstilles. Denne grænse bliver endnu mere synlig ved en sammenligning med pressefotoet, som netop svælger i død, vold og sex. At det forholder sig således skyldes ifølge Johanne Maria Jensen, at familiefotoet paradoksalt nok er offentligt og tænkt til brug i en større kreds af nære slætninge og venner, hvor pressefotoet kan tillade sig at være intimt, fordi tid og sted er ukendt for beskueren.

Gennem lys og skygger er en bog om en overset side af fotografiets historie, men den er også en meget reflekteret bog om kulturforskerens omgang med sine kilder og om forholdet mellem fortolkning og forståelse. Alene af disse tre grunde kan bogen ikke anbefales nok – og så er den forøvrigt godt skrevet.

Ning de Coninck-Smith

Dansk Historisk Bibliografi 1970-1973. Bind 1-2. Med supplementer til Dansk Historisk Årsbibliografi 1967-1969. Ved Ann R. Welling og Erland Kolding Nielsen. Udgivet af Den danske historiske Forening og Det Kongelige Bibliotek. København, 1993. 841 s. Indb. ISBN 87-7023-674-7. Pris: 380,- kr. pr. bd.

Værd at vente på – er nok den tanke, som først fremstår, når man sidder med den sidste udgivelse af *Dansk Historisk Bibliografi* (DHB). Projektet har altid været ambitiøst, og med de sidste årtiers voldsomme vækst i antallet af skrivende historikere, såvel professionelle som amatører, ligner det nu en Sisfy-opsave. Ikke at arbejdet på nogen måde er nytteløst – tværtimod – men mængden af udgivne bøger og artikler er blevet svimlende. DHB for 1974-76 omfatter således 6.711 numre, og for årene 1970-73 10.919 numre. En mængde, der skal sammenlignes med klassikeren, Henry Bruuns DHB for perioden 1913 til 1947 (34 år), der rummer knapt 61.250 titler. Det svarer i gennemsnit til mindre end 5.500 titler for en tilfældig tre års periode. Derfor ville det også være uretfærdigt, at laste udgiverne for den langsomme udgivelsestakt. I 1974 (DHB 1969), i 1986 (DHB 1974-76) og i 1993 (DHB 1970-73), og efter år 2000 DHB 1977-79? Der er langt igen til DHB 1990ff., hvor Det kongelige Biblioteks fagbibliografiske database REGINA har overtaget dette ansvarsområde. I den forbindelse bør det bemærkes, at de trykte udgaver også findes indlagt på REGINA. Derfor er det vel et stort spørgsmål om Det kongelige Bibliotek fortsætter med de trykte udgaver, der i sagens natur aldrig vil være den lokale boghandlers best-seller.

Vender vi os mod den foreliggende kraftpræstation, kan det nok være på sin plads, kort at repetere hvor mange tilgangsmåder værket tilbyder den personalhistorisk interesserede. Først og fremmest er der selvfølgelig (i bd. 2) ikke mindre end 187 siders oplistning af mere end 3.200 titler personalhistorie. Stamtavler om en eller flere slægter, biografier, genealogiske kilder, skrifter om det genealogiske studium m.m. Her gemmer sig mange muligheder for nye slægtshistoriske bekendtskaber. I samme bind findes også en overvældende liste over historiske tidsskrifter, idet der bringes en liste, sat med småt, over de systematisk gennemgåede tidsskrifter (s. 739-746), samt et forfatter-, redaktør-, udgiver- og anmelderregister (s. 747-815). Endelig tilbydes læseren et såkaldt »Anonymtitel-register« (s. 817-841), der indeholder titlerne på bøger/artikler uden forfatter, samt bøger med redaktør

og/eller udgiver. Det kan for eksempel være arkivregistraturer, kongresberetninger, festskrifter eller slægtsbøger. Hvad angår det sidste kan man ganske enkelt slå op på siderne 832-38, og her findes de alle i alfabetisk orden: Slægt ..., Slægten ..., Slægtsbog ... Mere end ti spalter fra »Slægt Bundgaard fra Øsløs sogn« over »Slægten Berggreen fra Østbirk sogn« til »Slægtsbog over slægten Ørbæk«.

Hvad angår bind 1 er det andre tilgangsvinkler, der kan friste. Dels leveres en lang række titler om arkivvæsen og de i perioden udgivne arkivregistraturer, dels titler om demografi, ind- og udvandring. Er interessen militær-personer, folk fra etaterne, kunstnerbiografier, kirkens embedsmænd eller lærere og studerende er der også stof at komme efter. Endelig skal man ikke undervurdere den topografiske synsvinkel, hvor der såvel for det egentlige Danmark, som for Sønderjylland (hertugdømmerne) er bibliograferet efter amter og herreder, købstæder (og flækker), landsogne samt slotte og herregårde. Begge bind er således udbytterig læsning for den særligt interesserede. Under alle omstændigheder er bind 2 uomgængelig for slægtsforskeren: mere end tre tusind titler om slægter eller enkeltpersoner trykt i årene 1970, 1971, 1972 og 1973 er for meget at overse. Alene slægtsbøgerne rummer så mange personer, at det skulle være mærkeligt, hvis der ikke var nogle, der kunne bruges i egen forskning ...

Tommy P. Christensen

Skurkar och vanligt folk. Brotl och straff i släktforskningen. Sveriges Släktforskarförbund. Årsbok 1993. Red. Bengt Hjord. Västervik 1993. 206 s. ill. indb. ISBN 91-87676-09-5. *Arkivskatter. Riksarkivet och släktforskaren. Sveriges Släktforskarförbund. Årsbok 1994.* Red. Bengt Hjord. Västervik 1994. 275 s. ill. indb. ISBN 91-87676-10-9.

Bøgerne kan købes ved skriftlig henvendelse til: Sveriges Släktforskarförbund. Box 15 222, S-161 15 Bromma, Sverige.

Forbrydelse og straf i slægtsforskningen er emnet for Sveriges Släktforskarförbunds årbog 1993. I 12 artikler får læseren indblik i svensk lovgivnings konsekvenser for forbrydelser af forskellig art gennem tiderne. Dombøgerne er i den henseende en vigtig kilde, som giver et vældig godt indblik i ældre tiders hverdagsliv. Mange dombøger findes bevaret tilbage til begyndelsen af 1500-tallet og er et værdifuldt redskab for slægtsforskere. Historikeren Eva Österberg indleder bogen med en artikel om dombøgernes mennesker og beskriver de forskellige former for forbrydelse og straf. Forfatteren viser, hvorledes domstolens praksis kan afspejle de ændringer, der sker i det svenske samfund i 16- og 1700-tallet.

Lennart Andersson Palm, historiker med lokalhistorie som speciale, kalder dombøgerne et overflødighedshorn af oplysninger om ældre tiders hverdagsliv. Men det er også en yderst tidkrævende kilde at benytte, da man ofte må blade igennem adskillige årgange for at stykke en biografi sammen. Lennart Palm giver en oversigt over dombogens historie med eksempler fra Marks Herreds dombog.

I artiklen Förbjuden Kärlek behandler adjunkt Rudolf Thunander fra Lund Universitet emnet ægteskabsbrud i 1600-tallet og konsekvenserne deraf.

Arkivar ved Stockholms Stadsarkiv, Peeter Mark, stiller spørgsmålet – Stockholms Tänkeböcker – något for släktforskaren?

Ordet »tänkeböcker« kommer fra det tyske Gedenkbuch; det er dombøger fra byerne, der bl.a. indeholder protokoller om forbrydelser, love og forordninger og køb af fast ejendom. En del af disse fra Stockholm by er udgivet på tryk med meget nyttige person-, sted-, og emneregistre, som gør disse yderst anvendelige for slægtsforskere med aner i Stockholm. Den ældste »tänkebok« fra Stockholm daterer sig fra 1474.

I Fästningsfångarnas vardag beretter arkivar Lars Ericson om livet på Karlsborgs fæstning 1820-30.

Resten af bogens artikler fokuserer på enkeltpersoner eller enkelte familier, som forfatterne fremdrager af kilderne som eksempler på dombøgernes anvendelighed.

Årbogen 1994 er en ren guldgrube for den, der gerne vil vide, hvad der findes på det svenske Rigsarkiv af interesse for personalhistorikeren og slægtsforskeren, og ikke mindst hvad der findes af hjælpemidler og informationssystemer, som gør det lettere at finde rundt i det righoldige materiale. Bogen består af en lang række artikler skrevet af yderst kompetente arkivfolk og historikere. Der er her ikke plads til at give en uddybende gennemgang af alle artikler. I stedet vil jeg derfor fokusere på de indlæg i bogen, som jeg selv fandt af størst interesse. Spændende er arkivar Anna Karin Hermodssons artikel om Hjælpedel i Riksarkivets Forskarexpedition, hvor der gives en gennemgang af opstillingssystemet for fortegnelser og registre, og hvor de grupper, der har speciel interesse for studier af personalhistorie fremhæves med henvisning til diverse oversigter og uddybende litteratur. Samlingen af personarkiver er på ca. 15.000 hyldemeter. Her er Otto Waldes katalog en uvurderlig hjælp til oplysning om, hvor det enkelte materiale kan findes. »Personarkiver er modvægten til det billede, de offentlige arkiver giver af samfundet,« siger arkivar Martin Bjergsby, som er forfatter til en artikel om det svenske nationalregister over personarkiver. Siden 1960'erne har det svenske rigsarkiv arbejdet med at opbygge et nationalregister over personarkiver – hvad der findes, hvor det findes, og hvad det indeholder, og det gælder ikke blot materiale, der findes i offentlige arkiver, men også arkiver i privat eje. Der opbygges et register, hvor der kan søges på navn, topografi og kategori. Fra 1987 er registreringen foregået på EDB i det såkaldte REA-projekt (Registrering Enskilda Arkiv). Her har man til dato oplysninger om ca. 60.000 svenske privatarkiver.

Arkivar Per-Gunnar Ottosson, der har arbejdet med udvikling af et arkivinformatiønssystem, fortæller om den svenske nationale arkivdatabase. Der er udarbejdet et veludviklet søgesystem ARKIS, som benyttes på såvel Rigsarkivet som på flere landsarkiver.

I 1994 åbnede SVAR (Svensk Arkivinformatiøn) dørene for det nybyggede Arkiv- og Kulturhus, og samtidig kunne man fejre 10 års jubilæum. Bibliotekaren Irma Ridbäck skriver om dette genealogiske center i Ramsele, som årligt har 10-20.000 besøgere. Det nye byggeri rummer udstillingssaler, foredragssal, læsesal, bibliotek, konference- og grupperum samt et cafeteria. Endvidere har man visioner om at indrette et studie til fremstilling af elektroniske fotoalbum, hvor det endelige produkt er en CD-ROM. Her i Ramsele har man i 10 år arbejdet med mikrofilmning af arkivalier, først og fremmest kirkebøger, men også skifter, brandforsikringsprotokoller, matrikelkort, jordebøger og folketællinger. Der til kommer udlån og salg af mikrokort. SVAR i Ramsele sorterer under Rigsarkivet.

Også en genealog kommer til orde i bogen. Ragnar Boll har lavet en undersøgelse over, hvilke slægtsforskere der besøger Rigsarkivet, med hensyn til forskundskaber, geografisk spredning samt hyppighed. Han kommer til det resultat, at gennemsnits-slægtsforskeren på Rigsarkivet er »lidt erfaren«, bosat i Stockholm, og besøger arkivet i dagtimerne ca. hver 14de dag.

I En Förbisedd personhistorisk Skattgömma beretter redaktør ved Svenskt biografiskt lexicon, Gunilla Karlsson, om de ministerielle arkiver. At finde et stort antal detaljerede oplysninger om én person, samlet på ét sted, er og bliver en ønskedrøm for slægtsforskeren eller personhistorikeren. I sit arbejde på SBL har forfatteren af omtalte artikel haft stor nytte af de ministerielle arkiver, som i nogle tilfælde opfylder denne ønskedrøm. Men for at kunne søge i materialet er en grundig viden om administrationshistorie en vigtig forudsætning. I de ministerielle arkiver findes navnregistre til de daglige journalsager

med nummerhenvi­sing til den enkelte sag. Som eksempel nævnes sager vedrørende ud­nævnelser. For slægtsforskere i Danmark kunne protokollerne med fortegnelse over per­soner, der har søgt svensk statsborgerskab være af interesse.

Den sidste artikel jeg vil omtale, er skrevet af arkivar Rolf Linde. Den drejer sig om svensk navneskik. Sverige fik først sin navnelov i 1901, en lov der svarer til den danske navnelov fra 1828. Initiativtageren Sigfrid Wieselgrens lovforslag fra 1898 gengives som bilag til artiklen og er spændende læsning, idet Wieselgren gennemgår navneskik og navnelov i en lang række lande i Europa. Artiklen beskæftiger sig også med ansøgninger om navneskift, og hvor man skal finde oplysninger om dette.

Det er altid en nydelse at få Sveriges Släktsforskarförbunds årbøger i hånden. Smuk indbinding, godt tryk og pæne illustrationer. Indholdet i de to omtalte årbøger er ligeledes helt i top. Det er anbefalelsesværdig læsning for alle med interesse for arkiver og arkivalier og naturligvis især for den, der vil slægtsforske i Sverige.

Birgit Flemming Larsen

Zise, Told- og Skat­tehistorisk Tidsskrift, 16. årgang, 1993., nr. 2 og 3. Abonnement, 3 numre årligt, 48,- kr.

Zise, der udgives af Told- og Skat­tehistorisk Selskab indeholder i de to nævnte numre to særdeles interessante artikler af Otto Madsen. Artiklen »Min oldefar var Tolder« i nr. 2 har undertitlen »Vejledning for slægtsforskere, toldhistorikere og andet godtfolk i jagten på Etatens personale gennem 300 år« og den må siges at være dækkende. I fire afsnit ledes vi gennem en generel gennemgang af toldvæsenets personalehistorie, en oversigt over personalegrupper, de trykte hjælpemidler og endelig Rigsarkivet med dets hjælpemidler og vigtigste arkivalier. Specielt de to sidste afsnit er givende for en slægtsforsker. De trykte hjælpemidler fra Hof- og Statskalenderen til Richter's Toldetat gennemgås med uddybende kommentarer, hvad der sætter en del ting på plads i alt fald for denne anmelder. Der er angivet præcist hvad de enkelte værker indeholder med eksempler og angivelser af huller, mangler med mere. De utrykte kilder til toldvæsenets personalehistorie behandles over godt 20 sider og her er virkelig noget at hente. Gennemgangen er opdelt efter hvilken charge de enkelte havde indenfor etaten og er opdelt i A: toldstedernes ledere, B: mellemgruppen, C: fra underbetjente til assistenter, D: stillingerne i bunden, P: de privat ansatte og endelig ansøgninger samt personaleakter. For hver enkelt gruppe får vi ikke blot at vide hvad der eksisterer af arkivalier og hjælpemidler, men også en indføring i hvorledes sagerne administrativt er blevet behandlet med eksempler. Glimrende lavet og særdeles god hjælp til slægtsforskere med aner i toldvæsenet.

Artiklen i nr. 3 er en fortsættelse af ovennævnte på godt 50 sider og indeholder godt 370 opslag over de forskellige titler og stillingsbetegnelser som toldvæsenets personale har haft gennem tiden. Titlen er »Fortegnelse over Toldetatens Titler« og er alle tiders hjælp. Titler og stillingsbetegnelser har ændret sig i tidens løb, men her er en alfabetisk ordnet nøgle, der løser problemer som: hvad lavede en strandrider; hvad forstås ved titlen »visitør« og hvornår blev den indført, hvad forstås ved titlen »konstitueret« i toldvæsenet og så videre. Efter hver betegnelse er anbragt en tal- eller bogstavkode i skarp parentes, der angiver hvor i den første artikel der står noget om den nævnte kategori.

Tilsammen giver de to artikler, der hænger nøje sammen, en særdeles god og veldisponeret indgang til toldvæsenets personalehistorie fra de ældste tider og frem til i dag. Skal der rejses nogen alvorlig anke over disse to artikler, må det blive, at de kun findes tilgængelige i Told- og Skat­tehistorisk Tidsskrift.

Jesper Godvin Hansen

Hans Chr. Johansen, Per Madsen og Ole Degn: Tre danske kystsamfund i det 19. århundrede. (Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 171). Odense Universitetsforlag. Odense, 1993. 201 s. ill. hft. ISBN 87 74 92 980 1. Pris: 180,- kr.

I mere end 20 år har den demografiske forskning i Danmark været præget af Hans Chr. Johansens indsats. Han og hans elever har med udgangspunkt i det – generelt set – meget velbevarede danske folketællingsmateriale og ved brug af kvantitative analyser, optalt og beregnet på kryds og tværs. Tidligt blev der benyttet elektronisk data-behandling (: edb) i form af hulkort, og idag benyttes moderne databaseprogrammer, som for eksempel Borlands Paradox og Microsofts Access.

Den foreliggende udgivelse er en udløber af et fællesnordisk projekt, hvis foreløbige resultater blev publiceret i 1989 med rapporten »Kustbygd i forändring 1650-1950« (red.) John Rogers. Det var projektets grundidé, at der kunne være visse fælles træk i den demografiske udvikling blandt de nordiske kystbefolkninger. Eller i det mindste, at de nationale kystbefolkninger kunne fremvise et demografisk mønster, der sammenholdt med den almindelige landbefolknings ville udvise specifikke forskelle. Desværre må man nok konstatere, at resultaterne af den danske del af undersøgelsen, stort set var, at mønstret for den danske kystbefolkning næsten var lige så varieret, som antallet af undersøgte lokaliteter.

»Tre danske kystsamfund i det 19. århundrede« er offentliggørelsen af tre forskellige forskeres resultater af deres undersøgelser af tre forskellige, danske kystlokaliteter. Det drejer sig om Hans Chr. Johansens egne undersøgelser af befolkningen i Thorøhuse fiskerleje (Kærum sogn), syd for Assens på det sydvestlige Fyn i perioden 1770-1901, Per Madsens undersøgelser af befolkningen i fiskerlejerne Kikhavn, Lynæs og Hundested i Torup sogn på halvøen Halsnæs i Nordsjælland (1787-1901) samt Ole Degns undersøgelser af befolkningen i Lønne sogn ved den jyske vestkyst, syd for Ringkøbing Fjord (1780-1901).

Ved et hurtigt gennemsyn minder de tre undersøgelser om hinanden, fordi de alle tre ved hjælp af en række tabeller dokumenterer forskellige aspekter af de demografiske forhold, såsom børnefødsler, ægteskaber, dødelighed og husstandssammensætning. Men tager man de tre arbejder i nærmere øjesyn ses der en del forskelle i hvordan de tre forskere har grebet opgaven an. Såvel i bredde, som omfang (60 + 53 s.) er Hans Chr. Johansen og Per Madsen de mindst betydelige, hvorimod Ole Degn har formået at anlægge en mere perspektivrig, nærmest socialhistorisk vinkel på *Fiskerne ved Nymindegab*. Omfanget er nok blevet lidt større (70 s.), men resultatet også mere inspirerende. En samlet konklusion på de tre undersøgelser gives til sidst og den er forbillig kort og klar. Det præciseres, at kystsamfundenes særpræg ikke kun er topografisk, da (s.200): »Fiskerlejernes befolkninger synes hverken at passe ind i gårdmands- eller husmandsklassens sociale og demografiske mønster.«

Endelig anskues resultaterne også i en international sammenhæng, når det afsluttende konkluderes (s. 201): »Fiskerne viser derfor på nogle områder en adfærd, der er afvigende fra landbrugsbefolkningens, men deres noget større uafhængighed betyder først og fremmest, at de i endnu højere grad end gårdmændene har realiseret den kernefamilietype, som de senere års undersøgelser har fremhævet som noget karakteristisk for det nordvesteuropæiske forindustrielle samfund.«

Som det vil være fremgået af det foregående, er denne publikation ikke udgivet med særligt henblik på den slægtshistorisk interesserede. Selv om man måtte have aner i et af de tre behandlede sogne, vil det være undtagelsen om de her ses omtalt ved navns nævnelse. Tilsvarende er kildehenvisningerne mange steder til de opbyggede databaser (Thorøhuse-databasen og Torup-databasen), hvilket metodisk set er problematisk, da læseren derved mister kontakten til det primære kildemateriale. I den forbindelse vil slægtsforskeren nok føle sig mere på hjemmebane hos Ole Degn, der blandt andet angiver kirkebøgerne fra Lønne sogn 1780-1899 som kilde til en stor del af sine tabeller. Også i de tilfæl-

de, hvor Hans Chr. Johansen fremdrager konkrete eksempler med navns nævnelser (s. 34ff., 41ff. 61ff.) gøres henvisningerne til Thorøhuse-databasen, hvorimod Per Madsen i sit »familie-eksempel« (s. 97ff.) nævner de pågældende folketællinger, og iøvrigt bringer en samlet oversigt over Jens Sørensens (1763-1831) efterkommere (s. 100f.).

Derimod har Ole Degn valgt ikke at nævne nogle af beboerne ved navn, ligesom der ikke er udarbejdet et personregister, hverken til bogen som helhed eller nogle af de tre bidrag. Tilbage står dog stadig, at slægtsforskere med aner i forrige århundredes kystbefolkning i denne bog vil finde et hav af tankevækkende oplysninger, der sætter egne slægtsdata i et særdeles spændende perspektiv.

Tommy P. Christensen

Karl-Erik Frandsen: Okser på vandring. Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet. Forlaget Skippershoved, Herning 1994, 156 s. Indb. Pris: 188,00 kr.

Europa noterede en betydelig befolkningstilvækst mellem 1400 og midten af 1600-tallet. Dette gjaldt ikke mindst for byerne i Nordtyskland, Nederlandene, Nordfrankrig og England. Væksten stimulerede i høj grad den internationale handel med fødevarer. Således blev Polen og Baltikum stor-eksportører af korn til Vesteuropa. Ligeledes opstod der en massiv kvægekseport fra Ungarn, Ukraine, Polen og Danmark til Norditalien, Rhinlandet, Nordvesttyskland og Nederlandene. Der blev også transporteret store mængder kvæg fra Skotland og Irland til England og fra Syd- og Mellemsverige til Stockholm og de store mineområder i Dalarna. Transporterne foregik mestendels over land – i form af stuedrifter på ofte flere hundrede dyr. Kvæget tilbagelagde gerne 15-30 km om dagen, og for nogle okser blev det sammenlagt til en rejse på langt over 1000 km.

Danmarks rolle i det store handelsnetværk har længe været kendt, takket være arbejder af Richard Willerslev, Poul Enemark, H. V. Gregersen, E. Ladewig Petersen og Ole Degn m.fl. Med nærværende publikation – der er langt mere stofrig end det begrænsede sidetal lader ane – har Karl-Erik Frandsen imidlertid føjet et meget vigtigt bidrag til vores viden om dette emne.

Bogen indledes med en fortrinlig oversigt om studehandelen i forskellige dele af Europa, og herefter giver Frandsen en grundig gennemgang af den ret så omfattende danske lovgivning om studeproduktion og -handel i perioden 1500-1660. Statsmagten udnyttede den store vesteuropæiske efterspørgsel til egen fordel ved at indføre en betydelig toldafgift ved grænsen mellem kongeriget og hertugdømmerne og en mere beskeden transittold forskellige steder i Slesvig. Men lovgivningen tilgodeså i høj grad også adelens økonomiske interesser. Fx. blev det i 1604 forbudt ikke-adelige at opkøbe stude i landsbyerne for at sætte dem på stald (alle danske eksportstude gennemgik en vinters intensiv staldopfodring, inden de blev solgt og sendt på rejse ud af landet; før opfodringen blev de kaldt græsøksne – bagefter gik de under betegnelsen staldøksne). 1604-ordningen blev dog opgivet i 1622, da mange adelsmænd var i økonomisk forlegenhed, hvorimod en del storkøbmænd havde svært ved at finde passende investeringsobjekter til deres optjente kapital. Købmændene fik da tilladelse til at indkøbe så mange græsøksne, som de kunne opstalde på kronens, adelens eller deres eget indavlede foder. Forordningen gjorde det muligt at etablere et »foderværtssystem«, hvor adelsmanden – mod et vist beløb – kunne stille hovedgård og foder til rådighed for købmanden, mens denne alene stod for køb, opfodring og salg af studene. Efter nogle år ønskede adelen dog mere kontrol med den borgerlige opstaldning. Resultatet blev en forordning fra 1639, der bl.a. pålagde stuedriverne at fremlægge grundig dokumentation for kvægets opdræt og ejerforhold, når de passerede et toldsted på vej ud af kongeriget.

Efter at have præsenteret de lovmæssige rammer kaster Frandsen sig ud i detaljanalyser af 4 sæt godsregnskaber. Godserne repræsenterer forskellige landsdele, ligesom ejendomsstrukturen varierer stærkt. Frandsen kan da også påvise en del forskelle mht. produktionsvilkår. Men godserne har det tilfælles, at hovedparten af (og i nogle tilfælde alt) kildematerialet stammer fra perioden 1630-60, hvor studeeksporten var for nedadgående. De 4 godser havde da heller ikke just nogen fyrstelig indtjening på opstaldningen; for Herlufsholm var der ligefrem store tab de fleste år, men det betød nu ikke så meget, for når studene ikke kunne blive solgt til en ordentlig pris, kunne kødet finde anvendelse i skolens husholdning. Imidlertid må det bemærkes, at flere af de bønder, der leverede græsoxsne til Vallø og Herlufsholm i 1630'erne og 40'erne, tjente ganske pænt på det. Frandsen har også undersøgt, hvor godsadministratorerne foretog deres opkøb af græsoxsne. Nogle af dem kom langt omkring; i 1641 gjorde fogeden på det fynske gods Skinnerup således adskillige opkøb omkring Roskilde og Ringsted.

Hovedparten af bogen indeholder analyser af regnskaber for told og andre afgifter. Læseren præsenteres bl.a. for Ribes havnekæmnerregnskaber, der giver oplysninger om udskibningen fra denne by, samt toldregnskaberne fra Haderslev, Gottorp og Rendsborg, som belyser hjemsted og ejerforhold for de store mængder af kvæg, der fulgte Oksevejen sydpå. Men det fyldigste toldmateriale stammer fra Assens. Denne by var i 1600-tallet overfartssted for trafik mellem Fyn og Sønderjylland. Assens-materialet dækker perioden 1640-55 og indeholder en betydelig mængde af de attester, som den bureaukratiske foroldningsprocedure fra 1639 gav anledning til. Som følge deraf kan vi i dag få et fortræffeligt indblik i produktions- og handelsforholdene for de øksne, der blev transporteret denne vej – hvilket formentlig gælder ca. 1/6 af landets eksportstude. Naturligvis er navnlig det fynske kvæg stærkt repræsenteret i dette materiale, og det fremgår bl.a., at mere end 100 fynske hovedgårde var i brug som opstaldningssteder. Nogle steder var ejeren dog kun fodervært, mens driften blev varetaget af en købmand eller forpagter. Men der blev også opstaldet stude i købstæderne. I Assens, der på dette tidspunkt havde ca. 800 indbyggere, ser det endda ud til, at næsten alle – inkl. tolderer – havde dette erhverv som bibeskæftigelse.

Adelen befattede sig stort set ikke med udførsel af stude; det overlod man til købmændene. Regnskaberne fra Assens viser, at der skete en strukturændring mellem 1640 og 60, idet de danske købmænd – ikke mindst de københavnske – tabte terræn til købmændene fra de nordtyske byer Bremen og Stade. Dette gælder dog kun for stude fra øerne; regnskaberne fra slesvigske byer viser nemlig, at de nordtyske købmænd stort set ikke opkøbte stude i Nørrejylland. En knap så betydningsfuld – men ikke mindre interessant – pointe er, at mange storbønder fra Angel og Als var engageret i studehandel, omend de fleste holdt sig til meget beskedne køb.

Sidst, men ikke mindst, kan Assens-materialet give et indblik i studetransporternes hastighed. Selv de øksne, der stammede fra det østligste Skåne, var i gennemsnit kun 18-23 dage om at nå frem til Assens. Dette »vidner om en ganske effektiv organisation ved drivningen af dyrene«, konstaterer Frandsen. Han er også forundret over den effektive overførsel fra Assens til Årøsund. En enkelt dag i 1642 blev der sejlet næsten 1400 okser over Lillebælt!

Bogen slutter med et engelsk summary, et register og en nyttig litteraturliste. Her savnes dog Johs. Møllgaards artikel: Det »mørke« Jylland og »verdensmarkedet«, Folk og Kultur 1988.

Frandsen skriver ikke meget om sin målgruppe, men formentlig har han haft et bredere publikum i tankerne; i bogens indledning står der således, at bogen »forsøger at formidle til de danske læsere ...«. Bogen er da også skrevet i et klart sprog og forsynet med en række særdeles pædagogiske kort. Men forfatteren burde nok have udarbejdet en ordfor-

klaring, hvor nogle af de mere specielle begreber (persille, regnskabsblen mv.) kunne være samlet op og forklaret nærmere. De mange diagrammer vil formentlig også skræmme visse læsere, selv om de er såre nyttige.

Med denne bog har Karl-Erik Frandsen skabt en god referenceramme for den fremtidige forskning i dansk studehandels historie. For trods Frandsens store indsats er der stadigvæk en del sten at vende. Således mangler vi en undersøgelse af, hvilken betydning hovedstadens vækst har haft for den danske kvægproduktion og -handel. Studier af vejenes og færgestedernes historie vil uden tvivl kunne bidrage væsentligt til dette formål. En nylig undersøgelse af Korsørs færgefartsjournaler fra sidste halvdel af 1700-tallet viser således, at der hvert år – fortrinsvis i september og oktober – blev transporteret flere tusind stk. kvæg fra Nyborg til Korsør, mens ikke et eneste kreatur tog rejsen den anden vej. Det er nærliggende at antage, at hovedparten af kvæget skulle videre til København for at blive slagtet. Men hvornår begyndte disse overførsler, kan man da spørge. Mon de opstod som følge af den store befolkningsvækst i København mellem 1660 og 1750, eller eksisterede de allerede i den periode, som Frandsen har beskrevet?

Jørgen Mikkelsen

Kammermusikforeningen i 125 år. Redigeret af Kai Christensen, registrant af Per Helweg. Udgivet på Poul Kristensens Forlag 1994. 585 sider, ill. ISBN 87-7468-383-7. Pris: 360,00 kr.

Denne bog er først og fremmest en fortegnelse over Kammermusikforeningens arrangementer i de 125 år, den har eksisteret. Den indledes ganske vist med en gennemgang af foreningens historie, fortalt i to artikler om henholdsvis de seneste 25 år og de første 100 år. Det er vel, hvad man forventer af et jubilæumsskrift, inklusive mange smukt trykte farveillustrationer, som er reproduktioner af periodens malerier i relation til Kammermusikforeningen og dens medlemmer. Men herefter kommer ca. 500 siders registrant over 125 års mødevirksomhed, 3012 møder i alt. For hvert møde er noteret, hvilke kompositioner der blev spillet, og hvem der spillede hvilke instrumenter den aften. Herefter følger registre over komponister, instrumenter og udøvende kunstnere.

Registret over kunstnere viser desværre alene hen til første gang, vedkommende har medvirket ved Kammermusikforeningens møder, formodentlig af pladshensyn. Men derved bliver det svært at udnytte dette store materiale i personalhistorisk sammenhæng. Det kan skuffe, da blot en begrænset indsats i rette tid ville have gjort udslaget. Der er dog næppe tvivl om, at musikhistorikere med udgangspunkt i komponist- og værkfortegnelsen kan have glimrende nytte af dette ressourcekrævende arbejde, som musikkonsulent Per Helweg er mester for.

Professor Erling Blochs artikel om de første 100 år vil være af interesse også for den alment kulturhistorisk interesserede læser. Artiklen er angiveligt et genoptryk fra 100 års jubilæumsskriftet, men beskrivelsen – specielt af stiftelsen og de første år – giver et interessant billede af forrige århundredes musik- og foreningsliv.

Poul Steen

Clios døtre gennem hundrede år. I anledning af historikeren Anna Hudes disputats 1893. Marianne Alenius, Nanna Damholt og Bente Rosenbeck (red.) Museum Tusulanums Forlag 1994. 280 s. ill. hft. ISBN 87-7289-2749. Pris 248,- kr.

Anna Hude var Danmarks første kvindelige doktor i historie og hendes profilportræt pryder bogens forside, hvis titel refererer til historiens muse. Bogen handler om kvinder i universitetsverdenen gennem hundrede år i almindelighed og kvindelige historikere i særde-

leshed. En akse, der beskrives på forskellig vis og fra forskellige synsvinkler af bogens fjorten bidragydere.

I bogens første kapitel introduceres vi til den historiske kvindeforskning ud fra tesen om at adgang (til universiteterne) ikke nødvendigvis giver ligestilling, hvilket jo heller ikke har vist sig at være tilfældet. Der redegøres for det moderne samfunds opkomst med de identitetsskabende videnskaber og mere specifikt historieforskningen som del af det nationale projekt. Kvinderne indgik i dette projekt; de befandt sig i den familiære sfære, som mødre var de tillagt en human og socialiserende funktion. Datidens kvindelige universitetsstuderende var en slags oprørere mod dette system.

Derefter introduceres tre forskellige arbejdsområder for kvindelige historikere: som forskere, arkivarer og museumsansatte. Et par af disse kapitler gør i vid udstrækning brug af statistik, hvilket ikke gør teksten alt for læsevenlig. Den bliver skematisk og får til dels den virkning, at kvinderne fremhæves for kvindernes skyld. Og det er ikke meningen. Det er historierne om kvinderne, der er det interessante; de pionerer, der ofte ofrede ægteskab og et socialt liv for at nå deres akademiske mål. Disse historier har også deres plads i teksten.

Dernæst fremstilles akademiske kvindenetværk i to forskellige kontekster: historien omkring Kvinderegensens grundlæggelse og foreningen Kvindelige Akademikeres opkomst og udvikling. Disse to kapitler bidrager yderligere til forståelsen af de reelt ulige vilkår kvinderne måtte studere under. Først i 1920 opnåede kvinderne samme ret som deres mandlige medstuderende, nemlig retten til at søge om stipendier. De kunne med en enkelt undtagelse, heller ikke bo på kollegium, før Kvinderegensen stod færdig i 1932.

Til sidst følger otte portrætter af otte forskellige kvindelige historikere, den lettest tilgængelige og mest læsevenlige del af bogen. Vi får historien om Anna Hude, Nina Bang, Ellen Jørgensen, Astrid Friis, Ellen Fries, Aagot Lading, Elin Appel og Signe Prytz. Portrætterne tegnes stort set kronologisk, der er visse overlap mellem indholdet af disse kapitler, hvilket ikke er underligt for kvinderne har tilhørt en meget lille og tillukket kreds. Overordnet kan de siges at have været velstillede, målrettede og egoistiske. De fleste forblev ugifte; det er den omkostning de har betalt for akademisk succes. De har ikke i særlig høj grad beskæftiget sig med problemet kvinder og universitetsverdenen – i hvert fald ikke i starten. For som portrætterne skrider kronologisk frem, øges bevidstheden om kvindeundertrykkelse og ulighed mellem kønnene. I bogen kulminerer dette i Elin Appels udfordring til den »enkønnede« videnskab. Hun vil have en kønnenes parallelitet, det vil sige en dobbelt historieskrivning – én for kvinder og én for mænd. Hun forsøgte sig som kvindepolitisk folketingskandidat i 1960'erne, men måtte indse at tiden ikke var moden til dette.

Overordnet kan man sige, at bogens bredde både er dens svaghed og styrke. Den kommer utrolig vidt omkring, men de relativt korte kapitler, der naturligt nok er skrevet i forskellige slags sprog, gør at bogen kan fremstå en anelse usystematisk. Men alt i alt er *Clios Døtre* en trolig informativ samling tekster, der fortæller godt og varieret om de kvindelige pionerer i universitetsverdenen, om den teoretiske baggrund herfor og hvad kvinder på et senere tidspunkt har drevet det til som professionelle historikere.

Lene Christensen

Sidsel Eriksen: Søster Silfverbergs søgter. Historien om hvordan en søndagsskolelærerinde blev afholdsagitor og feminist. Forlaget Spektrum, Kbh. 1993. 390 s. s/h ill. hft. ISBN 87-7763-088-2. Pris: 298,-.

Afholdssagen har idag ikke mange menneskers bevågenhed. Dette til trods for, at alkohol til stadighed er et reelt problem for det danske samfund. Følgevirkningerne af et overdrevet alkoholforbrug er både den enkelte misbrugers, hans families og hans arbejdsplads'

problem. For nu ikke at nævne de omkostninger det påfører det sociale system. Ph.D. Sidsel Eriksen tager i sin bog om Lene Silfverberg (født Blauenfeldt) et fast greb om afholdsbevægelsens historie. Det vil sige, især I.O.G.T. (International Order of Good Templars), N.I.O.G.T. (Nordisk Independent Orden af Good-Templars), Det hvide Baand (Kvindelig Afholdsforening), Det blå Baand (Kristelig Afholdsforening) og KKK (Københavnske Kvinders Kaffevoerne) – alle foreninger hvor søster Silfverberg var umådelig aktiv.

Medens vi følger lille Lene Blauenfeldts faste skridt ud i verden fra hendes fødsel 3. juni 1838 i Vejle til hun dør i København 1922 (datoen oplyses ikke), stifter vi bekendtskab med både kristelig afholdenhed og kvindepolitisk vækkelse i Danmark over flere generationer.

Lene blev født i et kristent miljø i Vejle og blev i en ung alder ueksamineret lærerinde. Et erhverv hun bestred indtil hun i en alder af 48 år i Århus indgik ægteskab med Emil Silfverberg, en præstesøn fra Svendborg. Ti år senere blev ægtefællerne skilt og hun flyttede til København, hvor hun som enlig, ældre kvinde levede på nåde og barmhjertighed af legater og lignende.

Fra 1880 har Lene været knyttet til afholdsbevægelsen. Hun var med til at stifte den første loge af I.O.G.T. i Danmark og hun var aktivt involveret i oprettelsen af flere afholdsloger i Jylland. Hun bliver bevægelsen en god agitator, men går heller ikke af vejen for at kæmpe for sine personlige meninger. Hendes meget maskuline facon kombineret med et med årene stadigt større kvindepolitisk engagement, støder de mange mandlige ledere i bevægelsen. Søster Silfverberg ønsker at mobilisere kvinderne for sin sag – afholdenhed – og give kvinderne en aktiv rolle at spille i samfundet. Det betød for hende lige valget både i offentlige og foreningsmæssige sammenhænge. Hun beviste landt oppe i alderen at en kvinde udmærket kunne lede en driftig virksomhed – KKK – med lige så megen arrogance og hård hånd som en mandlig leder. De københavnske kvinders kaffevoerne blev afholdsbevægelsens største succes, men selv dette faktum ændrede ikke opfattelsen af søster Silverberg hos flertallet af afholdsbevægelsens mænd: Hun var en kold og mandhaftig kvinde. Til dette kan så lægges, at Lene lige fra sine unge dage i Vejle også havde udvist en ualmindelig selvstændighed i sin kristne tro. Hun havde igennem årene kontakt til Indre Mission, Metodistkirken, Kirkeligt Centrum, Kirkefondet og Unitarierne. Mellem afholdssagen og de mange forskellige kirkelige kredse var der tæt kontakt og personsammenfald. Derfor var det ikke uvæsentlig for den ene sag hvor man var placeret i den anden sammenhæng. Søster Silfverberg fulgte først og fremmest sin afholdssag og hvor den opnåede de bedste muligheder var hun på pletten. Hun var med i flere oprør i etablerede foreninger – og udbrud af disse med efterfølgende oprettelse af nye; f.eks. N.I.O.G.T. som blev skabt af folk fra I.O.G.T.

Søster Silfverberg lod sig ikke knægte, men stod i sin alderdom som en kvinde man i afholdbevægelsen ikke kunne komme udenom – på godt og ondt. Prisen betalte hun, da bevægelsens mænd ikke ønskede at finansiere et mindeskrift over hende. En ting var, at hun selv iscenesatte det et par år før sin død, en anden, at de mandlige ledere ikke anerkendte hendes indsats som enestående – hun havde jo manglet de kvindelige dyder! Dog blev mindeskriftet skrevet og godkendt af hende selv. To år efter hendes død havde andre skaffet penge nok til udgivelsen, og med mindeskriftet fik søster Silfverberg således selv det sidste ord om sin personlige indsats i afholdsbevægelsen.

Sidsel Eriksen er med sin bog gået bag om Lene Silfverbergs iscenesættelse af sig selv. Nyt materiale inddrages og især søster Silfverbergs aktiviteter i logerne i Vejle, Århus og København belyses bedre. Ægtefællerne Silfverbergs forhold inddrages også, hvilket formodentlig er en af nøglerne til Lene's dybtvulte engagement i kampen for kvindens rettigheder.

der. En skilsmisse i 1890ernes Danmark var en alvorlig sag for en kvinde, da hun mistede alt. Alligevel valgte Lene denne løsning da manden lavede bedrageri overfor sin arbejdsgiver DSB og havde udviklet et alkoholproblem. Her var en sag at kæmpe for – alkohol ødelagde en kvindes liv.

Sidsel Eriksen giver i sin bog et meget spændende billede af en stærk kvinde og et miljø, dengang det virkelig kostede personligt at gå på barrikaderne for en sag. At Lene Silfverberg tilmed valgte at kæmpe på tre fronter samtidig – afholdsagen, kirken og kvindesagen – gjorde det ikke nemmere ...

Søster Silfverberg havde mange brødre og søstre i afholdsbevægelsen og Sidsel Eriksen lader os også møde mange af dem. Ukendte og kendte mennesker, der gjorde et stort stykke arbejde i en eller flere af de mange foreninger, hvori søster Silfverberg kom. Uheldigt er det dog, at Sidsel Eriksen til tider er så indforstået i sit stof, at hun tager det for givet, at læseren for eksempel er helt på det rene med, hvem der er »den bekendte ingeniør Poul Larsen« (s. 252) – omend han hverken nævnes før eller siden! Sidsel Eriksen er dykket dybt ned i sit materiale og har til gavn for personalhistorisk interesserede også fundet en masse »ukendte« personer frem i disse miljøer. Bag i bogen er der et frit personregister med stillings- eller referencebetegnelse ved de enkelte navne. I tilfælde af, at man ønsker at søge videre er der også fyldige kildehenvisninger, ligesom vi hermed får præsenteret en ny jagtmark for personalhistorikere: afholdslogernes arkiver. Bogen kan derfor bruges som inspiration, det får så være at afholdssagen, ikke bliver sat ind i en større samfundsmæssig sammenhæng – det skulle jo handle om noget salgsbart, »Søster Silfverbergs sorg« ...

Lisa Elsbøll

Severin Brøndum: Til Sydamerika. Dagbogsnotater om emigrantskibet Arlanza i 1924 og danskernes forhold i Argentina. Udgivet af Chr. Brøndum på eget forlag, sælges gennem Det danske Udvaldrerarkiv, box 1731, 9100 Ålborg, 40 s. ill. hft. Pris kr. 45,- plus porto.

I forhold til den nordamerikanske udvandring har dansk emigration til Sydamerika ikke hidtil interesseret forskerne særlig meget, selv om antallet af udrejste danske hertil faktisk var meget betydeligt. I hvert fald for 1900-tallets vedkommende gælder, at Sydamerika bevidsthedsmæssigt og kulturelt set med almindelige danske øjne var væsentligt længere væk end USA og Canada eksempelvis. Og at det måske kun var Rio de Janeiro og den sydamerikanske jungle de fleste havde en eller anden forestilling om.

Det er derfor værdifuldt, at Chr. Brøndum med støtte fra Dansk Argentinsk Forening har udsendt et uddrag af sin fars erindringer. Han, Severin Brøndum, drog i 1924 sammen med sin kone, Mette Hermansen, af sted til Argentina, hvor de sammen med så mange andre danske slog sig ned på Tandil-egnen. Opholdet kom dog kun til at vare 6 år, hvorefter familien vendte hjem til den trods alt spirende velfærdsstat og sygekasserne.

Erindringerne, der øjensynligt har gennemgået en kraftig redigering og sproglig modernisering, beskriver indgående overfarten, kulturshokket over mødet med det fremmede, et charmerende møde med Sydamerikas Paris: Rio de Janeiro og de barske arbejdsmæssige og sociale vilkår for danske emigranter, der uden sproglig og anden baggrund reelt forudsætningsløse kastede sig ud i eventyret. Som fremmedarbejder i en anden kultur blev de til tider mødt med mangel på forståelse, af udnyttelse og af normer, der set med en danskers øjne var uforståelige. Familien Brøndums møde med Argentina var således ingen succes, og derved er deres historie ikke usædvanlig.

Men hvorfor tog de af sted? Det er et spørgsmål, der i almindelighed optager udvan-

drerforskningen: Hvad er konkret folks motiver til at rejse: hvad trækker, hvad skubber i fædrelandet og modtagerlandet? Herom bliver vi dog ikke oplyste gennem Brøndums erindringer, hvis værdi især ligger i skildringen af overfarten og problemerne med at finde arbejde. Interessant er det ligeledes at høre om det danske netværk i Argentina, og så naturligvis længslen efter kartofler.

Bogen mangler informationer om ISBN-nummer og ekspeditionssted. Det er en skam, for det vil hæmme udbredelsen af denne lille, illustrerede erindringsbog, der fortæller en del af den sjældent fortalte, men antagelig helt typiske historie om udvandringen til Sydamerika.

Stein Ousager

Varinka Wichfeld Muus: *Fra solskin til tasmørke. Erindringer*. Gyldendal 1994. 212 s. Ill. Pris: 268,00 kr.

Varinka Wichfeld Muus tilegner sine erindringer de få modige danske mænd bosat i fjerne lande, som meldte sig som frivillige i England under anden verdenskrig til kamp mod nazismen for derpå at lade sig kaste ned med faldskærm over Danmark. Hun kunne lige så godt direkte have tilegnet sin mand, Flemming B. Muus, bogen, for den beskrivelse passer på yderst få ud over ham. Erindringerne dækker tiden fra forfatterens fødsel i 1922 til 1946. Halvdelen af fremstillingen drejer sig om livet i en godsejerfamilie fra godset Engestofte på Lolland, dens 11 års ophold i Rapallo, rejser og besøg specielt hos familie og venner i England og Skotland, samt slutteligt, tilbagekomsten til Danmark under krigen. Her er glimt af livet i det europæiske godsaristokrati, men kun undtagelsesvis af almindelig interesse. Der blev måske nok en verdensdame ud af forfatteren som var mere italiensk- og engelsktalende end dansk i disse år, ligesom hun selv senere slår på egen og mandens videre horisont end flertallet af dem, de kom i kontakt med i modstandsbevægelsen (!) Imidlertid afslører erindringerne i sig selv ikke denne horisont. Det viser sig tydeligst i behandlingen af politiske forhold og bevægelser, hvor for eksempel mange års ophold i det fascistiske Italien tilsyneladende ikke resulterede i nogen som helst indsigt. Forfatteren hørte i alle årene kun Mussolini omtalt med beundring (s. 40), hvilket siger mere om forfatteren end om det fascistiske Italien. Når vi får at vide, at forfatterens mor ikke var antifascist, så tror man det gerne, for hvorfor ellers vælge fascismens hjemland som bopæl. Når sammes tiltagende nervøsitet tilskrives, »at hun havde læst Hitlers *Mein Kampf* og var klar over den uhyggelige skæbne, der truede hele den civiliserede verden« (s. 45), når vi ud på naivitetsens overdrev – eksemplet er ikke enestående –, hvis ikke ultrakonservatismen tager over. Det gælder i omtalen af kommunismen, dansk som internationalt. Spaniens lovlige regering omtales som et frygteligt terrorregime (s. 43f.), mens de hjemlige forhold gives denne sammenhæng: »Der var politiske problemer blandt godsejerne på Lolland. Før krigen havde skrækken for kommunismen været stor, ikke uden grund. Det var kommunisternes mål at overtage verdensherredømmet, og så ville godserne blive konfiskeret til fordel for kollektiver og ejerne sendt til Sibirien. Ikke underligt at nogen af dem blev betaget af Hitler og tyskernes kamp mod kommunismen« (s. 89).

Bogens anden halvdel handler om forfatterens deltagelse i modstandskampen 1942-45. Det synes snarere at være familiens og forfatterens orientering mod England og engelsk kultur, og dermed ønsket om at få tyskerne ud af landet, der var drivkraften i engagementet, senere kombineret med forelskelsen i Flemming Muus, end en bevidst antinazisme. Denne del bringer ikke meget nyt; Jørgen Hæstrup og Muus selv har lagt det væsentlige frem for år tilbage. Som sekretær og siden fra 1944 tillige som hustru for Muus fulg-

te forfatteren hans virke fra sidelinien, og ikke på nærmeste hold. Heller ikke bedrageri-anklagen og dommen over Muus i 1946, kaster forfatteren nyt lys over. Her er loyaliteten total. Erindringerne stopper brat med hans benådning i december 1946. Parret rejser derpå i nogle år sammen til udlandet. Den historie må læses i Flemming Muus' erindringsbøger.

Erindringerne er utvungne og letlæste. Enkelte steder underholdende. Forfatteren har blik for mandlig skønhed, mænd vurderes på deres udseende, selv om der kan tages forbehold for deres meninger og optræden. Det er et håndfast mandsideal. Når erindringerne ikke kan fraskrives videre interesse i strømmen af erindringslitteratur fra perioden, er det især på grund af forfatterens sociale udkigspunkt og den politiske horisont, der blotlægges.

John T. Lauridsen

Henning Rohde: Noget lykkedes ... Erindringer. Gyldendal 1994. 356 s. Pris: 298,00 kr.

»Noget lykkedes ...« har Henning Rohde kaldt disse erindringer, som omhandler hans liv fra fødslen i 1910 til 1961, da han udnævntes til departementschef for det nyoprettede Ministeriet for kulturelle anliggender. HR voksede op i et københavnsk borgerhjem; fra familien modtog han stærke kunstneriske impulser. Alligevel blev han jurist i 1935 og begyndte en embedsmandskarriere. Helt almindelig skulle den ikke blive, for kunsten stod vedblivende hans hjerte nær, og på et tidligt tidspunkt i karrieren fik han »et forstemmende indtryk af den åndelige spændvidde hos den juridiske stand, et indtryk, jeg aldrig rigtigt er kommet over« (s. 51). Alligevel fandt han venner i standen og tegner venlige portrætter af flere. Karakteristisk er, at de også opfattede juraen og de ministerielle rutiner som mindre tiltrækkende end andre livsaktiviteter. HR rykkede rundt i forskellige stillinger, indtil han nåede det felt, hvor »noget lykkedes«: som embedsmand og administrator på det kunstneriske område. Først i den formelt set ret beskedne stilling som teatersekretær ved Det kgl. Teater 1945-49, reelt som både administrerende direktør, skuespildirektør og operadirektør under teaterchefen, hvad der får ham til i bakspejlet som bl.a. fhv. teaterchef at konstatere, at det var de eneste år, hvor han reelt ledede Det kgl. Teater (s. 180)! Det fremgår, at hans engagement i teatret udmøntede sig i initiativer i forhold til de fleste sider af teaterdriften, alt fra lokaleforhold, tekniske faciliteter, kapellets størrelse og arbejdstid til medarbejdernes løn og uddannelse til repertoirevalget og -omfanget. Der blev pustet nyt liv i institutionen. HR var kommet på den rette hylde, selv om han måtte gøre en afstikker til radioen som leder af den dramatisk-litterære afdeling 1950-53 og som medarbejder ved Politiken 1953-55 (han var for ung til at blive teaterchef i 1950). Arbejdet med radiodramatikken smagte af teater, og HR's organisationstalant fornægtede sig ikke. Han moderniserede repertoiret, skærpede kvalitetskravene og foretog opdeling i radioteatret og ugens radiospil. 1955 vendte han tilbage til Det kgl. Teater som vicedirektør, en stilling kreeret specielt til ham, efter ønske fra Julius Bomholt. Med en redegørelse for hele dette – til tider meget besværlige – arbejde og de planer og ideer, der lå bag, afsluttes bogen.

Såvel 1945-49 som 1955-60 lykkedes en del for HR på Det kgl. Teater. I sidstnævnte periode blandt meget andet indførelsen af dobbeldriften, d.v.s. udnyttelsen af også Nye Scene (Stærekassen) som opera- og balletscene. Endvidere at få den tidligere balletchef Harald Lander tilbage med et par gæstespil, selv om det bl.a. inderbar, at HR 1958-60 til lige måtte være administrativ leder af balletten. Ellers kunne Landertilhængere og -modstandere ikke holdes sammen om gæstespillene. I det hele taget er noget af det mest fascinerende ved disse erindringer, hvordan forholdet mellem målsætning og problemer

tackles. HR lærte undervejs at spille på hele klaviaturet af personalegrupper, ledelseshierarkier, politiske og administrative forbindelser og pressen, samt at time sine handlinger og – om nødvendigt – gå på tværs af givne konventioner. Landers gæsteiscenesættelse er det mest udtalte eksempel. Her satte HR (og teaterdirektør Brøndsted) Lander-modstanderne i balletten skakmat ved at time publiceringen af deres afskedsansøgninger(!) til et belejligt tidspunkt. Valgt af HR selvfølgelig, idet han sprang til teaterchefen: »Nu har vi dem på skovlen« (s. 311). Kun undtagelsesvis synes HR at have lidt større skuffelser eller nederlag. Den største var, at H. C. Hansen tog sit løfte om bygningen af et nyt kgl. teater med sig i graven. Det er at håbe, at der kommer et erindringsbind to dækkende tiden fra 1961.

John T. Lauridsen

Anker Jørgensen: Fra Christianshavn til Christiansborg. Erindringer 1922-1972. Forum, 1994. 344 s. ill. Indb. ISBN 87-557-1832-9. Pris: 268,- kr.

Anker Jørgensen har gjort hele vejen fra den lokale fagforening til statsministerposten. Derfor er hans erindringer af interesse for samtidshistorikere og andre politiske interesserede, men man lukker desværre ikke bogen beriget med politiske diskussioner, ej heller en stillingtagen til forholdet mellem fagbevægelsen og Socialdemokratiet, eller til partiets politik. De er der punktvis, meget kortfattet og alt for sjældent.

Anker Jørgensens intentioner med erindringerne er sympatiske. Med begge ben på jorden skildrer han sit liv fra barndommen til den 3. oktober 1972, hvor Anker Jørgensen efterfølger J. O. Krag i statsministerstolen. Anker Jørgensen skriver som han fremstod som politiker: sagligt, vidende, men engagementet bliver sjældent udfoldet helt, blinket i øjet kommer for sjældent til sin ret.

Forsøget på at drage privatlivet ind i billedet lykkedes ikke særlig godt. Barndommen er ikke just indlevende beskrevet, og selvom idéen med at krydre erindringerne med dagbogscitater kan være god, så fungerer den ofte lidt kunstig. Blandingen af Kirstens balletkjole og arbejdskampen i 1956 virker besynderlig og uinteressant. Det bliver ikke bedre af, at dagbogscitaterne klart er redigeret og tilføjet oplysninger til glæde for læseren. Citaterne opfylder derfor ikke den mission at give et indtryk af tiden, knap nok af Anker Jørgensens dagligdag. Dernæst forsvinder familien ud af skildringen i takt med at Anker Jørgensen bliver folketingsmand, formand for DASF (nu SiD), osv.

Det politiske arbejde beskrives klart mere engageret og letflydende end det private. Anker Jørgensen kan lide at gøre erfaringer og blive klogere. Det får ham til at betegne sin tid i 1950'erne som næstformand for Lager og Pak som den mest spændende og inspirerende fase i hans liv. Til billedet af Anker Jørgensens forståelse af politik hører tillige, at han orienterer sig bredt i kunst, litteratur og historie. Ingen tvivl om, at det har været svært at få plads til denne interesse, der ikke er strengt nødvendig i forhold til fagforeningsarbejdet og politikken. Kunsten lærer os, at verden ikke altid bare er som vi ser den, kunsten åbner nye døre, hedder det. Men hvordan hænger de to sider af livet sammen: hvordan har den kulturelle orientering haft betydning for det politiske arbejde – udover at Anker Jørgensen har en udpræget humanistisk tilgang til politik? Det eneste eksempel, Anker Jørgensen giver, er at han får taget kulturpolitiske diskussioner op i fagforeningen.

Anker Jørgensen betegner sit politiske ståsted som inspireret af Hedtofts idealistiske tænkning og H. C. Hansens rationelle og jordnære politik. Sagt med de hyppigt citerede ord: Socialdemokratiet (og Anker Jørgensen) befinder sig til venstre for midten. Det giver sig udslag i en åbenhed over for tendenser i samfundet, som betonsocialdemokraten kun har en hovedrysten til overs for. Det gælder ikke mindst kritikken af atomvåben, og det

gælder i det hele taget forsøg på at gøre verden mere demokratisk – selv de socialdemokratiske gruppemøder – og mere præget af lighed, f.eks. i form af ligeløn.

Ungdomsoprøret får ligeledes pæne ord med på vejen, det taler sikkert til den idealistiske side! Anker Jørgensen er dog skeptisk og ofte uforstående over for store del af oprøret. Ikke uden grund, men han har svært ved at indrømme, at oprøret i høj grad var en reaktion på og en kritik af det socialdemokratiske velfærdssamfund. Set i 90'ernes bakspejl er Anker Jørgensen dog ikke i tvivl om, at ungdomsoprøret bidrog til større frihed, en større åbenhed og en større ligestilling, samt en større forståelse af, hvordan sociale og menneskelige problemer kan løses.

Første bind af erindringerne slutter med debatten om EF op til 1972. Som formand for DASF gik Anker Jørgensen ind for Danmarks medlemskab i modsætning til flertallet af forbundet, der anbefalede et nej. Hans erfaringer fra denne strid og hans demokratiske håndtering af den, var nok medvirkende til, at Krag pegede på Anker Jørgensen som sin afløser. Tiden efter 1972 skildres i bind 2, som vi kan imødesee med interesse. Navnlig hvis forlagsredaktøren passer sit arbejde og forskåner læseren for de mange gentagelser (og enkelte steder gammeldags stavemåder som »Neapel«), der optræder i det første bind.

Mogens Rüdiger

Helle Virkner: Hils fra mig og kongen. Erindringer. Aschehoug, Kbh. 1994. 427 s. ill. Indb. ISBN 87-11-11028-8. Pris: 258,- hft./278,- indb.

Helle Virkner har haft mange roller i sin tilværelse: skuespiller, udenrigsministerfrue, First Lady, TV-star, kommunalpolitiker, teaterdirektør og mor. Hun er vel mest kendt som fru statsminister Jens Otto Krag, og for TV-rollerne som fru flyttemand Olsen i »Huset på Christianshavn« og som frk. Elisabeth Friis i »Matador«. Ægteskabet med Krag – især de mere udadvendte og repræsentative sider – beskrives netop som en rolle, en lang og spændende rolle. Men også en krævende rolle, fordi den i højere grad involverede allehånde følelser. Samt resulterede i to børn, der iøvrigt på en naturlig måde er gennemgående personer i bogen.

J. O. Krags indsats for landet og Socialdemokratiet omtales stort set ikke, kun som ydre omstændigheder, der bevirkede, at Helle Virkner skifter scene. Amalienborg, Moskva, osv. eller at rollen ændrede indhold, f.eks. underholdning af bordherren, eller trylle en frokost frem på ingen tid.

Der kan være flere grunde til, at Helle Virkner har skrevet sine erindringer på denne måde. Måske opfatter hun tilværelsen som skiftende roller, måske har hun villet sikre sig, at resultatet blev Helle Virknens erindringer og ikke en Krag-biografi. Det sidste er jo prisværdigt. Men bestræbelserne herpå modvirkes af bogens opbygning. De første tre kapitler er nemlig en patetisk skildring af Krags død og begravelse. Den dramatiske effekt er fin, men gør tillige (ægteskabet med) Krag til et fikspunkt i bogen og dermed Virkner til et »vedhæng« til Krag.

Når man først er kommet ud over disse første tre kapitler, præsenteres man for en letflydende skildring af Virknens liv, ofte med en god portion selvironi og med understatement, der gør erindringerne læseværdige. Helle Virkner er klart bedst på hjemmebanen, i den flimrende zone mellem Rollen og det Virkelige Liv, hvor hun effektivt udnytter sin »hjælpeløshed« (s. 412), men alligevel hyppigt griber ind i begivenhedernes gang. Helle Virkner citerer flere gange Krag for at have afsluttet et godt råd med et »... men det må du selv om« – og det er næppe kun en karakteristik af Krag.

Erindringerne virker som et langt interview til et ugeblad, hvor der ikke er meget, der får Helle Virkner til at standse op og reflektere over tingene. Rollerne beskrives, men ikke

mere end det. Der er heller ingen politiske guldgruber, og kun få inside-historier fra politikernes verden; for eksempel et lille udvalg af Kragts digte og breve, og et (ikke overraskende) forsøg fra H. C. Hansen på at svine Krag til, endda på sit dødsleje. Interessant nok bærer Helle Virkner heller ikke ved til myten om J. O. Krag som den »dobbelt mand«, som splittet mellem det politiske og det kreative.

Hvad der kan undre er, at kvinden på gaden ifølge Virkner mange gange forveksler skuespilleren med den rolle, hun spiller, især »fru Olsen« eller »frk. Friis«. Så kan man selv vælge om det er udtryk for TV-fiktionens sejr over virkeligheden, eller om det er en cadeau til fiktionens præcision i skildringen af virkeligheden. De samme overvejelser kan man gøre sig ved læsningen af Helle Virkners iscenesættelse af sig selv og sine omgivelser.

Mogens Rüdiger

Hans Chr. Johansen, Per Madsen og Ole Degn: Tre danske kystsamfund i det 19. århundrede. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	116
Karl-Erik Frandsen: Okser på vandring. Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet. (<i>Jørgen Mikkelsen</i>)	117
Kai Christensen (red.): Kammermusikforeningen i 125 år. Udgivet af Kammermusikforeningen 1868. (<i>Poul Steen</i>)	119
Marianne Alenius m.fl. (red.): Clios døtre gennem hundrede år. I anledning af historikeren Anna Hudes disputats 1893. (<i>Lene Christensen</i>)	119
Sidsel Eriksen: Søster Silfverbergs sorger. (<i>Lisa Elsbøll</i>)	120
Severin Brøndum: – til Sydamerika. Dagsbogsnotater om emigrantskibet Arlanza i 1924 og danskernes forhold i Argentina. (<i>Steen Ousager</i>)	122
Varinka Wichfeld Muus: Fra solskin til tusmørke. Erindringer. (<i>John T. Lauridsen</i>)	123
Henning Rohde: Noget lykkedes ... Erindringer. (<i>John T. Lauridsen</i>)	124
Anker Jørgensen: Fra Christianshavn til Christiansborg. Erindringer 1922-1972. (<i>Mogens Rüdiger</i>)	125
Helle Virkner: Hils fra mig og kongen. Erindringer. (<i>Mogens Rüdiger</i>) ..	126

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 1994:

Finn Andersen (formand), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Nils G. Bartholdy, Schlegels Allé 1, 1807 Frederiksberg C.

Sv. Cedergreen Bech, Søtoften 21, 2820 Gentofte.

Tommy P. Christensen (redaktør), Bulgariensgade 5, st. 2300 København S.

Ida Dybdal, Østerbrogade 44, 2100 København Ø.

Birgit Flemming Larsen (kasserer), Klostermarken 13, 9000 Aalborg.

Lise Lund, Filosofgangen 23, 2., 5000 Odense C.

Jørgen Papsøe (DIS-DK), Troldager 8, 2950 Vedbæk.

Knud Prange, (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen (sekretær), Granstuevej 14, 2840 Holte.

Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Brug indlagte bestillingskort til Samfundets publikationer.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:

HVEM FORSKER HVAD, Christian Xs Vej 27, 8260 Viby,

hvor også ældre årgange kan købes. Alle priser er incl. moms.

